

Te slim voor de arbeidsmarkt? *een zwermonderzoek*

[campus]OrléoN, 2013

Te slim voor de arbeidsmarkt?
een zwermonderzoek

Een uitgave van [campus]OrléoN, 2013
ISBN: 978-94-91862-00-7

Het rapport is ook te downloaden vanaf <http://www.campusorleon.nl/bibliotheek/te-slim-voor-de-arbeidsmarkt>.

Deze bevindingen worden u aangeboden door [campus]OrléoN (www.campusorleon.nl). Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van de uitgever of auteur, mits op correcte wijze naar het rapport en/of de afzonderlijke essays wordt verwezen.

Eindredactie: Floor Basten en Gitte Postel

Inhoud

<i>Voorwoord</i>	4
<i>Inleiding</i>	5
<i>Verslag van het event</i>	8
Vier eerste essays	12
<i>Excelleren een linkse hobby? – Jan Rouma</i>	13
<i>Management en Kennis: een wankel huwelijk – Albert Cath</i>	14
<i>Wetenschap meer dan topsport – Floor Basten</i>	15
<i>Emancipatie voor de slimmen – Julien Haffmans</i>	16
Negen latere essays	18
<i>Hoe slim is de arbeidsmarkt voor promovendi? – Trees Lamers</i>	19
<i>Top of pot? – King Wullur</i>	25
<i>Meer weten en anders weten – Floor Basten</i>	27
<i>Promovendi: tussen vertrouwen en zelfvertrouwen – Claartje van Sijl</i>	34
<i>Promoveren en carrière: verschillende beelden tegelijkertijd – Albert Cath</i>	37
<i>Ik ben een Hobbygeus! – Jan Rouma</i>	41
<i>Dromen van een onderzoekersuniversiteit – Julien Haffmans</i>	48
<i>De aandacht voor onderzoek in de samenleving – Anne-Marie Poorthuis</i>	51
<i>‘Lijden aan wetenschap’ – Floor Basten</i>	53
En nu verder	55
Over de zwerm	59
Over [campus]Orléon	61

Voorwoord

Op 25 juni 2013 zijn de onderhandelingen over het nieuwe EU kaderprogramma voor onderzoek en innovatie Horizon2020 afgerond. De EU zal in de periode 2014-2020 in totaal ruim 70 miljard euro investeren in wetenschap en innovatie. Excellentie is het belangrijkste selectie criterium en bedrijfsleven en kennisinstellingen worden geacht samen oplossingen te bedenken voor maatschappelijke vraagstukken die in heel Europa spelen. Sociale en geesteswetenschappen krijgen speciale aandacht. Nederlandse wetenschappelijke organisaties als VSNU, KNAW en NWO zijn verheugd over de resultaten.

Er is ook een andere werkelijkheid, een waarin het merendeel van in wetenschappelijk onderzoek geschoolde, jonge mensen geen werk vinden op een universiteit en ook niet goed weten hoe ze hun wetenschappelijke achtergrond op de buitenuniversitaire arbeidsmarkt productief kunnen maken, onder andere omdat het bedrijfsleven hun werkervaring niet zo interessant vindt en de onderzoekende samenleving nog geen begrip is. Signalen hierover waren voor AcademicTransfer aanleiding om 10 juni 2013 een avond te wijden aan dit thema onder de noemer ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’, georganiseerd in samenwerking met NRC Carrière Café. Omdat [campus]Orléon als onderzoekersuniversiteit i.o. onderzoek in de samenleving hoog in het vaandel heeft staan, heeft deze campus voorgesteld een zwermonderzoek te doen op het event. Deze bundel is het verslag van de bevindingen.

Is het ook mogelijk om de promotietijd tot een nog interessantere werkervaring te maken? Eentje die ook voorbereidt op een bredere dan alleen universitaire arbeidsmarkt? Om die vragen te kunnen beantwoorden, borduren we in onze essays voort op de sfeer van en observaties tijdens het event met onze eigen theoretische bagage en conceptuele kaders. We leggen een aantal in het promotiesysteem en de arbeidsmarkt (inclusief overheidsbeleid) ingeweven inconsistenties bloot, die als effect de wrijving tussen beide hebben. Wil Horizon2020 haalbaar worden, dan is meer nodig dan geld alleen. Dat maakt een verbeterde match des te urgenter. We nemen in onze essays geen blad voor de mond en dat doen we om de lezer uit te nodigen mee te kijken en te laten zien waar we aan kunnen bouwen om het onderzoekende vermogen van onze samenleving te versterken. Gepromoveerden die de universiteit verlaten, spelen hierin een aanzienlijke rol, ook ten gunste van universiteiten en andere actoren op de kennisintensieve arbeidsmarkt.

De vertaalslag van wetenschap naar samenleving is geen eenvoudige. Daar hebben we nog weinig taal voor; een onderzoekende samenleving waarin buitenuniversitaire wetenschappers participeren zal meer taal gaan ontwikkelen om de kloof tussen wetenschap en samenleving te overbruggen. Die kloof zien we ook tussen wetenschap en beleid. Waar wetenschappers diverse abstractieniveaus hanteren, de nuance opzoeken, stellingen onderbouwen en een veelheid aan mogelijke perspectieven laten zien, zijn beleidsmakers op zoek naar wat deze analyses in concreto voor hen kunnen betekenen. Het maken van een vertaalslag en het overbruggen van deze kloof was ook voor [campus]Orléon en AcademicTransfer een uitdaging. Ook de onderzoekers van [campus]Orléon hanteren diverse abstractieniveaus. AcademicTransfer en [campus]Orléon hebben elkaar in deze vertaalslag geholpen door gezamenlijk een concluderend hoofdstuk te schrijven. Hiermee zijn we zelf voorbeeld van waardering voor wetenschap en onderbouwing van samenlevingsvraagstukken samen met wetenschap.

Dr. Floor Basten

Mede namens drs. Albert Cath, drs. Julien Haffmans, drs. Trees Lamers, drs. Anne-Marie Poorthuis, dr. Gitte Postel, drs. Jan Rouma, dr. Claartje van Sijl en drs. King Wullur

Wilt u zelf uw congres of symposium of ander event verrijken met de bevindingen van een zwerm onderzoekers van [campus]Orléon? Neem dan contact op via campus@orleon.nl voor een gesprek over de mogelijkheden.

Inhoud

Inleiding

en zwermonderzoek is een door [campus]Orléon ontwikkelde – of beter gezegd: in ontwikkeling gehouden – vorm van collectief onderzoek naar actuele maatschappelijke verschijnselen. Zwermonderzoek komt voort uit de werkwijze van [campus]Orléon als onderzoekersuniversiteit i.o., de onderzoekers die deze werkwijze aanspreekt en de inhoud waar deze onderzoekers mee bezig willen zijn.¹

Zwermonderzoek als levendige wetenschap

De werkwijze die we gevolgd hebben bij het tot stand brengen van deze bundel, past bij wat Mike Agar *lively science* noemt.² *Lively science* is, de term zegt het al, levendig. Onderzoek in *lively science* gaan over het menselijk (samen)leven en kent, net als een leven, een ontwikkeling die gebaseerd is op leren; het leren van de onderzoeker en het leren van de onderzochte(n). Het meeste onderzoek van mensen naar mensen leidt echter vaak naar een wens om het leven uit het onderzoek te halen door de onderzoekscontext te bevriezen, in de tijd stil te zetten en uit de omgeving (de onderzoeker inclusief) te isoleren, zodat variabelen geïdentificeerd en relaties tussen oorzaak en gevolg gelegd kunnen worden. We zien dit bijvoorbeeld terug bij onderzoek met een experimenteel ontwerp in een laboratoriumachtige opstelling. De vraag die in dit soort onderzoek aan de orde wordt gesteld, is hoe hoog de ecologische validiteit van de resultaten is, met andere woorden: wat zeggen de uitkomsten ons over de situatie buiten de omstandigheden van het onderzoek? Is wat uit het onderzoek naar voren komt representatief voor wat er buiten de context van het onderzoek aan de orde is? Bestaan daarbuiten dezelfde oorzaak-gevolgrelaties? Of kunnen ook andere oorzaken tot dezelfde uitkomsten leiden? Agar veronderstelt dat de complexiteit in de mensenwereld dusdanig is, dat de verschijnselen die we waarnemen niet zo eenvoudig tot een verklarend narratief te vertalen zijn: “Even a massive cause and an obvious effect are part of larger patterns that include them and show how they play out. And odds are, in human social worlds, that pattern will emerge in each case in contingent ways [...]”³ De systemen die het interessantste zijn volgens Agar, en ook volgens ons, zijn niet-lineair en dynamisch – en dat kenmerk geldt voor zowat elk sociaal systeem. Het is lastig om in een complex sociaal systeem een enkele verantwoordelijke actor aan te wijzen. Het kenmerk van een complex systeem is immers dat er geen centrale intelligentie is. Er zijn echter wel patronen die in interacties ontstaan en zichtbaar worden. Een patroon is volgens Agar een verzameling van losse elementen en hun niet-lineaire samenhang of organisatie. Het gaat niet alleen om de onderlinge interacties, maar vooral om hoe die zich ontwikkelen in de tijd. *Lively science* speurt naar die patronen en ontdekt ook hoe ze zich bewegen en veranderen.

Zwermonderzoek naar ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’

Op 10 juni 2013 streek een zwerm onderzoekers neer op het event “Te slim voor de arbeidsmarkt”, georganiseerd door NRC Carrière Café en AcademicTransfer.⁴ Deze bundel is de neerslag van het zwermonderzoek aldaar. De structuur van de bundel weerspiegelt de werkwijze van de zwerm.

Vorbereiding

Naar aanleiding van haar bijdrage aan het artikel “Doctor! En dan?”⁵ zocht André Kouwenberg van AcademicTransfer (AT) contact met Floor Basten om te verkennen of zij een rol zou kunnen spelen op het event dat AT organiseerde met NRC Carrière Café (NRC-CC). Floor stelde een zwermonderzoek voor en na overleg met NRC-CC is besloten dat een zwerm van vier onderzoekers van [campus]Orléon aanwezig zou zijn op 10 juni. Na afloop zouden zij elk een kort essay schrijven en aan de redactie van NRC aanbieden, die daarop kon besluiten de essays wel of niet te plaatsen.

De volgende stap was het samenstellen van de zwerm. Floor deed een oproep via e-mail en daarop reageerden zes onderzoekers. De viertallige zwerm is uiteindelijk samengesteld op basis van diversiteit in onderzoeksvraag (waar ben je nieuwsgierig naar), methodologische mix, man-vrouwverhouding en wel of geen ervaring als onderzoeker in een zwerm,⁶ en bestond uit (in alfabetische volgorde): Floor Basten, Albert Cath, Julien Haffmans en Jan Rouma. Trees Lamers en King Wullur zouden de voorbereiding vanaf de zijlijn blijven volgen.

De onderzoekers zijn voorafgaand aan het event bij elkaar gekomen om ieders ambitie voor de dag door te spreken en op elkaar af te stemmen.

¹ Zie bijvoorbeeld <http://www.campusorleon.nl/samenleving-publiek-maken>.

² Agar, M. (2013). *The lively science. Remodeling human social research*. Minneapolis: Mill City Pres.

³ Agar (2013, pp. 55-56).

⁴ Zie <http://www.nrccarriere.nl/carriere-cafe-wetenschap>.

⁵ Geschreven door Ynske Boersma, gepubliceerd op 2 maart 2013. Zie <http://www.platform-hoofd.nl/2013/03/07/doctor-en-dan-hoofd-in-het-parool-van-2-3-2013/>.

⁶ Zwermonderzoek is, zoals gezegd, in ontwikkeling. Daardoor is het goed om onderzoekers die eerder uitgevloegen zijn (bijvoorbeeld naar De Nacht Van De Nieuwe Macht; zie <http://www.campusorleon.nl/annonce/campusorleon-en-de-nacht-van-de-nieuwe-macht>) samen te laten optrekken met onderzoekers die dit nog niet hebben gedaan.

Het event

We ontmoetten elkaar op het Rokin voor aanvang van het event en probeerden het publiek in te schatten. Daar zat een selectie in, omdat er meer aanmeldingen dan plaatsen waren. Kandidaat-deelnemers moesten hun deelname motiveren en dat speelde mee in de selectie. Naar motivaties en achtergronden van de thuisblijvers, konden we dus alleen maar gissen.

Tijdens het event ging ieder van ons een eigen weg,⁷ maar kwamen we tussendoor ook steeds samen om ervaringen en indrukken uit te wisselen. Na afloop hebben we de thema's voor de essays op elkaar afgestemd, zodat daar geen overlap in zou zitten.

Een kort verslag van het event volgt na deze inleiding.

Een eerste ronde essays

Eenmaal thuis hebben we ieder iets wat ons tijdens het event was opgevallen verwerkt tot een essay. Voor Jan Rouma was dat de opmerking van D66 Tweede Kamerlid Paul van Meenen dat onderwijs wel zo'n beetje als 'linkse hobby' werd weggezet. Albert Cath werkte zijn waargenomen reductie van de vaardigheden van gepromoveerden tot hun *transferable skills* uit. Floor Basten was de metafoor van wetenschap als topsport opgevallen en Julien Haffmans verbaasde zich over de attitude van veel deelnemers als waren zij juist niet de intelligente onderzoekers waar ze voor opgeleid waren.

Na een drukke uitwisseling van de essays, waarin we elkaars stukken hebben becommentarieerd en geredigeerd (peer review), zijn de essays naar zowel AT als NRC-CC gestuurd.

Vorbereiding op de bundel

We hebben de essays rond gemaild naar de onderzoekers van [campus]OrléoN met een hernieuwde uitnodiging om een bijdrage te leveren, dit keer in de vorm van een bijdrage aan de bundel voor AT. Een zwermonderzoek is een vorm van feedback aan degene die het event heeft georganiseerd, met de bedoeling om op basis van de feedback tot een feed forward te komen, een advies voor toekomstige activiteiten. Omdat zwermonderzoek een vorm van collectief onderzoek is, blijft de uitnodiging om deel te nemen staan tot en met het aanbieden van de bundel. Doordat onderzoekers op een later moment mee kunnen doen, blijft de mogelijkheid voor diversiteit en daarmee een vruchtbare (lees: niet een zichzelf bevestigende) uitwisseling bestaan. Voor de openheid in mogelijkheden voor de toekomst is dit belangrijk; zo voorkomen we dat we alleen zien wat we willen zien, alleen horen wat we willen horen en alleen het verhaal opschrijven dat we al wisten voor het event.

Aan deze oproep gaven Claartje van Sijl en Anne-Marie Poorthuis gehoor; Trees Lamers en King Wullur waren geïnteresseerd gebleven en zo voegden zich vier nieuwe essayisten toe aan de zwerm. Gitte Postel bood aan mee te redigeren.⁸

In een Skype gesprek hebben we gediscussieerd over het event en de thema's die uit de eerste essays naar voren waren gehaald. Zoals dat gaat met een zwerm, schieten de observaties, meningen, analyseniveaus, stokpaardjes, ervaringen, perspectieven en *frames* alle kanten op. Daar is een outline uit ontstaan die onze diversiteit productief maakte.

Een tweede ronde essays

Voor het schrijven in deze essayronde was in verband met de zomervakantie een maand begroot.⁹ Dat was krap, gezien ieders agenda. [campus]OrléoN is namelijk een onderzoekersuniversiteit i.o. waaraan mensen zich op een bijzondere manier verbinden. In haar boek *One person/multiple careers* (2007) beschrijft Marci Alboher een opkomende trend in de meervoudige werk- en bezigheden van mensen met het begrip *slash career*.¹⁰ Desgevraagd kunnen steeds minder mensen met een eenvoudige beschrijving vertellen wat ze doen. Zij zijn manager én student, kunstenaar én onderzoeker, wetenschapper én activist. [campus]OrléoN is er voor managers, bestuurders, beleidsmakers, kunstenaars, professionals, ondernemers, adviseurs en vele anderen, *die ook onderzoeken*. Wat bij hen dus achter de slash staat en waar zij zich op [campus]OrléoN op vinden, is de zin in onderzoek en de ambitie om onderzoek in de samenleving te organiseren. Maar wat er voor de slash staat, vraagt eveneens hun aandacht. Het schrijven van een essay is niet iets wat 'erbij gedaan wordt' in een zwermonderzoek, maar iets wat de aandacht gegund wordt die aan andere dingen ook gegund wordt. Dat zorgt voor een creatieve spanning.

De essays zijn weer onderling uitgewisseld en naast de redacteurs (Floor Basten en Gitte Postel) hebben ook andere schrijvers op de stukken gereageerd. Door aan elkaar vragen te stellen en suggesties te doen, hebben we elkaar geholpen om onze argumentatie beter te onderbouwen, te verhelderen en te verwoorden, zodat er uiteindelijk een bundel ligt waar we allemaal achter staan.

Vorbereiding op het advies

⁷ Die weg was deels ook geregisseerd door het programma: er was een plenair gedeelte en we zijn ingedeeld in de workshops.

⁸ Voor een overzicht van de hele zwerm, zie "Over de zwerm".

⁹ Wat hier staat over tijdsdruk geldt *qualitate qua* ook voor de eerste essayronde.

¹⁰ Met dank aan Alex den Haan voor de verwijzing naar dit boek.

Na de uitwisseling van latere versies van de essays hebben we gezocht naar overeenkomsten en verschillen; niet zozeer om een conclusie te kunnen trekken uit onze gezamenlijke inspanning,¹¹ maar wel om op basis van onze gepresenteerde inzichten te zoeken naar een hoger logisch niveau, een niveau dat al onze verhalen omvat en richting geeft aan een meervoudig advies.

Volg de zwerm

Zoals eerder gezegd, geeft de werkwijze van de zwerm inzicht in de opbouw van deze bundel. Na het korte verslag van het event volgen de eerste vier essays, die op hun beurt weer worden opgevolgd door de acht latere essays. Het laatste deel bevat twee delen. Het eerste is een bespiegeling op alle essays op eerder genoemd hoger logisch niveau. De bespreking van de bundel met AT gaf aanleiding voor het tweede deel, waarin André Kouwenberg en Jeroen Sparla van AT en Floor Basten en Gitte Postel (de redactie van deze bundel) namens de zwerm op basis van de conclusies uit het onderzoek komen tot concrete aanbevelingen. We sluiten dan ook af met een antwoord op de vraag hoe we op basis van de bevindingen verder kunnen komen.

Inhoud

¹¹ Het is nu eenmaal lastig om een gemiddelde in een zwerm te vinden.

Verslag van het event¹²

We verslaan het event heel kort aan de hand van bovenstaande drie foto's.¹³

Te slim voor de arbeidsmarkt[*]

De titel van het event is volgens de linkerfoto “Te slim voor de arbeidsmarkt!” Met uitroepetekens dus. Het uitroepetekens staat er in de rest van de communicatie over het event niet. In de eerste mail van André Kouwenberg van AcademicTransfer (AT) aan Floor Basten¹⁴ eindigde de zin met een vraagteken. Leestekens genereren betekenis. Staat er een punt, dan is het een constatering: gepromoveerden zijn te slim voor de arbeidsmarkt (*soi*, punt). Staat er een vraagteken, dan roept dit op tot reflectie: zijn gepromoveerden te slim voor de arbeidsmarkt (en waar ligt dat dan aan, een hen of aan de arbeidsmarkt; wie definieert wat normaal en wat ‘te’ is?)? Staat er een uitroepetekens, dan gaan de alarmbellen af: er komt een tsunami van intelligentie de arbeidsmarkt op (zwem voor je leven!); of: we krijgen te veel cadeautjes (snel, arresteer Sinterklaas!); of: we moeten ons absorptievermogen verhogen (ga naar de Sorbo en maak aantekeningen)!

Een leesteken maakt dus iets uit. Wat je invult op de plaats van de asterisk uit de titel van deze paragraaf maakt uit of je het constateert, onderzoekt of problematiseert. Ten tijde van het event zelf stond er een ! en dat was ook de tendens van de sessies. Alarmbellen brengen ons bij de vraag: wiens probleem is het eigenlijk? Dat brengt ons naar de middelste foto, een blik op ‘de zaal’.

De probleemeigenaren

Volgens de verslaglegging van NRC was het event “bestemd voor promovendi die willen werken in het bedrijfsleven of de wetenschap.”¹⁵ Het was dus een individueel probleem, dat wil zeggen: een probleem dat het individu moet oplossen. Er zaten immers geen vertegenwoordigers van ‘de arbeidsmarkt’ in de zaal met de hoop het probleem op te lossen. Wat was volgens NRC het probleem? We lezen op de site in de verslaglegging:

“Centraal stond het probleem dat mensen met een doctorstitel tegenkomen op het moment dat zij de arbeidsmarkt op gaan. Zij ondervinden dat er te weinig vervolgbanen op universiteiten zijn om het groeiend aantal promovendi aan te kunnen. Uit onderzoek is gebleken dat 80 procent van de promovendi geen werk vindt in de wetenschap (bron: Promovendi Netwerk Nederland).”¹⁶

Interessant. Het eerdere “promovendi die willen werken in het bedrijfsleven of de wetenschap” is ingeperkt tot de “80 procent van de promovendi die geen werk vindt in de wetenschap.” Die ‘arbeidsmarkt’ voor wetenschap-

¹² AcademicTransfer heeft een Storify verslag gemaakt door alle tweets te bundelen. Zie http://storify.com/AcademicTrnsfr/nrc-carriere-cafe-16-juni-2013-wetenschapseditie?awesm=sfy.co_jMGV&utm_campaign=&utm_source=linkedin.com&utm_medium=sfy.co-twitter&utm_content=storify-pingback. Het verslag (hier) volgens de onderzoekers van de zwerm is niet bedoeld als weergave van wat er was, maar als indruk van wat ze zagen gebeuren en wat niet. Hierbij is gebruikgemaakt van de database van aanmelders als aanvullende bron.

¹³ Bron foto links: Getweet door [campus]Orléon (@campusorleon).

Bron foto midden: Getweet door Jeroen Baak (@JeronimoBaak).

Foto's links en midden zijn gekopieerd van het AT Spotify verhaal (zie voorgaande noot).

Bron foto rechts: <https://www.facebook.com/nrccarriere> (maker onbekend).

¹⁴ Zie de inleiding.

¹⁵ <http://www.nrcarriere.nl/carriere-cafe-wetenschap>.

¹⁶ Zie vorige noot.

pers bevindt zich dus grotendeels buiten de universiteit. Wat hoopten de deelnemers van het event daarover te horen?

Bij de aanmelding moesten kandidaat-deelnemers hun wens om aanwezig te zijn motiveren.¹⁷

We halen een paar motivaties van de aanmelders aan, om te kijken wat hun interesse in het event heeft aangewakkerd.¹⁸ De eerste twee citaten hebben betrekking op de voorbereiding op een buitenuniversitaire baan, of beter, het ontbreken van een voorbereiding:

“Ik ben op dit moment al 3 jaar aan het promoveren en heb in al die tijd nog geen cursussen aangeboden gekregen die qua inhoud aansluiting bieden voor vaardigheden en kennis die voor mijn toekomstperspectieven in het bedrijfsleven interessant zijn. *Ik ben bang dat ik als gepromoveerde word gelabeld als zijnde niet praktisch en niet communicatief vaardig.*” (Lucht- en ruimtevaarttechnologie)

“Ik ben aanbeland in het laatste stuk van mijn promotie. En ik ben bezig me te oriënteren op wat ik daarna wil: blijft het wetenschap, kan ik het bedrijfsleven iets bieden, hoe moet ik me dan presenteren? Juist *omdat je binnen de wetenschap niet leert hoe je je daarbuiten te gelde kan maken*, lijkt dit me een erg nuttig evenement om bij te wonen. Ik heb het vermoeden dat ik zeker wel iets bij kan dragen, maar ik weet niet goed wat.” (Psychologie)

In de zaal discussie tijdens het event kwam hier een vergelijkbare opmerking over, namelijk dat je, zodra je als promovendus tegen je promotor zegt een loopbaan buiten de universiteit te overwegen, je promotor ervan uitgaat dat je er niet ‘helemaal voor gaat’ en dat dit te merken is aan een vermindering in de begeleiding. Dit punt is in diverse essays in deze bundel opgepakt.

De volgende twee citaten gaan over de ervaring van gepromoveerden bij het zoeken naar een baan. Daarbij merken ze op dat hun promotie hen eerder op een achterstand dan voorsprong zet:

“Na het afronden van mijn promotieonderzoek vraag ik mij geregeld af: wat kan ik de arbeidsmarkt bieden en wat heeft de arbeidsmarkt mij te bieden? Met twee masters op zak en binnenkort een doctorstitel zou de wereld voor mij open moeten liggen. Maar er is niet vanzelfsprekend vraag naar gepromoveerden binnen het bedrijfsleven. *Hoewel ik mijn promotieonderzoek bij een bedrijf heb uitgevoerd, merk ik ook daar dat gepromoveerd zijn niet zozeer een voordeel is.* Er wordt veel nadruk gelegd op andere capaciteiten, zoals een commerciële houding.” (Psychologie)

“[datum] ben ik gepromoveerd, maar ben al sinds januari op zoek naar een nieuwe baan. De laatste tijd heb ik weliswaar enkele gesprekken gehad, maar in 1 geval was er toch een interne kandidaat die voorrang kreeg en *in de andere gevallen vond men mij te goed, te overgekwalficeerd.* Vooral dit laatste is vrij frustrerend, aangezien ik graag wil werken en hard heb gewerkt voor mijn doctorsgraad, maar hier nu regelmatig op wordt ‘afgerekend’. Ik hoop dan ook dat ik bij het NRC Carrière Café extra informatie kan vergaren en misschien zelf nieuwe mensen leer kennen die me kan/kunnen helpen bij *mijn zoektocht, waarbij het feit dat ik gepromoveerd ben niet langer een probleem is maar als welkome toevoeging wordt gezien.*” (Neurowetenschappen)

Deze citaten weerspiegelen goed het ‘te slim voor de arbeidsmarkt’ zijn als individueel probleem. Ook dit wordt hier in verschillende essays aangestipt, waarbij de vraag wordt gesteld of het wel een individueel probleem is en zo nee, waar dan de verantwoordelijkheid voor een oplossing ligt.

In de volgende citaten wordt het promoveren uit de individuele problematiek getrokken en de motivatie verbonden aan de macroschaal van maatschappij, kenniseconomie en samenwerkingsverbanden:

“Als promovendus die ongeveer halverwege het PhD-traject is begint de zorg op te komen naar de carrièremogelijkheden daarna. De discussie is dus voor mij persoonlijk uiterst relevant. Ook breder gezien denk ik dat dit echter een belangrijk thema is, gezien *de ambivalentie die er maatschappelijk bestaat rondom ‘Nederlandse kenniseconomie’ als ideaal enerzijds en het afknippen van de mogelijkheden om daar aan te voldoen anderzijds.*” (Humanistiek)

“Na mijn afstudeer- en promotiewerk aan onderzoeksinstituten en universiteit heb ik een aantal maanden geleden een bewuste stap gemaakt om te kijken hoe het is om in het bedrijfsleven te werken. Ik hoop en denk echter niet dat een academische loopbaan nu volledig uitgesloten is. *Ik vraag me af of er niet te zwart-wit wordt gedacht over binnen/buiten academia.* Ik ben erg benieuwd of, en hoe, je je binnen het

¹⁷ Deze zijn verzameld in een database, voor ons door AT geanonimiseerd ter beschikking gesteld en door ons opgeschoond door een test-aanmelding, een dubbele aanmelding en onze eigen aanmeldingen eruit te halen.

¹⁸ Citaten zijn geanonimiseerd, spelfouten zijn eruit gehaald en alle cursivering is van ons.

bedrijfsleven zo kan ontwikkelen dat je interessant blijft voor een universiteit (en andersom) en of het mogelijk is ‘best of both worlds’ te combineren (bijvoorbeeld via een gecombineerde aanstelling). *Hoe zet je slimme samenwerkingsverbanden op, bijvoorbeeld via promovendi, die zowel interessant zijn voor het bedrijfsleven als voor de academia?*” (Aerospace)

Door de aandacht te vestigen op onderlinge relaties tussen sectoren en (gedeelde en tegenstrijdige) belangen openden deze opmerkingen de weg voor een aantal essays die niet zozeer de individuele gepromoveerde betreffen, als wel de samenleving waarin zij op hun waarde worden geschat (of niet) en van waarde kunnen zijn (of niet).

Het laatste citaat gaat over de universitaire context anno nu:

“Mijn kansen op een baan zijn na mijn promotie slechter dan daarvoor! *Voor mijn promotie was ik UD, na mijn promotie word ik niet eens meer als UD aangenomen i.v.m. publicatie-eisen.* Buiten de universiteit wordt de 20 jaar ervaring op de universiteit niet erkend als werkervaring. Graag ga ik hier de discussie over aan!” (Economie)

De referentie aan de citatie-eisen was voor sommige essayisten aanleiding om nog eens goed te kijken naar de praktijk van het werken op een universiteit, de actuele praktijk immers van promovendi tijdens het promotietraject, die ook bepalend is voor hun toekomstige kansen op een universitaire loopbaan. Zoals in de essays wordt aangesneden, maar ook tijdens het event zelf werd opgemerkt, is de praktijk van het werken op een universiteit niet zo mooi en romantisch als van buiten lijkt. Een kritische opmerking vanuit de zaal, dat promovendi de *cash cow* van de afdeling zijn (ook in diverse essays verwerkt), kon wel gemaakt worden, maar de discussie bleef uit omdat de dagvoorzitter niet met dit onderwerp wilde eindigen. Een teken dat niet alles over de universitaire praktijk gezegd mag worden (ten huize van het *NRC Handelsblad*)? De relatie tussen enerzijds de groei in promovendiaantallen (en dus inkomsten) en anderzijds de krimpende academische arbeidsmarkt leek ons nou juist wel relevant voor het thema van het event.

Aan de hand van de motivaties die de kandidaat-deelnemers hebben gegeven bij hun aanmelding, ontstaat een meervoudig perspectief op het thema van het event, ‘te slim voor de arbeidsmarkt’. Kwamen zij aan hun trekken?

De verlossende antwoorden

De bühne werd gevuld door vertegenwoordigers van de politiek (Karl Dittrich van de VSNU, universitaire politiek; Paul van Meenen, Tweede Kamerlid namens D66), van het bedrijfsleven (Martijn Russcher van Alten; Tom van Hengstum van FrieslandCampina) en de media (dagvoorzitter en nrc.next-chef Hans Nijenhuis). Patrick Tuij, promovendus en voorzitter van Promovendi Netwerk Nederland, heeft wel een presentatie gehouden, maar deed niet mee aan het debat over zijn toekomstige arbeidsplaats.

Voordat we de vraag kunnen beantwoorden of het publiek bediend is met de expertise van de bühne, moeten we eerst nog iets zeggen over de disciplinaire samenstelling van het publiek. Er hadden zich 137 gegadigden gemeld, er was plek voor tachtig van hen. AT heeft alle aanmeldingen gescreend om een evenwichtige samenstelling (qua disciplines) in de zaal te krijgen,¹⁹ zodat de vragen die speelden over de ‘arbeidsmarkt’ zo divers mogelijk waren. Kijken we in de database met aanmeldingen,²⁰ dan zien we dat (na aftrek van ‘onbekend’, N=11) ongeveer de helft uit de gammadisciplines afkomstig was, iets meer dan een kwart uit de bètadisciplines en iets minder dan een kwart uit de alfadisciplines. Uiteindelijk is dat uitgekomen op ongeveer een derde per discipline. Staat het bedrijfsleven open voor al deze gepromoveerden? Dat brengt ons naar de rechtse foto, de blik op ‘de bühne’.

Uit citaten in de vorige paragraaf kwam naar voren dat het bedrijfsleven niet altijd zit te wachten op promovendi. Dat was volgens de vertegenwoordigers van dat bedrijfsleven helemaal niet het geval; zij namen graag bèta’s aan en koesterden die ook. In deze is een aantal tweets van AT (bij wijze van *real time* verslaglegging tijdens het event verstuurd) relevant:

De heren op het podium zijn positief, vanuit de zaal vraagt men zich toch af hoe het nu komt dat er nu een probleem lijkt te zijn #NRC_CC

#NRC_CC Kritiek puntje uit de zaal, “het lijkt hier vooral om beta’s te gaan, maar wat als je een geesteswetenschap achtergrond hebt?”

¹⁹ Mondelinge communicatie tijdens het event.

²⁰ Uit de database is niet op te maken wie uiteindelijk geselecteerd was en wie niet. Voor de analyse van belangstellende aanmelders maakt dat niet uit, die staan allemaal in de database. Afgaand op ‘de evenredige disciplinaire verdeling’ gaan we ervan uit dat de meeste afgewezenen uit de gammadisciplines komen.

Reactie van het panel: Het is dus juist belangrijk dat men in de breedte gaat waarderen wat promovendi kunnen #NRC_CC

Als we terugkijken naar het streven van een evenwichtige disciplinaire verdeling in de zaal, dan is een derde be- diend en tweederde niet. Dit is ook de reflectie van Suze Zijlstra, bestuurlid van Platform HOOFT, een week na het event:

“Zij waren het eens dat promovendi werkgevers veel hebben te bieden: analytisch vermogen, projectma- nagement vaardigheden, onderwijservaring en uiteraard inhoudelijke kennis. Toch kwam er tijdens de discussie een kritische noot uit de zaal: waarom zijn alle concrete voorbeelden van werkgelegenheid voor promovendi desondanks in de hoek van de (toegepaste) bètawetenschappen te vinden? Is er voor gees- teswetenschappers geen carrière buiten de wetenschap mogelijk?”²¹

In de workshops na het plenaire deel werd voornamelijk ingegaan op hoe promovendi en jonge doctoren zich konden presenteren aan het bedrijfsleven.²²

Wat we ook/niet zagen

We zagen de gastvrijheid in het NRC gebouw op het Rokin en hebben genoten van de prima catering. Dat mag op deze plek best gezegd worden.

We sluiten het verslag af met wat ons verbaasd heeft. Het viel ons op dat bedrijfsleven en wetenschap als separa- te categorieën werden gezien. Het is duidelijk het een of het ander. De universiteit wordt als enige plek gezien waar je wetenschap kunt bedrijven; daarbuiten doe je onderzoek in een andere vorm.²³

Een aantal mogelijk relevante invalshoeken bij dit thema hebben we niet gezien. De overheid als arbeidsmarkt voor onderzoekende geesten ontbrak bijvoorbeeld. De tips voor hoe je als promovendus of doctor in bedrijfsle- ven en/of overheid en/of samenleving kunt bijdragen aan de totstandkoming van fundamentele innovaties, zijn ons ook ontgaan.

Inhoud

²¹ *Carrière na de wetenschap: ook voor geesteswetenschappers?* <http://www.platform-hoof.nl/2013/06/17/carriere-na-de-wetenschap/>. Platform HOOFT zet zich in om de relevantie van geesteswetenschappers en hun onderzoek aan te tonen voor maatschappij en bedrijfsleven.

²² De slides daarvan zijn te vinden op <http://www.nrccarriere.nl/carriere-cafe-wetenschap>.

²³ AcademicTransfer heeft als vacaturebank voor werken in de wetenschap niet de overheid staan, wel het bedrijfsleven. Daar staan vijf bedrijven genoemd (zonder actuele vacatures), allemaal in de technologische en medische hoek.

Vier eerste essays

Excelleren een linkse hobby?

Jan Rouma

Op maandagavond 10 juni vond het door AcademicTransfer en NRC georganiseerde symposium met de titel ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’ plaats. De avond stond in het teken van hoogopgeleide jonge mensen die moeite hebben om aan de bak te komen. Tachtig promovendi, masters en kersverse doctoren bezochten deze avond. Na een plenaire zitting met een paneldiscussie ging iedereen uiteen om twee werkgroepen bij te wonen. De avond eindigde met netwerken en borrel.

In het panel zaten onder andere twee vertegenwoordigers van technologiebedrijven. De boodschap: kansen zat voor bèta’s. Hoe de zeer geleerde alfa’s of gamma’s aan werk kunnen komen, bleef in het midden. Als een klamme deken hing het gevoel over de discussie, dat mensen die hun talen spreken, en vreemde culturen, het menselijk gedrag of het gedrag van groepen mensen hebben bestudeerd, niet zo nuttig zijn. D66 Kamerlid Van Meenen, een van de panelleden in het plenaire deel van de avond, verzuchtte: “Onderwijs is al een beetje cultuur: een linkse hobby die we eigenlijk niet nodig hebben.” We weten wel dat D66 daar heel anders over denkt, maar voor je het weet bevestig je onbedoeld dit vooroordeel. Inderdaad, onderwijs is cultuur. Maar daarmee is het geen linkse hobby, ook al is niet iedereen daarvan doordrongen.

Ik heb een korte vragenlijst uitgezet onder de deelnemers om te weten te komen wat de masters, promovendi en doctoren nu zelf van hun carrièreperspectieven vonden.

Uit hun antwoorden blijkt dat een derde van de respondenten ging promoveren voor betere kansen op de arbeidsmarkt, binnen de wetenschap of daarbuiten. De rest ging promoveren om de inhoud van het onderwerp, of om zich te specialiseren en zichzelf verder te ontwikkelen. Hoewel vier van de vijftien respondenten voor later, tijdens of na hun promotietraject een positief beeld van hun carrièrekansen hadden, was het merendeel van de respondenten somber en onzeker. Er sprak stress en angst voor de toekomst en enige teleurstelling uit de antwoorden: de vrees te gespecialiseerd te worden, het bewustzijn om zich breed te moeten blijven oriënteren, terwijl het promotietraject erg veel tijd en energie kost, en het vermoeden dat men zijn of haar aanvankelijke ambities niet waar zou kunnen maken.

In een van de werkgroepen werden de deelnemers uitgedaagd een vraag te stellen. De vragen waren generiek en van toepassing op ieder ander die gaat toetreden op de arbeidsmarkt: hoe onderscheid je je tussen al die andere sollicitanten, waar moet je beginnen om interessant werk te vinden, hoe verkoop je jezelf in een sollicitatiegesprek? Meer toegespitst op de doelgroepen was de vraag: hoe houd je rekening met ‘te autonoom’ of ‘niet meer vormbaar’? De vragen zeggen veel. Zeer slimme, hoogopgeleide mensen met ten minste vier jaar werkervaring, die zelfstandig en vaak aan hun lot overgelaten hun werk hebben gedaan, hebben zichzelf niet leren zien als kansrijk en ervaren; en dat terwijl de korte voorbeelden van de cv’s die over tafel gingen indrukwekkend waren. Een van de deelnemers kwalificeerde het organiseren van een congres, dat ze zelf naast haar promotieonderzoek had gedaan, als nevenactiviteit, hobby. Nog net geen linkse hobby. Maar ze is dus wel iemand die je om een boodschap kan sturen, als dat al niet zou blijken uit het promotietraject zelf.

Door promotieonderzoek worden onderzoeksprogramma’s uitgewerkt, worden onderzoeksdoelstellingen gehaald. Degenen die in aanmerking komen voor promotie hebben geëxcelleerd in hun studie. Degenen die promoveren hebben geëxcelleerd in hun werk. Maar aan de status en het belang van promoveren wordt constant gemord, en wel vanwege efficiency, dus geld. Staatssecretaris Zijlstra wil student-promovendi, waarbij promovendi in de studentenstatus worden gehouden. Dat is namelijk lekker goedkoop. De impliciete aanname is dat promoveren geen werk is, maar een verlenging van je studie. Nog even, en promoveren is ook een linkse hobby. Dit zal niet bijdragen aan het zelfvertrouwen van een groep zeer getalenteerde mensen die in de toekomst de kar moeten gaan trekken. Van Meenen zei, dat een kleine groep hoogopgeleide mensen de lodenlast moet dragen om Nederland verder te helpen, maar helaas zonder de back-up van de politiek. Zonder back-up van de politiek is nog wat anders dan met tegenwerking van de politiek. O Nederland, let op uw zaak!

Inhoud

Management en Kennis: een wankel huwelijk

Albert Cath

Op maandag 10 juni is het NRC Carrière Café gehouden in het fraaie nieuwe thuishonk van de NRC Media aan het Rokin. Het evenement werd mede georganiseerd door AcademicTransfer. In het debat stonden de carrièrekansen van promovendi centraal. Een bont gezelschap promovendi was toegestroomd om vast te stellen of ze te slim voor de arbeidsmarkt waren en hoe daar wat aan te doen. Twee universiteiten, een politicus en een aantal bedrijven leidden hen door het vraagstuk hoe ze hun arbeidsmarktkansen konden vergroten. Dat was niet in eerste instantie door dommer te worden of je dommer voor te doen; maar wel door, zoals al snel bleek, een zekere naïviteit te laten varen. Voor promovendi zijn er twee carrièrekeuzes: of je ‘kiest’ voor een wetenschappelijke loopbaan, of je vertrekt naar de ‘zonnige buitenwereld’, waarmee het bedrijfsleven bedoeld werd. Van de vele promovendi – er worden ongeveer 4.000 proefschriften verdedigd per jaar – komt ruim 80% buiten de wetenschap te werken. Patrick Tuijp, voorzitter van Promovendi Netwerk Nederland, stelde dat het wetenschappelijke onderzoek op onze kennisinstellingen vooral door promovendi wordt gedaan. Voor een habbekrats en een tijdelijk contract. Vervolgens legde Tuijp, in het kader van het carrièreperspectief van promovendi, de nadruk op vaardigheden die niet veel met inhoudelijke (wetenschappelijke) kennis te maken hebben: managementvaardigheden. Je moet, zoveel werd duidelijk, vooral een goede manager zijn van je inhoud. Dit thema – (management)vaardigheden versus kennis – is een thema dat de verdere middag en avond als een rode draad door alle presentaties heenliep.

Ik denk dat er in het debat op 10 juni twee posities ingenomen werden. Martijn Russcher van de Alten Group (technische consultancy en engineering met 15.000 medewerkers, 300 in NL, van wie 12% een doctorsbul bezit) benaderde de promovendi vanuit een meer inhoudelijke positie als organisator van kennis. Een promovendus was in zijn ogen vooral iemand die “een brugfunctie heeft tussen de verschillende kennisdisciplines en de praktijk”, die “bij uitstek met complexe vraagstukken kan omgaan.” Tom van Hengstum, R&D manager van FrieslandCampina, vertegenwoordigde een tweede, meer procesmatige positie en benaderde de promovendi als managers van kennis: je dient je kennis af te stemmen op de arbeidsmarkt en je op te stellen als ondernemer. Ook de bijdragen van de *recruiters* van zowel de universiteiten als het bedrijfsleven, legden de nadruk op het proces en niet de inhoud. Ze gaven nuttige workshops in de *do's* en *don't's* van het solliciteren. De vanzelfsprekendheid van de managementlogica werd de rest van de avond door niemand meer geproblematiseerd. Kenmerkende aspecten van deze managementlogica zijn: hang naar objectiviteit, reduceren van het onverwachte en het onzekere, het voorspelbaar maken van de toekomst, hiërarchie, doelmatigheid en beheersing. Die logica staat in schril contrast met de kenmerken van onderzoek en de positie van kenniswerkers.

Op basis van het voorafgaande komt de volgende vraag bovendien: is kennis een ding of is het een doordachte handeling? Is kennis een instrument in het managen van een op techniek, economie en beheersing geïntendeerde sector? Of is kennis een ethisch-politieke, een op de waarden en cultuur van de specifieke gemeenschappen gerichte handeling? Beide posities met betrekking tot kennis hebben verstrekkende consequenties voor de rol en betekenis van kennis; ze zijn immers niet waardenvrij. Bepaalt de manager en de hoogleraar welke kennis relevant is, of wordt dat in dialoog met de kenniswerkers bepaald? Beide lijken zogeheten simulacra te zijn geworden: kopieën zonder origineel. Wat destilleer ik nu uit de bijeenkomst van 10 juni? Zodra je gaat promoveren, kom je in een wat kennis betreft dubbelzinnige wereld terecht. Je ontdekt dat kennis geen ding is, maar een manier om de wereld te ordenen en je ontdekt dat kennis wel een ding is, namelijk een instrument om je doelen mee te bereiken. Van leren met kennis de wereld te ordenen word je kenniswerker, iemand met oog voor de diversiteit en complexiteit van de wereld waarin je je bevindt. Van leren met kennis je doelen te bereiken word je manager, iemand met oog voor een vooraf bedachte strategie in de veronderstelling dat de wereld wel precies is zoals je dacht en tussentijds niet verandert. Je ontdekt dat beide kanten (even eenvoudig gezegd: inhoud en proces) een rol spelen binnen de wetenschap, maar je realiseert je dat proces eigenlijk belangrijker is als je met inhoud verder wil. Je meldt je aan voor de bijeenkomst op 10 juni om te ontdekken dat in die wereld buiten de universiteit goeddeels dezelfde prioriteiten gelden en vraagt je af waarom je überhaupt hebt geleerd om kenniswerker te worden. Zwart-wit gesteld blijkt in de universitaire wereld dat het aantal publicaties telt, niet wat erin staat, en zo komt kwaliteit los te staan van inhoud. Ik vraag me af of een proces-wereld zonder inhoud wel zo verstandig is. En of, nu ook de universiteit zich heeft overgegeven aan de leerstukken van het *New Public Management*, die zonnige buitenwereld nu zoveel anders is dan de universitaire wereld.

Betekeningen en de taal van een managementperspectief lijken diep doorgedrongen te zijn in de dagelijkse werkelijkheid van de kenniswerker. Deze nieuwe werkelijkheid, of dit simulacrum, wordt dan als waar gezien. En die waarheid is dan een hiërarchisch, doorgaans darwinistisch selectie- en beoordelingsproces waar inhoud onderaan de hiërarchie staat. Nee, solliciteren is jezelf verkopen en vergelijkbaar met het aanschaffen van een mo-

bieltje, zoals een inleider stelde. De doctorsbul, een ‘master de luxe’, als handelswaar op de arbeidsmarkt is dan het resterende simulacrum voor de kenniswerker. De aanwezige promovendi, toch al behept met een fors pakket aan onzekerheden, keken bij dit alles een beetje verloren om zich heen, zo leek het. Een schouwspel, kortom, waarin de twee posities ‘management’ en ‘kennis’, elk met hun onderliggende wereldbeelden, veronderstellingen en mythes langs elkaar heen schoven. Of, zoals iemand in de zaal het verwoordde: “Ik ben de *cash cow* van de afdeling, die in steeds kortere doorlooptijden, met een verbod op avontuurlijke intellectuele zijpaden, een beetje naïef een fuik in is gezwommen. Niet mijn kennis telt zozeer, als wel of ik een mooie sollicitatiebrief kan schrijven en voldoende overdraagbare managementvaardigheden heb. Dat is een gigantisch probleem.”

Inhoud

Wetenschap meer dan topsport

Floor Basten

“Wetenschap is topsport”, zei VSNU-voorzitter Karl Dittrich op de Wetenschapseditie van het NRC Carrière Café “Te slim voor de arbeidsmarkt” afgelopen 10 juni, georganiseerd samen met AcademicTransfer. Gastheer en nrc.next-chef Hans Nijenhuis nam de pass over: “Ik kan aardig voetballen, maar ik ben geen Messi en (tegen de zaal) u misschien ook niet.” Het is echter de vraag of die topsport-metafoor past. De inkopper vanuit de zaal dat promovendi de *cash cow* van de afdeling zijn, met een hoog rendement in kennis, publicaties en centen op een lage investering in tijd en aandacht, werd afgekeurd door Nijenhuis, ineens scheidsrechter: “Hier kunnen we niet mee eindigen.” Tom van Hengstum van FrieslandCampina liet een tweede voorzet, wat het bèta-georiënteerd verhaal vanuit het podium voor gamma’s en alfa’s betekende, lopen: “Wij zoeken voetballers, dus als u goed bent in tennissen...” Einde wedstrijd, besliste Nijenhuis, want het lichaam roept om alcohol. Zo blijven met die metafoor twee punten liggen en die wil ik hier maken.

Ten eerste: als wetenschap topsport is, over welke sport hebben we het dan? Diezelfde 10 juli werden de Spinoza-laureaten 2013 bekendgemaakt. Deze prestigieuze prijs wordt sinds 1995 uitgelooft aan “excellente wetenschappers” en het overzicht van laureaten op de website van NWO laat een tussenstand zien van Team Bèta 54 – Team Alfa/Gamma 15. De meeste scoorders van dat laatste team blinken uit in laboratorium- en rekenwerk. Scoren in de topsport die wetenschap zou zijn, doe je dus als bèta(-achtige). Kan iemand Team Alfa/Gamma even wakker maken en de spelregels uitleggen? Of moeten we tennissers niet als voetballers beoordelen? In *Academic Tribes and Territories* (een aanrader voor iedereen die wel eens de weg kwijt is op een wetenschappelijk speelveld) vergeleken Becker en Trowler (2001) de bètavakken met grootstedelijk leven: druk, hectisch, competitief en voor overleving aangewezen op een sterk team. Dat riekt inderdaad naar FC Barcelona. De alfavakken pasten meer bij het plattelandsleven: rustig, kleinschalig en met tijd om iets te laten rijpen. Echt iets voor een partijtje tennis achter een pizzeria- en pannenkoekrestaurant in de Servische bergen. De gammavakken staan (mijn toevoeging aan de vergelijking) met het ene been in Metropolis en het andere in Plattelandrië. Om in de sportmetafoor te blijven: ze voetballen als Djokovic of tennissen als Messi. Om de een of andere gekke reden is echter ooit bedacht dat elke sport zijn eigen competitie heeft. “Wetenschap is topsport” is een mooie metafoor, maar maskeert dat slechts om één beker wordt gespeeld. Nu er één competitie is, zien we het door Merton in zijn boek *Sociology of science* (1973) gemunte ‘Matthew effect’ optreden: “Want wie heeft zal nog meer krijgen, en wel in overvloed, maar wie niets heeft, hem zal zelfs wat hij heeft nog worden ontnomen” (Mattëus 25:29). Het opheffen van tientallen alfaopleidingen en de recente bezuinigingen op de geschiedenis-sector vallen samen met het optuigen van het topsectorenbeleid, zo goed als alleen bedoeld voor bèta, techno en economie. Terechte zorgen in de zaal dus, maar kritische vragen horen er blijkbaar niet bij in de topsport.

Ten tweede dus: wie blijven er na deze disciplinaire kaalslag achter op het veld? Wie zijn dus die 20 procent gepromoveerden die in Team Excellentie mogen aantreden? Dat zijn degenen die het spel snappen en uitblinken binnen de regels. Die regels hebben echter niet alleen met wetenschap van doen, maar ook met floreren in een bepaalde cultuur. Promoveren is voor een belangrijk deel conformeren. Het vage ‘excellentie’ als selectie criterium helpt promovendi dan niet echt bij de vraag hoe ze zich moeten onderscheiden. “Volg je hart”, zou Dittrich zijn kinderen hebben nageroepen als ze geschiedenis hadden willen studeren. Zijn publiek van afgelopen maandag adviseerde hij: “Staar je niet blind op de wetenschap. Ben heel eerlijk voor jezelf. Wil ik dit? Ben ik goed genoeg?” Van selectie door een wetenschappelijke bondscoach naar de opdracht aan promovendi zichzelf buitenspel te zetten? Een dilemma voor de promovendi die ik 10 juni sprak: “Onderzoek en onderwijs zijn leuk, maar de rest valt tegen, het is eenzaam. Maar als je nu weggaat, raak je alle kansen kwijt. Er bestaat niet zoiets als academische re-integratie.” Zo houdt de universiteit jonge academici afhankelijk met kortlopende baantjes, tot de volgende generatie zich aandient en ze kunnen gaan.

De topsport-metafoor richt de aandacht eenzijdig op de universiteit als de FIFA van de wetenschapsbeoefening. Wetenschap is echter niet voorbehouden aan de universiteit. Dat zou, gezien de neveneffecten van haar cultuur, ook kwalijk zijn. Wetenschap is een discours en daaraan kun je overal deelnemen. Het enige wat je hoeft te doen is publiceren; en dat doe je wel zo ontspannen als je baan er niet van afhangt. Net als in de sport, heb je in de wetenschap professionals en recreanten. Beperk dus de wetenschap niet tot topsport, daar is de recreatieve wetenschap te waardevol voor. Daarin is ook veel plezier te beleven en gaat het er vaak sportiever aan toe.

Inhoud

Emancipatie voor de slimmen

Julien Haffmans

Op 10 juni organiseerden AcademicTransfer en NRC Carrière een evenement om jonge gepromoveerde wetenschappers te helpen bij het zoeken naar een baan. Statistieken vertellen dat het best goed gaat met de carrièrekansen van deze slimme mensen. Twintig procent vindt werk aan een universiteit, de rest daarbuiten, de meesten ook op academisch niveau. Er is ook het andere verhaal. Een promovendus verdient maandelijks tussen € 2.000,- en € 3.000,- bruto. Dat is evenveel als een stratenmaker, en minder dan een treinmachinist.

Ik ontmoet vier bezoekers die nog overwegen om te gaan promoveren, omdat het hun arbeidsmarktkansen verder verhoogt. “Ik moet toch een baan hebben om te kunnen wonen en leven”, zegt één. “Mijn baan bij het wetenschappelijk bureau van Amnesty International is tijdelijk”, vertelt een ander. Maar of promoveren zo’n verstandige carrièrekeus is, dat vragen ze zich af.

Promovendi zijn een goedkope resource voor Universiteiten. De helft van hun investering verdienen universiteiten direct terug in de vorm van een ‘bonus’ van € 90.000,- per gepromoveerde. De begeleiding van promovendi is *lean* en *mean*. Slimme mensen kunnen met weinig begeleiding onderzoeken en onderwijzen op academisch niveau. Het is wel een recept voor een burn-out. “Dat klopt”, vertelt een promovenda me. Haar contract is afgelopen, maar haar promotie nog niet afgerond. “En mijn burn-out viel nog mee, vergeleken met die van anderen.” Een promotieplaats is op zich een zware baan. Naast het onderzoeken leveren promovendi ook onderwijs. “Wij werden in het diepe gegooid,” vertelt ze, “we moesten werkgroepen begeleiden en colleges geven zonder enige didactische training. ‘Dat doe je er gewoon even bij’, werd ons gezegd.” Op 10 juni leren promovendi dit op hun cv te framen als *transferable skills*: didactische en communicatieve vaardigheden en projectmanagement.

Van het universitaire personeelsbestand bestaat 35% uit promovendi. Na hun promotie verliezen promovendi hun waarde voor de universiteit. Het productieproces is erop ingericht dat ze na hun promotie plaatsmaken voor nieuwe promovendi. Universiteiten bieden een *double bind*: accepteer dit uit vrije wil, en heb het er verder niet over, anders... In de paneldiscussie uitten verschillende promovendi onbehagen hierover: “Het aantal promovendi is verdubbeld, maar het aantal universitaire banen niet. Je bent een *cash cow* voor de afdeling. En dan moet het ook nog eens in drie in plaats van in vier jaar?” Een ander: “Als je laat merken dat je een carrière buiten de wetenschap overweegt, wordt dat opgevat alsof je er niet voor gaat. Een hoogleraar steekt dan minder tijd in je begeleiding.” Karl Dittrich van de VSNU reageert: “Ik hoor hoogleraren ook zeggen: ‘Wij strijken de bonus op.’ Dit is buitengewoon sociaal gedrag. Het maakt veel kapot. Jullie zijn op allerlei plekken buiten de universiteit van veel waarde. We moeten hoogleraren hierop aanspreken; ze hebben een morele verplichting om promovendi goed te begeleiden.”

Een promotietraject leidt op voor een academische loopbaan. Dat universiteiten 80% uitstroom organisatorisch hebben ingebouwd, is met goed HR-beleid op te lossen. Het evenement neemt gepromoveerden daarom bij de hand in het zoeken naar buitenuniversitaire banen. “Oriënteer je tijdens je promotie al op kansen in het bedrijfsleven”, adviseren twee universitaire loopbaanadviseurs. “Ontwikkel zelfkennis, expliciteer je transferable skills, onderzoek potentiële werkgevers, redigeer je cv en oefen sollicitatievaardigheden.” “Maar ik heb daarvoor absoluut geen tijd gehad!” reageert een sociologe die promoveert op de religieuze beleving van 1e en 2e generatie Marokkaanse Nederlanders. “Bij ons staan altijd vele vacatures open voor (technische) academici”, vertellen *recruiters* Martijn Russcher (Alten) en Tom van Hengstum (FrieslandCampina). “Het bedrijfsleven zoekt bètawetenschappers; met geschiedenis moet je bij hen natuurlijk niet aankomen,” provoceert dagvoorzitter Hans Nijenhuis van nrc.next. “Maar die transferable skills, die leer je bij uitstek in de geesteswetenschappen”, reageert Willemijn van der Linden, onderzoeker van beeldvorming over natuurwetenschappen in de literatuur.

De deelnemers zijn positief over deze handreikingen. “Ik heb hier wel wat aan”, hoor ik meermaals. “Fijn om te horen dat iedereen hier zo positief is over gepromoveerden.” “Een leuke manier om lotgenoten te ontmoeten”,

“Goed om te merken dat ik niet de enige ben die hiermee zit.” “Nuttig, die tips voor het solliciteren.” In de workshops doet iedereen braaf mee. Natuurlijk stel je je kennis en je transferable skills als productiemiddel beschikbaar voor eenieder die je een baan biedt. “Ja, we laten ons hier wel weer disciplineren”, lacht iemand met me mee.

Het is allemaal heel logisch en verantwoordbaar. Natuurlijk regeren arbeidsmarktwetten wetenschappelijk werk. Vanzelfsprekend dwingt het efficiëntiestreven om promotieresultaten tegen alsmaar lagere kosten te leveren. Slimme mensen kunnen dat. Maar hoe is het mogelijk dat zij zich zo laten disciplineren? De double bind doet zijn werk. Het venijn van een double bind zit niet in ‘accepteer dit uit vrije wil’, maar in de staart ‘en heb het er niet over, anders...’ In het verbod om het erover te hebben, doet de double bind zijn disciplinerende werk. “Vrije wil, bestaat die eigenlijk wel?” vraagt iemand mij.

Ik vraag me af: wat is nodig om slimme mensen te emanciperen? Kunnen ze hun talenten ook inzetten voor iets anders dan ‘een baan’? Waarom heeft niemand het over de mogelijkheid om voor jezelf te beginnen? “Dat is nog nooit in me opgekomen”, zegt iemand die in een promotieplaats wil gaan schuilen voor de crisis. “Daar is wel lef voor nodig”, reageert een ander. “Dat is de toekomst”, zegt een promovenda die van haar hoogleraar niet te polemisch mag schrijven. “Mag ik je kaartje,” zegt een criminoloog die mensen wil leren om gezamenlijk belang boven eigen belang te stellen.

Inhoud

Negen latere essays

Hoe slim is de arbeidsmarkt voor promovendi?

Trees Lamers

In het kader van een congres met als titel ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’²⁴ is een zwerm onderzoekers van [campus]OrléoN aan de slag gegaan met het onderwerp ‘promovendi en arbeidsmarkt’. Dit artikel legt de relatie met de arbeidsmarkt en hierin wordt de vraag gesteld: hoe slim is eigenlijk de arbeidsmarkt? ‘De markt’ is een begrip uit de economie waarbij vraag en aanbod bij elkaar komen en waarbij de markt optreedt als een reguleringsmechanisme. Bij het begrip ‘arbeidsmarkt’ past het om te kijken naar de vraag en naar het aanbod. De vraag- en aanbodzijde worden in dit artikel uiteengezet als respectievelijk de behoefte aan onderzoekend vermogen en hoe wel of niet in deze behoefte aan onderzoekend vermogen wordt voorzien. Dan wordt op deze markt helder waar het onderzoekend vermogen aan besteed wordt en waaraan niet. Aangezien het bovengenoemde congres de doelgroep van promovendi heeft, beperk ik me ook tot deze doelgroep en geef ik een overzicht van het aantal gepromoveerden die in staat zijn om een rol te spelen in de behoefte aan onderzoekend vermogen. Overigens wil ik benadrukken dat veel meer mensen kunnen bijdragen aan het onderzoekend vermogen en een waardevolle bijdrage kunnen leveren, maar dat ligt buiten het bestek van dit artikel.

De context van de arbeidsmarkt voor gepromoveerden

Hoe kunnen we de vraag naar hoogwaardig onderzoekend vermogen in kaart brengen? De huidige context van de arbeidsmarkt wordt beïnvloed door vele factoren, waarvan ik er drie in het bijzonder wil toelichten. Ten eerste de overheid, die namens ons, burgers van Nederland, heeft gepleit voor een intensivering van de kenniseconomie. Ten tweede de diverse crises die elkaar versterken. Ten derde problemen van de samenleving die meer fundamenteel van aard zijn en door wetenschappers naar voren zijn gebracht.

De overheid en de kenniseconomie

Volgens *The Global Competitiveness Report 2012–2013* van het World Economic Forum behoort Nederland tot de top 5 van de meest innovatieve economieën op wereldniveau.²⁵ Dit feit wordt door de minister van EZ en de staatssecretaris van OCW benoemd in een brief aan de Tweede Kamer,²⁶ waarin zij ook het volgende aangeven: “[...] het kabinet zet de samenwerking tussen bedrijfsleven, kennisinstellingen, regio’s en overheid in het kader van het topsectorenbeleid met kracht voort. Het kabinet sluit daarmee aan bij de oproep die de kenniscoalitie op 3 september jl. in een gezamenlijk manifest heeft gedaan.²⁷ [...] Nederland heeft een uitstekende traditie opgebouwd op het gebied van samenwerking tussen wetenschap en bedrijfsleven. Uitgangspunt voor succesvolle samenwerking is een gezamenlijke agenda. Die samenwerking is sinds vorig jaar vastgelegd in de innovatiecontracten van de topsectoren.” In het kabinetsbeleid wordt uitgegaan van een nauwe samenwerking tussen wetenschap en bedrijfsleven, het is evident dat deze samenwerking wordt vormgegeven in een topsectorenbeleid. Verderop in dezelfde brief aan de Tweede Kamer, wordt aangegeven dat “ook de afgesproken € 275 mln bijdrage van NWO aan topsectoren gerealiseerd kan worden.” Ook hierin zien we hoe groot de invloed is van het topsectorenbeleid, een beleid dat uitgaat van een nauwe samenwerking tussen bedrijfsleven en wetenschap. In 2020 wil Nederland nog steeds behoren tot die top 5 van het rankingsinstrument van het World Economic Forum.²⁸ Aangezien de initiatiefnemers van het manifest beducht zijn voor bezuinigingen op het topsectorenbeleid, richten zij zich op 26 juni 2013 opnieuw tot het kabinet als kenniscoalitie, waarbij de KNAW in een persbericht aangeeft: “Nu bezuinigen op onderzoek en innovatie is funest voor het (toekomstig) verdienvermogen van onze economie en leidt tot uitholling van onze excellente kennisinfrastructuur.”²⁹

²⁴ Op 10 juni 2013 vond het door AcademicTransfer en NRC georganiseerde symposium plaats met de titel ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’. [campus]OrléoN aanwezig was met een zwerm onderzoek.

²⁵ World Economic Forum (2013). *The Global Competitiveness Report 2012–2013*.

²⁶ Brief aan de Tweede Kamer op 11 februari 2013, kenmerk: DGBI-I&K / 13023398.

²⁷ Dit manifest van 3 september 2012 is een initiatief van Bernard Wientjes (VNO-NCW), Jos Engelen (NWO), Hans Clevers (KNAW), Thom de Graaf (toen nog HBO-raad, nu Vereniging Hogescholen), Hans Biesheuvel (MKB-Nederland), Sijbolt Noorda (VSNU) en Jan Mengelers (NWO). Het manifest pleit voor 1) investeren in een brede en excellente kennisbasis, 2) krachtig doorzetten samenwerking bedrijven en kennissector en 3) inspelen op EU-programma Horizon 2020.

²⁸ In de Bedrijfslevenbrief van het Ministerie van Economische Zaken, *Naar de Top: Het bedrijvenbeleid in actie(s)* (september 2011), staan drie concrete ambities genoemd waarvan dit de eerste ambitie is.

²⁹ KNAW, 26 juni 2013, een gezamenlijk persbericht van de zo genoemde kenniscoalitie: *Continuïteit investeringen in onderzoek en innovatie essentieel*. Hierbij zit een bijlage over het statement van deze kenniscoalitie, met de titel: “Goede spelregels volgende stap in het sectorenbeleid, continuïteit in investeringen in onderzoek en innovatie blijft essentieel.” De coalitie bestaat uit: Hans Biesheuvel (MKB-Nederland), Bernard Wientjes (VNO-NCW), Thom de Graaf (Vereniging Hogescholen), Karl Dittrich (VSNU), Hans Clevers (KNAW), Jos Engelen (NWO) en Jan Mengelers (TO2; federatie TO2 bestaat uit TNO, Deltares, ECN, MARIN, NLR en DLO).

Deze nadruk op het topsectorenbeleid maakt mij wel nieuwsgierig naar hoe het topsectorenbeleid tot stand is gekomen. Het CBS beschrijft het proces hoe het kabinet heeft gekozen voor het topsectorenbeleid:

“Op verzoek van het kabinet hebben topteams (vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid) adviezen opgesteld voor een nieuw bedrijvenbeleid dat de concurrentiekracht en de kennisinfrastructuur van Nederland moet versterken. Een belangrijk uitgangspunt hierbij is dat Nederlandse bedrijven de ruimte krijgen om te ondernemen, investeren, innoveren en exporteren. Het kabinet heeft vervolgens allerlei maatregelen genomen op basis van de adviezen van de topteams. Een voorbeeld hiervan is de fiscale aftrek van investeringen in Research & Development (R&D).

De keuze voor de topsectoren is bepaald door vier factoren. Het zijn sectoren die (1) kennisintensief zijn, (2) export-georiënteerd, met (3) veelal specifieke wet- en regelgeving die (4) een belangrijke bijdrage (kunnen) leveren aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. Uiteindelijk is gekozen voor negen topsectoren.”³⁰

Hieronder volgt het overzicht van de negen topsectoren met de ontvangen Europese subsidies:

Subsidie 2007 – 2011 Ontvangen subsidie KP7³¹ in mln euro³²	
Agri&Food	115,6
Tuinbouw en Uitgangsmaterialen	35,0
High Tech Systemen en Materialen	392,1
Energie	97,4
Logistiek	36,6
Creatieve Industrie	52,3
Life Sciences & Health	350,1
Chemie	90,5
Water	42,3
totaal topsector onderwerpen	966,8
overig buiten topsector onderwerpen	932,5
Totaal Nederland	1.889,4

Hoe groot zijn de Nederlandse bijdragen aan het topsectorenbeleid? De Algemene Rekenkamer heeft een duidelijk overzicht gemaakt van hoeveel budget over de jaren 2003 tot en met 2010 door het Rijk besteed is aan innovatie, inclusief de bijdragen vanuit de EU programma's.³³ De Rekenkamer heeft zich gebaseerd op de jaarverslagen van de rijksbegroting en komt tot de conclusie dat: “De jaarlijkse uitgaven voor het innovatiebeleid van het Rijk (inclusief bijdragen vanuit EU-programma's) zijn gestegen van €1,8 miljard in 2003 naar €3,7 miljard in 2010.”³⁴

In het overzicht valt op dat vanaf 2007 de totale uitgaven van de ministeries sterker stijgen. De Rekenkamer geeft wel aan dat de fiscale cijfers nog ramingen zijn en dat het feitelijke gebruik van de innovatiebox gemeten wordt in 2013 volgens het Ministerie van Financiën, 13 december 2011. De grootste stijging van de uitgaven aan de innovatie komt vooral door de fiscale uitgaven aan innovatie.

De crises als tijdgeest

Een ander aspect van de context ligt in de crises besloten. We hebben een bankencrisis, financiële crisis en klimaatcrisis. Met recht kunnen we zeggen dat we in een crisistijdperk zitten, omdat er zoveel intense en complexe crises gedurende langere tijd aanwezig zijn en er een onderlinge verwevenheid is. De ene crisis versterkt de andere. Een voorbeeld hiervan zijn bedrijven die extra willen investeren, maar via de banken zeer moeilijk aan het daarvoor benodigde geld kunnen komen. De banken zijn niet in staat om geld te lenen of willen risico's vermijden. De bedrijven die verder willen investeren zijn hiervan de dupe, waardoor de economische bedrijvigheid stagneert. Nieuwe vormen van financiering zijn nodig om toch aan het benodigde kapitaal te komen.

Crisis betekent ook een vastlopen in de huidige patronen, het denken dat vastloopt in de tot nu toe beheersbare vormen. De huidige tijd vergt andere vormen van denken om innovatie mogelijk te maken.

³⁰ CBS (2012). *Monitor topsectoren. Uitkomsten eerste meting*. Den Haag: CBS, blz. 9.

³¹ KP7 verwijst naar het Europese subsidieprogramma Zevende Kaderprogramma, een Europees programma voor onderzoek en innovatie; de opvolgers van dit programma zijn Horizon 2020, Eureka en Joint Technology.

³² Agentschap NL (2012). *Bedrijvenbeleid in Cijfers 2012*, blz. 14. Den Haag: Agentschap NL is een agentschap van het ministerie van Economische Zaken.

³³ Algemene Rekenkamer (september 2012) tweede kamer dossier 32 637 bedrijfsleven beleid, blz 1.

³⁴ Idem Algemene Rekenkamer, September 2012, blz 1. Hierbij wordt verwezen naar een schema waar de bedragen van de verschillende ministeries gerangschikt zijn.

De samenleving en haar wetenschappelijke uitdagingen

Verder kent de samenleving zelf een aantal problemen die een onderzoekende geest vergen, omdat ze niet eenvoudig op te lossen zijn. In *Nature*³⁵ staat een artikel van Jim Gilles over de tien grootste en cruciale uitdagingen voor wetenschappers om een antwoord op te formuleren. Deze zijn geformuleerd door topwetenschappers uit de sociale wetenschappen en op basis van the US National Science Foundation (NSF), die de resultaten bekend maakte van hun onderzoek naar “grand challenge questions that are both foundational and transformative.” De tien uitdagingen zijn als volgt geformuleerd:

1. How can we induce people to look after their health?
2. How do societies create effective and resilient institutions, such as governments?
3. How can humanity increase its collective wisdom?
4. How do we reduce the ‘skill gap’ between black and white people in America?
5. How can we aggregate information possessed by individuals to make the best decisions?
6. How can we understand the human capacity to create and articulate knowledge?
7. Why do so many female workers still earn less than male workers?
8. How and why does the ‘social’ become ‘biological’?
9. How can we be robust against ‘black swans’ – rare events that have extreme consequences?
10. Why do social processes, in particular violence, either persist over time or suddenly change?

Hoewel sommige uitdagingen nadrukkelijk voor de VS worden gesteld, hebben andere een meer algemeen karakter. Voorwaar geen eenvoudige vraagstukken, maar wel fundamentele en transformerende vraagstukken. Het is interessant om te kijken hoe deze vraagstukken in Europa geformuleerd kunnen worden en in een prioriteitsvolgorde kunnen worden gezet.

Concluderend zijn er op drie niveaus vraagstukken die om een groot en divers onderzoekend vermogen vragen, van gepromoveerden en andere onderzoekers. De overheid heeft de ambitie geformuleerd dat Nederland in 2020 als innovatieve economie tot de top 5 van de wereld blijft behoren. De complexe crises vergen onorthodoxe manieren van onderzoeken om tot innovatie te kunnen komen. Tot slot is onderzoekend vermogen nodig voor fundamentele en transformerende vraagstukken in de samenleving, zoals die geformuleerd zijn in een top 10 door wetenschappers.

De kwaliteit van het aanbod

Als antwoord op de vraag aan onderzoekend vermogen, die voortkomt uit de context van de overheid, de context van crises en de context van wetenschappelijke, maatschappelijke vraagstukken, kijken we nu hoe het aanbod georganiseerd is op deze drie onderdelen van de context.

De overheid en de kwaliteit van haar aanbod

De overheid besteedt een groot deel van het innovatiebudget aan het topsectorenbeleid, maar het is een eenzijdige investering en het is tevens de vraag of dat beleid effectief is. Die eenzijdigheid en discutabele effectiviteit leg ik hieronder uit.

De eenzijdigheid van deze investering komt vooral tot uiting in het topsectorenbeleid zelf, waar de industrie en met nadruk de industrie die gericht is op de export, een essentiële rol in vervult. Een van de criteria is immers dat de export een belangrijk criterium is bij het topsectorenbeleid. Deze industrie wordt vooral gedomineerd door grote bedrijven en multinationals. De wetenschap wordt grotendeels in dienst geplaatst van het bedrijfsleven. In de brief van het kabinet aan de Tweede Kamer³⁶ wordt aangegeven: “Het kabinet zal van de aangekondigde intensivering in het regeerakkoord € 100

mln per jaar via NWO investeren in onderzoek; nog nader zal bezien worden via welke programma’s. Deze intensivering start met € 25 mln in 2014, en loopt via € 75 mln in 2015, 2016 en 2017 op tot €100 mln vanaf 2018. [...] In het Regeerakkoord is afgesproken dat via NWO € 275 mln beschikbaar blijft voor programmatisch onderzoek gerelateerd aan de topsectoren en € 150 mln extra beschikbaar komt voor versterking van fundamenteel onderzoek. Een substantieel deel hiervan zal worden ingezet om te kunnen meedoen in het Europese onderzoeksprogramma Horizon 2020. Voorts wordt € 110 mln extra uitgetrokken voor privaat-publieke samenwerking

³⁵ Giles, J. (2011). Social science lines up its biggest challenges. ‘Top ten’ crucial questions set research priorities for the field. *Nature* 470, 18-19. doi:10.1038/470018a

³⁶ Brief aan de Tweede Kamer, 11 februari 2013, betreft *Uitwerking Regeerakkoord voor versterking kenniseconomie* door de minister van Economische Zaken en de staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, kenmerk brief is DGBI-I&K / 13023398.

in de TKI's³⁷ en voor cofinanciering van Europese kennis- en innovatieprogramma's." Uit deze brief blijkt onder andere dat de subsidies van NWO grotendeels in dienst worden gesteld van het bedrijfsleven. In een commissie onder leiding van prof. dr. J.C. Clevers van de KNAW³⁸ zijn spelregels vastgesteld over de privaat-publieke samenwerking (PPS). Hierbij zijn de volgende uitgangspunten vastgesteld voor het realiseren van goede PPS-en:

"In privaat-publieke samenwerking werken de partijen op basis van gelijkwaardigheid, waarbij kennisvragen van bedrijfsleven en eventueel overheid leidend zijn. Instituten en bedrijven werken tegen deze achtergrond constructief mee aan het bouwen van consortia.

Het belang van een stevige kennisbasis en het delen van kennis wordt onderkend. TKI's moeten representatief zijn voor de gouden driehoek³⁹ en hebben hierin een sleutelrol.

Het bedrijfsleven heeft een grote rol én verantwoordelijkheid om hier invulling aan te geven door een actieve rol bij de vraagarticulatie.⁴⁰

De behoefte aan kennisontwikkeling bij het bedrijfsleven is leidend.⁴¹ Dit vergt een proactieve rol van de TO2 instituten, aanpassingsvermogen en inleving in de wensen van het bedrijfsleven.

De TO2 instituten richten hun organisaties in om tegemoet te komen aan de behoeften van de topsectoren, met behoud van hun verantwoordelijkheid voor de lange termijn missie, eigen bedrijfsvoering en contractvorming. Het topsectorenbeleid is er om bedrijven over de volle breedte van de betreffende sector te ondersteunen. Toetredingsdrempels worden vermeden. Wel kunnen redelijke voorwaarden aan toetreding worden gesteld en kan een verzoek om toetreding eventueel door de PPS-partners worden afgewezen.

Er is aandacht voor het inzetten van kennis en netwerken van instituten specifiek voor het MKB.

In elke PPS is er sprake van private bijdragen. Deze bijdragen zijn een cash bijdrage, eventueel gecombineerd met een in-kind deelname als dat toegevoegde waarde heeft voor het project.

Daar waar kennis in de Nederlandse kennisinfrastructuur niet voorhanden is, kunnen door de deelnemers in de PPS buitenlandse partijen ingeschakeld worden op hun kosten, eventueel onder gebruikmaking van gegenereerde TKI-toeslag. Buitenlandse partijen kunnen op basis van eigen financiering deelnemen aan projecten en onderzoek bij TO2 meefinancieren.

Bij het uitwerken van PPS-en wordt de mogelijkheid deel te nemen aan Europese programma's geïncorporeerd.

De goede functionaliteiten van de TTI's⁴² kunnen overgenomen worden in de topsectorenaanpak waarbij die enerzijds door de TKI's en anderzijds door NWO of de TO2 instituten kunnen worden geborgd. Dit betekent een stevige aansturing vanuit een programmaraad/industrial board, onderhouden van een netwerk en samenloop van fundamenteel en toegepast onderzoek."

Ook in deze uitgangspunten zie je hoe groot de rol van het bedrijfsleven is bij onderzoek. In een recente brief van 25 juni 2013 van de minister van Economische Zaken en staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap worden deze spelregels grotendeels onderschreven: "Met de uitgewerkte spelregels ligt er naar de mening van het kabinet een solide basis onder de verlenging van de innovatiecontracten die dit jaar zijn beslag krijgt." Ook gebruikt de minister van Economische Zaken de genoemde spelregels om een visie te formuleren op toegepast onderzoek in zijn recente beleidsbrief van 5 juli 2013.⁴³

Ondanks de beleidsopgingen van het kabinet om het Midden en Klein Bedrijf (MKB) te betrekken, gaan de subsidies grotendeels naar (grote) bedrijven uit het topsectorenbeleid om bijvoorbeeld voor de export nieuwe producten te maken. Het kabinet is voornemens om in 2013 specifiek voor het MKB het budget van 15 miljoen naar 22 miljoen te verhogen, onder voorwaarde dat dit aansluit bij de topsectorenbeleid.⁴⁴ Dat lijkt veel, maar is een schijntje voor het MKB als je het vergelijkt met het totale budget van 3,7 miljard zoals de Algemene Rekenka-

³⁷ Met TKI wordt bedoeld 'Topconsortia voor Kennis en Innovatie'; deze worden opgericht in het kader van topsectorenbeleid.

³⁸ Regiegroep spelregels onder leiding van prof. dr. J.C. Clevers van de KNAW, *Spelregels voor privaat-publieke samenwerking bij programmering en uitvoering van fundamenteel en toegepast onderzoek* (21 juni 2013). Ter verantwoording staat op blz 2: "Dit advies is tot stand gekomen op verzoek van het kabinet, dat aan de Kenniscoalitie (NWO, KNAW, TO2, Vereniging Hogescholen, VNO-NVW en MKB-Nederland) heeft gevraagd om, in afstemming met de topteam, te komen tot heldere spelregels voor privaat-publieke samenwerking bij de programmering en uitvoering van fundamenteel en toegepast onderzoek en voor intellectueel eigendom."

³⁹ Met de gouden driehoek wordt bedoeld: Ondernemers, Onderzoekers en Overheid. De term goud refereert wellicht aan de opbrengsten die verwacht worden door deze samenwerking, alleen is niet precies duidelijk welke opbrengsten aan wie ten goede komen.

⁴⁰ Hieruit blijkt duidelijk hoe de samenwerking gericht is op de bedrijven.

⁴¹ Idem als vorige noot.

⁴² TTI betekent Technologische Top Instituut; ook in het kader van het topsectorenbeleid.

⁴³ Minister van Economische Zaken, beleidsbrief van 5 juli 2013, *Visie op het toegepaste onderzoek*.

⁴⁴ Idem brief aan de Tweede Kamer op 11 februari 2013, kenmerk: DGBI-I&K / 13023398.

mer aangeeft.⁴⁵ Verder valt in het overzicht op dat weliswaar in de tekst een relatie wordt gelegd naar maatschappelijke problematiek, maar dat niet helder wordt welke maatschappelijke problematiek aan welke programma's en budgetten worden gerelateerd. Het geld gaat immers naar bedrijven en naar wetenschappelijke instituties die met bedrijven samenwerken.

Is het beleid om in topsectoren te besteden effectief? De Algemene Rekenkamer (september 2012) probeert hier een antwoord op te formuleren en geeft in haar bericht aan de Tweede Kamer aan: “De jaarlijkse uitgaven voor het innovatiebeleid van het Rijk (inclusief bijdragen vanuit EU-programma's) zijn gestegen van € 1,8 miljard in 2003 naar € 3,7 miljard in 2010.” Over de effectiviteit geeft de Algemene Rekenkamer een duidelijke aanwijzing: “Aantonen dat instrumenten in het innovatiebeleid doen wat ze zouden moeten doen is lastig. De minister van EL&I streeft ernaar om in de toekomst meer zicht te krijgen op de effectiviteit van het innovatiebeleid.” Om adequater de effecten en in een later stadium ook de *outcome* van het innovatiebeleid te kunnen meten, is door de minister van Economische Zaken een Expertwerkgroep Effectmeting ingesteld. Deze geeft in haar rapport (november 2012) voor zes beleidsinstrumenten aan welk evaluatieontwerp kan worden gehanteerd. Tevens schrijft de werkgroep:

“Om in de toekomst de effecten van beleid nog beter inzichtelijk te maken beveelt de Expertwerkgroep Effectmeting aan om in de ontwikkelingsfase van nieuw beleidsinstrumentarium meer aandacht te besteden aan de logische onderbouwing van beleidsinstrumenten (beleidstheorie), alsmede na te denken over hoe de effecten van een instrument in de toekomst kwantitatief kunnen worden geëvalueerd (evaluatieontwerp). Bij voorkeur zou hierbij, waar mogelijk, moeten worden gewerkt met sociale experimenten op basis van (gewogen) loting. Hiernaast verdient het de aanbeveling om, voordat beleid grootschalig wordt uitgerold, te werken met kleinschalige, makkelijk te evalueren pilots. Databeschikbaarheid is cruciaal voor goede evaluaties. Koppeling van bestanden, actieve monitoring van toe- en afgewezen aanvragen, alsmede gebruik van een financiële prikkel om de respons onder geëvalueerden te verhogen, zijn enkele maatregelen die kunnen worden genomen om de databeschikbaarheid te vergroten. Bovendien dienen instrumenten met een vergelijkbaar beleidsdoel zoveel mogelijk gezamenlijk te worden geëvalueerd. Ten slotte beveelt de werkgroep aan om tevens van de overige beleidsinstrumenten van het bedrijvenbeleid (met een grotere financiële omvang) en de andere beleidsterreinen van het ministerie van EZ de effecten in kaart te brengen, op basis van de in dit rapport gehanteerde aanpak.”⁴⁶

Dat betekent dat in de periode 2007-2011 miljarden aan subsidies is verleend zonder dat er duidelijkheid is over de effecten van deze subsidies. Weliswaar is veel cijfermateriaal geproduceerd bij de begroting van Economische Zaken en bij de website ‘volg de innovatie’ van Agentschap NL, maar het is niet duidelijk wat de effecten zijn van de verschillende beleidsmaatregelen. Omdat dit inzicht ontbreekt, kunnen de uitgaven niet bij voorbaat gezien worden als daadwerkelijke investering in het onderzoekend vermogen.

De kwaliteit van het aanbod vanuit bedrijfsleven als antwoord op de crises

Enerzijds lijkt zich een omslag af te tekenen bij sommige bedrijven, die investeren in duurzame producten en diensten en die andere concepten bedenken om in te kunnen spelen op de veranderingen in de markt. Zij ontwikkelen als een soort antwoord op de crises andere vormen van ondernemen, die meer waarde-georiënteerd zijn dan *money driven*. Deze bedrijven willen anders gaan organiseren en zoeken naar wegen om duurzaamheid als waarde te integreren door de *people, planet and profit* principes als gelijkwaardig aan elkaar te realiseren. Anderzijds zijn er bedrijven die doorgaan op de ingeslagen weg van *money driven* ondernemen en die vooral zoeken naar innovatie om hun eigen producten en diensten te verbeteren, waarbij de profit principes meer leidend zijn.

De kwaliteit van het aanbod vanuit universiteit als antwoord op de crises

Hoeveel mensen promoveren waarin aan de universiteit en welk antwoord biedt de universiteit op de crises? In de periode 2011/2012 zijn volgens cijfers van het CBS in totaal 4.040 mensen gepromoveerd. We kunnen niet aangeven of dit genoeg gepromoveerden zijn om in alle behoeften aan onderzoekend vermogen te voorzien, zoals hierboven is aangegeven bij de vraag naar onderzoekend vermogen vanuit de overheid, de crises, de wetenschappelijke, maatschappelijke top 10 vraagstukken. Wel kunnen we aangeven dat in het huidige topsectorenbeleid vooral de bètawetenschappers werk zullen vinden in een samenwerkingsverband met het bedrijfsleven.

Studierichting	Aantal gepromoveerden ⁴⁷
Gezondheid en welzijn	1.329

⁴⁵ Zie Algemene Rekenkamer bij voetnoten 9 en 10.

⁴⁶ Expertgroep Effectmeting (november 2012) *Durf te meten*, eindrapport, blz. iii.

⁴⁷ Cijfers CBS zie: <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=71247ned&LA=NL>.

Sociale wetenschappen, bedrijfskunde	804
Techniek, industrie, bouwkunde	710
Natuurwetenschappen, informatica	625
Taalwetenschappen, geschiedenis, kunst	305
Landbouw, diergeneeskunde	267
Totaal	4.040

Volgens de VSNU is het belang van promovendi voor de universiteiten groot, omdat zij een reserve vormen voor onderzoekscapaciteit; maatschappelijk gezien zijn ze van belang voor het in stand houden van de kenniseconomie. De inschatting van de VSNU is dat ongeveer 45% van alle promovendi behoren tot de categorie buitenpromovendi. Van het totaal aantal onderzoekers stroomt ongeveer 30% na hun promotie door binnen de wetenschap.⁴⁸ Het feit dat de VSNU promovendi ziet als “een reserve voor onderzoekcapaciteit”, geeft nu niet bepaald het vertrouwen dat deze promovendi uitgedaagd worden om fundamenteel en met creativiteit te onderzoeken.⁴⁹ Zoals eerder aangegeven stimuleert de overheid de universiteiten om samen te werken met het bedrijfsleven in een topsectorenmodel; een model waarvan de effectiviteit niet bewezen is, zoals de rekenkamer aangeeft. Zijn de universiteiten met fundamenteel onderzoek bezig om diepgaande antwoorden te zoeken op de crises, kunnen zij een antwoord formuleren op de genoemde top 10 wetenschappelijke uitdagingen? Een vraag waar ik nu geen antwoord op weet.

Wellicht hebben we meer onderzoekers nodig die de ruimte krijgen om in vrijheid te onderzoeken met anderen. Zij zijn mogelijk beter in staat om innovatieve vormen te bedenken in een cocreatie met creatieve betrokkenen en antwoorden te formuleren op de huidige crises. Crisis en kans zijn hetzelfde teken in de karakters van het Chinese schrift, dus *never waste a good crisis* betekent het gebruiken van de kansen waartoe deze crisis eenieder uitdaagt.

De kwaliteit van het aanbod op fundamentele vraagstukken voor de samenleving

In stukken die ik doorgenomen heb, zag ik opvallend weinig staan over een pleidooi om de wetenschap te gebruiken voor fundamenteel onderzoek naar maatschappelijke vraagstukken, naar de oorzaken van de crises, naar transformerende wetenschappelijke vraagstukken zoals de top 10 die eerder in dit artikel is genoemd. De meeste pleidooien vanuit de wetenschappelijke kant, zijn pleidooien om subsidie te behouden en aan te tonen hoe goed er samengewerkt kan worden met het bedrijfsleven. Nu is het niet verkeerd om samen te werken met het bedrijfsleven, maar wetenschap lijkt nu soms overgeleverd aan het bedrijfsleven. Dan vraag ik me af, wat wordt de toekomstige waarde van de wetenschap?

Conclusie

Gerelateerd aan de uitdagingen zoals de behoefte vanuit de overheid aan een kenniseconomie, de behoefte aan fundamentele antwoorden op de crises en op fundamentele vraagstukken zoals geformuleerd vanuit wetenschappelijke kant, zien we een eenzijdig aanbod waarbij vooral in de behoefte aan onderzoekend vermogen van exporterende (grote) bedrijven wordt voorzien. Geen gelden, gezien de correspondentie van de kenniscoalitie en gezien de brieven aan de Tweede Kamer van de minister van Economische Zaken, worden vrijgemaakt voor fundamenteel onderzoek naar antwoorden op de ontstane crises, voorbij de mens als uitsluitend homo economicus; geen gelden worden vrijgemaakt voor fundamenteel onderzoek naar de genoemde tien wetenschappelijke uitdagingen die de maatschappij direct raken. De arbeidsmarkt is niet slim en de overheid benut het aanwezig potentieel van gepromoveerden in de alfa- en gammawetenschappen niet om fundamentele vraagstukken verder te helpen in een oplossingsrichting. Integendeel, zij stimuleert de eenzijdigheid van deze niet slimme arbeidsmarkt, terwijl juist een diversiteit in onderzoekend vermogen noodzakelijk is om antwoorden te formuleren in deze tijd van maatschappelijke crises en fundamentele wetenschappelijke vraagstukken die de samenleving ten zeerste raken.

Inhoud

⁴⁸ VSNU notitie (2008) *Passend promoveren*.

⁴⁹ Zie ook de bijdragen van Floor Basten, Claartje van Sijl en Albert Cath in deze bundel.

Top of pot?

King Wullur

Het gaat goed met het promotieklimaat in Nederland. Zelfs Amerika lijkt daarvan onder de indruk te zijn. Zin in promoveren neemt toe, meer mensen willen/gaan promoveren. Hogere opleiding, kwaliteit en innovatie worden gestimuleerd door de overheid en het bedrijfsleven.⁵⁰

Heroïsche topsport

Op het event “Te slim voor de arbeidsmarkt” van 10 juni werd wetenschap regelmatig met topsport vergeleken.⁵¹ Niet alleen moeten promovendi de enerverende strijd met elkaar aangaan om uiteindelijk voor zichzelf een passende baan zien te bemachtigen, al dan niet aangemoedigd, gesponsord en gecoacht door diverse partijen, maar ook onderwijsinstellingen wedijveren met elkaar om talenten aan te trekken, onder andere om daarmee hun eigen positie op de ranglijsten te verbeteren. Tot slot beconcurreren bedrijven elkaar, op zoek naar hoogwaardige krachten die hun business kunnen helpen groeien. Het is aanstekelijk om in termen van topsport te spreken, want het emotioneert, het is heroïsch en sexy.

Dringen aan de top

Niet zo opzweepend als dit moverend en sexy heldendom, maar minstens even waar is de andere kant van de medaille, de constatering dat alle aandacht, zorg en interventies⁵² ten spijt vele investeringen niet het verwachte en gehoopte rendement opleveren;⁵³ dat er in de complexiteit van de wetenschap als sociaal instituut soms (onbedoeld) tegenstrijdige mechanismen ontstaan; en dat er uiteindelijk een dynamiek overheerst die meer verliezers oplevert dan winnaars. Het is een bizar gedrang aan de bergtop geworden en er zijn vele afvallers.

Ongedwongen pot

In plaats van het frustrerende en verspillende gedrang aan de smalle bergtop kunnen we ons ook laten inspireren door het achtste wereldwonder, de Ngorongoro in Tanzania. Dit is een weldadige, pot-vormige krater, die door het gunstige klimaat, de vruchtbare bodem en stimulerende omgeving een natuurlijke trekpleister vormt voor vele levensvormen. In zo'n omgeving gedijt diversiteit, komt potentie tot bloei en zijn toewijding en topprestaties een vanzelfsprekendheid, niet een doel op zich.

Een pot werkt als een container (van het Engelse ‘to contain’, vasthouden) waarin symbiose in plaats van concurrentie en selectie de drijvende kracht is.

Het woord ‘pot’ laat nog andere interpretaties toe. Een ‘pot’ betekent bijvoorbeeld ook de gezamenlijke inleg van middelen door partijen die een belang delen. En ‘pot’ is een term uit de sportwereld (een potje spelen), waarbij het de betekenis heeft van een weddenschap: het kan nog alle kanten op, er is iets ongewis. Maar er is vertrouwen in een uitkomst, anders ga je de pot niet aan. Die uitkomst zit niet eens zozeer in de eindscore, maar in de schoonheid van het spel. Daarom is verlies gemakkelijker te dragen als de verliezende partij mooi spel heeft kunnen laten zien. En daarom wordt winst zonder schoonheid beschouwd als het volbrengen van een taak, corvee.

Een formule voor verandering: $A + B = C$

A = Yang, ‘creërende energie’, te vinden in onze ambities, wensen, strevingen om iets nieuws en iets van waarde te realiseren (bedenken, maken en in de wereld te zetten). In het kader van het thema van deze bundel zou je dit in één begrip kunnen samenvatten: de zin om te promoveren. Dit past bij de ‘wetenschap = topsport’ metafoor, gericht op hogerop komen: *meer* mensen promoveren, *toename* van promotietrajecten, de overheid wil kwaliteit van onderwijs *verhogen*, *meer* status, buitenland is jaloers op ons promotiestelsel,

B = Yin, ‘ontvangende, groeiende, transformerende energie’, te vinden in onze ambities, wensen, strevingen om oog te hebben voor het geheel en voor elkaar te zorgen. In het kader van ons thema is dit het geheel van banen, de plek waar de voortbrengselen van A verder in kunnen gedijen, groeien, rijpen. Dat zijn niet alleen banen in het bedrijfsleven (economische systeem), maar ook op universiteiten (economisch, academisch, intellectueel) en

⁵⁰ Aan de andere kant blijkt er nog steeds te weinig geschikte plek beschikbaar te zijn voor degenen die zin hebben in promoveren. Prioriteiten en keuzes bij onderwijsinstellingen worden gedicteerd door belangen die soms onderling strijdig zijn. Het bedrijfsleven heeft weliswaar grote behoefte aan hoogwaardige arbeidskrachten, maar is daarin selectief en kieskeurig.

⁵¹ Zie ook het eerste essay van Floor Basten in deze bundel.

⁵² Sommigen hebben het liever over ‘verschooling’.

⁵³ Nog steeds is er een hardnekkige overschrijding van de vier jaar die meestal voor een promotieonderzoek gegeven worden, nog steeds is er een hardnekkig hoog percentage van promovendi dat niet tot afronding van het proefschrift komt.

de ‘ongewisse, vrije ruimte’ in de samenleving (sociaal, cultureel, beschaving, ...). Hier gaat het om de zin om te onderzoeken.

C = uitkomst, de som van A en B. Er zijn twee mogelijke uitkomsten:

1. C1: verschillende partijen vechten om vooral individuele eigen belangen te dienen, al dan niet belemmerd of (vrijwillig) gegijzeld door bekrompen (dat wil zeggen: enkelvoudige en eenzijdige) spelregels (gedicteerd door bijvoorbeeld het economische waardensysteem), met als gevolg onderlinge concurrentie, winnen ten koste van vele verliezers, teleurstelling en verspilling (het bizarre dringen aan de smalle top). C1 zie ik als een neerwaartse spiraalbeweging (toenemende disharmonie, reactieve dynamiek, ...)
2. C2: diversiteit gedijt, onderzoekend vermogen komt tot bloei, ondernemerschap neemt toe, emancipatie komt verder op gang, cultuur en beschaving, cocreatie, ...

C hangt af van de combinatie van A en B. Te veel A en te weinig B neigt naar C1, A en B in harmonie met elkaar levert C2 op.

In de context van ‘te slim voor de arbeidsmarkt’ zou je het volgende kunnen stellen. Zolang je blijft vasthouden aan (of je laat gijzelen door) de verouderde systematiek of het paradigma van homo economicus,⁵⁴ terwijl de ‘praktijk van nu en straks’ (aanwijsbaar) naar iets anders lijkt (uit) te kijken, zul je onherroepelijk in een neerwaartse spiraal blijven bewegen. Door los te komen van beperkende spelregels, creëer je ruimte om de actuele werkelijkheid⁵⁵ nader te onderzoeken en daarvan te leren (hieruit zijn legio aanbevelingen te halen, bijvoorbeeld: “bedrijfsleven: onderzoek eens de innovatieve waarde van alfa’s en gamma’s”).

Top wordt pot

Als we dan toch een ‘top’ moeten hebben, dan stellen we op de eerste plaats het omarmen van het ongewisse en in het verlengde daarvan het verder groeien en de (zelf)ontwikkeling als een dynamiek omhoog. Buiten het ere-metaal valt het weglopen voor of je af laten afleiden van de aandacht voor dat ongewisse, want dat leidt tot een neerwaartse dynamiek van toenemende zelfreferentialiteit en dus tot implosie. Trouw zijn aan eigen roeping, fascinatie, passie, intuïtie, uitdaging, zin in onderzoek, co-creëren in respect voor diversiteit (in feite allerlei vormen van *creating what matters*) botst vaak met het najagen van maatschappelijke/academische carrière, het elkaar beconcurreren manifest in ‘zin in promoveren’, het reageren op kansen/bedreigingen, de poging om on-aangename grilligheden te beheersen en te managen, het willen sluiten van de ogen voor of wegdenken van alles wat anders is dan jezelf. In uitkomst C2 zijn de energieën niet in concurrentie, maar elkaar versterkend door hun andersheid.

De omkering van ‘dringen aan de top’ naar de ‘ongedwongen pot’ is op zich eenvoudig, maar fundamenteel. Het houdt onder andere in: ‘winnen ten koste van een ander’ wordt ‘samen een stap hoger komen’; ‘zekerheid en bevestiging vinden’ wordt ‘het ongewisse op- en onderzoeken’; ‘zin in promoveren’ wordt ‘zin in onderzoek’.

Inhoud

⁵⁴ Zie de bijdrage van Trees Lamers in deze bundel.

⁵⁵ Zie het tweede essay van Albert Cath in deze bundel.

Meer weten en anders weten

Floor Basten

“Een goede onderzoeker gedraagt zich niet als onderzoeker, hij is het. Ook als er even niet op hem gelet wordt”, zo schrijven Oost en Markenhof.⁵⁶ Promoveren is niet alleen een vak in de vingers krijgen, het vormt ook een identiteit; het gaat niet alleen om meer weten, het gaat ook om anders weten. Dat ‘anders weten’ verdwijnt uit het zicht wanneer een arbeidsmarkt verschijnt waarin kennis weliswaar gevraagd wordt, maar niet onderzocht. Dat zet de aansluiting van gepromoveerden als ‘anders wetenden’ op een niet-wetenschappelijke arbeidsmarkt behoorlijk op scherp. In dit essay analyseer ik de kloof tussen promoveren als transformatie tot wetenschapper en als voorbereiding op die arbeidsmarkt.

Meer weten en anders weten

Leren om een wetenschapper te worden is een vorm van professionalisering die door Nederlandse universiteiten wordt ondersteund in een gildeachtige infrastructuur.⁵⁷ Behalve professionaliseren is promoveren, net als in oude gildes, socialiseren in het vak, in dit geval de wetenschap: promovendi verwachten met hun promotie ‘een van ons’ te worden.⁵⁸ Antropologisch gezien is promoveren als proces dan een *rite de passage*.⁵⁹ Koole maakt die rite of transformatie inzichtelijk met een model op basis van de sociale positioneringstheorie van Harré.⁶⁰

Toe-eigening

De eerste fase is toe-eigening. Dit hangt samen met persoonlijke belangstelling. Promovendi worden uitgenodigd om het conceptuele denken en de gangbare manier van theoretiseren in hun discipline te erkennen; ze hoeven die niet kritiekloos over te nemen, maar moeten laten zien dat ze er weet van hebben. Kern is het tonen van respect voor de discipline,⁶¹ een “deep indebtedness to the masters, to authorities in the field, through the literature review.”⁶² Door observatie en sociale interactie in een academische omgeving ontstaat inzicht in wetenschappelijk gedrag, onderzoek en schrijven, en groeit de wil om ‘een van ons’ te worden.

Transformatie

Transformatie, de tweede fase, wordt door Koole voorgesteld als het tijdelijke verblijf op de drempel van het ‘een van ons’ worden (*liminality*). Antropologisch gezien is deze fase het middendeel van het transformatieritueel: de rite is in gang gezet, maar de uitkomst is onzeker. Desoriëntatie en ambiguïteit zijn daarom karakteristiek voor het begin van de transformatie. Het betreden van onbekend academisch terrein kan bij promovendi leiden tot onzekerheid over ambities, competenties en de eigen positie alsook de beelden die anderen van hen hebben. Ze kunnen aan zichzelf gaan twijfelen en zich sociaal en intellectueel geïsoleerd voelen. ‘Een van ons’ binnen de wetenschap betekent ook afscheid nemen van andere ‘onzes’,⁶³ omdat de transformatie het hele wereldbeeld en wezen van de onderzoeker betreft. Het verlies van eerdere identiteiten kan gepaard gaan met heftige emotionele reacties en crises.⁶⁴

De transitie naar de status van promovendus kan daarnaast problematisch blijken wanneer gedragsregels, verwachtingen en criteria niet of vaag gedefinieerd zijn.⁶⁵ Het eerste beeld bij onderzoek is vaak dat het iets te ma-

⁵⁶ Oost, H., & Markenhof, A. (2002). *Een onderzoek voorbereiden*. Baarn: HB (p. 9).

⁵⁷ Sonneveld, H. (1997). *Promotoren, promovendi en de academische selectie. De collectivisering van het Nederlandse promotiestelsel 1984-1995*, Amsterdam: Amsterdam University Press. Het gildekarakter in de meester-gezelrelatie wordt weliswaar vervangen door een schools systeem met studenten, maar de gezagsrelatie blijft gelijk.

⁵⁸ Rugg, G., & M. Petre, M. (2004). *The Unwritten Rules of PhD Research*. Maidenhead: Open University Press.

⁵⁹ ‘Promoveren’ wordt ook wel eens opgevat als de promotieplechtigheid zelf, maar feitelijk promoveert de promovendus niet, maar wordt hij gepromoveerd door zijn promotor.

⁶⁰ Koole, M.L. (2013). *Identity positioning of doctoral students in networked learning environments*. Lancaster University, UK (pp. 36-49). Dit model wordt ook besproken in Basten, F., & Van Tiggelen, K. (2003). *Handboek buitenpromoveren. Hét oriëntatiepunt voor promoveren naast of na een carrière*. Dronten: Accent Grave/Nijmegen: [campus]Orléon. Hierin is ook een uitgebreidere bespreking van het model van Koole te vinden.

⁶¹ Rugg & Petre (2004).

⁶² Johnson, L., Lee, A., & Green, B. (2000). The PhD and the autonomous self: Gender, rationality and postgraduate pedagogy. *Studies in Higher Education*, 25(2), 135-147 (p. 143).

⁶³ In Basten en van Tiggelen (2013) wordt uitgewerkt wat de gevolgen van promoveren zijn voor niet-wetenschappelijke relaties, bijvoorbeeld: door de wereld anders te zien, gaan mensen anders denken over en andere beslissingen nemen over opvoeding, politiek, uitgaven, et cetera; deze verandering kan impact hebben op de relaties met familie en vrienden.

⁶⁴ Lee, A., & Williams, C. (1999). “Forged in fire”. Narratives of trauma in PhD supervision pedagogy. *Southern Review*, 32(1), 6-26 (p. 10).

⁶⁵ Hockey, J. (1994). New territory: Problems of adjusting to the first year of a social science PhD. *Studies in Higher Education*, 19(2), 177-190.

ken heeft met verwerven en produceren van kennis, maar promovendi moeten leren dat wetenschappelijk onderzoek juist draait om “being able to engage with the problematical status of knowledge.”⁶⁶ Onderzoek blijkt niet langer een lineair proces met een vraag aan het begin en over te dragen kennis als resultaat, maar een iteratief, cyclisch en interactief proces om tot kennis te komen. Promovendi moeten al hun eerdere aannames over hoe de wereld en zij zelf in elkaar steken kritisch onder de loep durven nemen: “Uncertainty is inherent in the doctoral process, and a degree of tolerance of ambiguity is a prerequisite for successful research work.”⁶⁷ Met name de eerste fase is een voor promovendi precaire periode, “as it is within that time that students initially encounter and experience intellectual and social processes at their point of maximum novelty, and in turn, difficulty.”⁶⁸ Beginnende promovendi kennen gevoelens van onbehagen als ze de regels van het wetenschappelijke discours verwerven (hoe stelling te nemen) en de normen leren van de academische omgeving (hoe te conformeren).⁶⁹ De transitie naar ‘een van ons’ gaat gepaard met “a great deal of ambiguity regarding the expectations.”⁷⁰ Gaandeweg worden ze zich echter ook bewust van hun conceptuele ontwikkeling. Ze stellen zich opener voor kritiek en wisselen gemakkelijker met anderen uit over hun verwarring en zorgen. Deze vermindering van defensief gedrag is als over een drempel stappen, “a kind of maturity and learning leap”⁷¹ die gepaard gaat met meer zelfbewustzijn en reflexiviteit. De ervaren dubbelzinnigheid verandert in de behoefte aan meer zelfsturing in relatie tot wetenschappelijke kennis en praktijken. Promovendi proberen grip te krijgen op hun verwarring en zijn tegelijkertijd bezig met nieuwe informatie, die ze interpreteren, evalueren, transformeren, afwijzen en zelf produceren. Om op dit conceptuele niveau te kunnen werken, moeten ze in staat zijn aspecten van een concept vanuit verschillende perspectieven te zien. Door de academische socialisatie, maar ook door de eigen unieke biografische geschiedenis en bijbehorende psychische, mentale en emotionele kenmerken, zien ze de opties die voor hen open staan, kunnen ze keuzes maken en weten ze zichzelf te motiveren. Ze worden niet alleen experts in een vakgebied (meer weten), maar transformeren ook zichzelf doordat ze leren kennis anders te zien (anders weten). Door het ontwikkelen van een nieuwe denkwijze positioneren ze zich in het wetenschappelijke discours ten opzichte van degenen die hetzelfde of juist anders denken. Dat kan tot nieuw onbehagen leiden, met bijgevolg zelfreflectie en creativiteit in probleemoplossing, maar ook twijfel aan zichzelf en onzekerheid. Promovendi delen door dit verblijf op de drempel een *status aparte* binnen de wetenschap,⁷² zoals gebruikelijk is voor wie een rite de passage ondergaat: deze heeft geen status, is anoniem, moet gehoorzaamheid en bescheidenheid tonen en dient voorgeschreven gedragsregels na te volgen. Socialisering in de academische habitus⁷³ is vrijwillig, maar niet vrijblijvend: “Inscription into that subject position demands submission to academic-disciplinary regimes and norms, a process of self-formation which produces identities and capacities specific to that regime.”⁷⁴

Publicatie

Naarmate promovendi deze derde fase, ‘publicatie’, naderen, groeit het gevoel geaccepteerd te worden als ‘een van ons’. Koole vat publicatie op in de ruime zin van ‘tot uitdrukking brengen’ (*expression*). Daarvoor zijn verschillende gelegenheden, zoals onderwijs, presentaties en de *journals*. In het wetenschappelijke discours is de geschreven tekst het belangrijkste. Hoewel veel wetenschappers in hun academisch schrijven een neutrale toon bezigen en daarmee suggereren een neutrale positie in te nemen, kan een geschreven tekst beschouwd worden als de manifestatie van een tijdelijke identiteit op basis van eerder verworven en bewerkte ideeën.⁷⁵ Teksten zijn een indicatie voor hoe de auteur zich verhoudt tot wetenschappelijke stellingen en sociale gedragsconventies: hij kan die immers verdedigen of aanvallen. Schrijven is verweven met identiteit en daardoor geen *sinecure* voor promovendi: “students find doctoral writing difficult because texts and identities are formed together, in and

⁶⁶ Barnacle, R. (2007). Research education ontologies: Exploring doctoral becoming. *Higher Education Research & Development*, 24(2), 179–188 (p. 186).

⁶⁷ Phillips, E.M., & Pugh, D.S. (2000). *How to get a PhD. A handbook for students and their supervisors*. Maidenhead, UK: Open University Press, 3rd ed. (p. 74).

⁶⁸ Hockey (1994, p. 177).

⁶⁹ Wisker, G., Morris, C., Cheng, M., Masika, R., Warnes, M., Trafford, V., Robinson, G., & Lilly, J. (2010). *Doctoral learning journeys*. Draft report Higher Education Academy National Teaching Fellowship Scheme Project 2007 - 2010. Brighton: University of Brighton and Anglia Ruskin University.

⁷⁰ Gardner, S. (2010). Contrasting the socialization experiences of doctoral students in high- and low-completing departments: A qualitative analysis of disciplinary contexts at one institution. *Journal of Higher Education*, 81(1), 61–81 (p. 76).

⁷¹ Wisker et al. (2010, p. 37).

⁷² Vergelijkbaar met de stateloze status; paradoxaal genoeg is de status van een stateloze dat hij geen status heeft. Agamben heeft een mooi boek geschreven over deze aporie: Agamben, G. (1998). *Homo sacer. Sovereign power and bare life*. Stanford University Press.

⁷³ Rijst, R.M. van der (2009). *The research-teaching nexus in the sciences. Scientific research dispositions and teaching practice*. Leiden: ICLON/Leiden University Graduate School of Teaching.

⁷⁴ Lee & Williams (1999).

⁷⁵ Ivanič, R. (1998). *Writing and Identity. The discursive construction of identity in academic writing*. Lancaster: John Benjamins Publishing Company.

through writing”⁷⁶ en “[i]t is primarily through writing that doctoral candidates learn how to position themselves as scholars by adopting disciplinarily appropriate ways of establishing and defending knowledge claims.”⁷⁷ De thesis, dat andere woord voor proefschrift,⁷⁸ is letterlijk de stelling die de promovendus binnen de wetenschap inneemt en de ideeën die hij ter verdediging daarvan gekozen heeft. De *academic voice*⁷⁹ waarmee hij die stelling publiekelijk communiceert, is meervoudig. Die onthult of verbergt zijn identiteit als persoon (*autobiographical self*) en als verantwoordelijke voor de inhoud (*authorial self*), maar projecteert ook een beeld van hem in de tekst (*discoursal self*), “the impression – often multiple, sometimes contradictory – which they consciously or unconsciously convey of themselves in a particular written text.”⁸⁰ Het vinden van de eigen voice is daarmee voor de promovendus een worsteling om te komen tot een positionering, een eigen identiteit te midden van het wetenschappelijke discours als web van identiteiten: “Academic writing, like all forms of communication, is an act of identity: it not only conveys disciplinary ‘content’ but also carries a representation of the writer.”⁸¹ Daarbij is de identiteit van de promovendus slechts deels een individuele keuze en is het lidmaatschap van de onderzoeksgemeenschap waartoe hij behoort van belangrijker: “Writers have to select their words so that readers are drawn in, influenced and persuaded. Our use of these resources, and the choices we make from the alternatives they offer, signal who we are.”⁸² Het zelfbeeld van een auteur is gerelateerd aan de mate waarin hij autoriteit aanvaardt en zijn eigen stem durft te gebruiken. Naarmate promovendi zich meer bewust zijn van hun academic voice en meer zelfregulerend gedrag vertonen, schrijven ze betere teksten.⁸³ Ze zijn zich bewuster van wat ze met hun tekst willen bereiken en blijken beter in staat lezers van hun argumentatie te overtuigen.

Toetreding

De laatste fase in de cyclus is de toetreding tot de academische orde, doordat de promovendus door wetenschappers als hun gelijke wordt erkend. Daarmee is de rite voltooid. Behalve tot euforie leidt dit ook tot onafhankelijkheid, vertrouwen in eigen vakkennis en gemak om die kennis te articuleren.⁸⁴ *Peer review* als collectief systeem om de kwaliteit in wetenschap te reguleren draagt tevens voor de individuele wetenschapper de rechtvaardiging en waardering voor zijn werk in zich. Maar waar vinden gepromoveerden hun *peers*? Wie hoort hun *voice*?

De universiteit by default

Aan ‘een van ons’ worden is het uitzicht gekoppeld op de plek waar het nieuw verworven vak uitgeoefend kan worden. Sweitzer onderscheidt *perceiving fit* en *assessing fit* promovendi.⁸⁵ *Perceiving fits* zijn sterk georiënteerd op hun professionele identiteit als academicus en het bereiken van haalbare doelen; zij zijn toegankelijker voor de academische socialisering, omdat ze als ‘passend bij de academische norm’ gezien willen worden. Zij zijn gericht op de universiteit als de plek waar ze ‘een van ons’ kunnen blijven. *Assessing fits* zijn meer gericht op de kwaliteit van de promotie-ervaring en hun persoonlijke ontwikkeling; zij zijn meer bezig met het verbijn-

⁷⁶ Kamler, B., & Thomson, P. (2008). Helping doctoral students write: Pedagogies for supervision. *Education*, 33(3), 283-294 (p. 286).

⁷⁷ Barnacle, R., & Mewburn, I. (2010). Learning networks and the journey of ‘becoming doctor’. *Studies in Higher Education*, 35(4), 433-444 (p. 434).

⁷⁸ Thesis en verdediging vormen samen de proeve van bekwaamheid, een begrip dat, net als het synoniem ‘meesterwerk’, herinnert aan het gilde en door de verwevenheid met identiteit de connotatie in zich heeft van een levenswerk.

⁷⁹ Jan Rouma pleit elders in deze bundel voor een retour naar het Nederlands op de universiteit en stelde in een reactie op een eerdere versie van dit essay voor om het ‘academisch geluid’ te noemen. Ik laat het hier staan als ‘academic voice’, omdat het door de referentie aan *The voice of Holland* ook een beetje doet denken aan een talentenjacht, een associatie die zich aan me opdrong tijdens “Te slim voor de wetenschap”, toen steeds benadrukt werd dat gepromoveerden zich aantrekkelijk moesten zien te maken (de sollicitatiecommissie als jury en wie het gemakkelijkst in het gehoor ligt, wint). Die associatie was ik vergeten tot Jan met zijn commentaar kwam, maar krijgt nu toch nog haar plek in deze voetnoot.

⁸⁰ Ivanič (1998, p. 25).

⁸¹ Hyland, K. (2002). Authority and invisibility: Authorial identity in academic writing. *Journal of Pragmatics*, 34, 1091-1112 (p. 1092).

⁸² Hyland (2002, p. 1093).

⁸³ Castelló, M., Iñesta, A., & Monereo, C. (2009). Towards self-regulated academic writing: An exploratory study with graduate students in a situated learning environment. *Electronic Journal of Research in Educational Psychology*, 7(3), 1107-1130.

⁸⁴ Morris, C., Cheng, M., Wisker, G., Lilly, J., Warnes, M., Robinson, G., & Trafford, V. (2009). From spark to flame – Creating and sustaining motivation and inspiration in our learning community. In G. Wisker, M. Price, J. Moriarty, & L. Marshall (Eds.), *Learning and Teaching Conference*. Brighton: University of Brighton Press (pp. 12-19). Wisker et al. (2010).

⁸⁵ Sweitzer (Baker), V. (2009). Towards a theory of doctoral student professional identity development: A developmental networks approach. *Journal of Higher Education*, 80(1), 1-33.

den van hun persoonlijke behoeften en groei als mens.⁸⁶ Zij zijn niet noodzakelijkerwijs op de universitaire gemeenschap geïntereerd, maar weten vaak niet hoe ze daarbuiten ‘een van ons’ kunnen blijven. Uit onderzoek van Eurodoc⁸⁷ blijkt dat de meerderheid van de promovendi op een universiteit wil werken (in Nederland 79,3%) en meent de overgrote meerderheid dat hun promotie de kans daarop vergroot (in Nederland 95,4%).⁸⁸ Voor zo’n 80% van de promovendi is de toekomstige werkplek echter niet de universiteit. Waar zij hun vak gaan uitoefenen is een open vraag die tot nu toe weinig aandacht heeft gekregen. Te weinig eigenlijk, omdat promoveren niet alleen professionaliseren en socialiseren is, maar een transformatie van de hele identiteit van de onderzoeker behelst: wetenschappers weten niet alleen meer, ze weten anders. Promoveren is daardoor niet alleen professionalisering en socialisering in de wetenschap, maar een *life changing event*, dat ook op andere vlakken effect heeft, zoals op de niet-universitaire arbeidsmarkt. Jonge doctoren kunnen dan ook spanningen voelen tussen hun academische, professionele en persoonlijke identiteiten als ze hun academische vaardigheden buiten de universitaire wereld willen inzetten.⁸⁹

Zelfbeeld en succes

Hoe komt het eigenlijk dat zoveel promovendi denken een kans te maken op een universitaire loopbaan, terwijl die maar voor zo weinig wetenschappers is weggelegd? Is dit een gebrek aan realiteitszin, naïviteit?⁹⁰ Zo ja, waar komt die dan vandaan en waar wordt die door gevoed?

Een eerste verklaring is de manier waarop een universiteit selecteert. “As professors, we like to believe that academe is a meritocracy”, verzucht Pannapacker in een recent blog,⁹¹ maar “I have known too many extraordinarily talented and productive long-term adjuncts to believe that academe is a meritocracy.”⁹² Hoe werkt het dan wel? Pannapacker weer:

“professors who teach in graduate programs understand that their jobs exist, in part, because they continue to be able to attract doctoral students who will fill their seminars, grade their undergraduates’ papers, and, ultimately, teach most of the low-level courses. [...] All of those factors make it difficult for anyone to criticize graduate education and the academic labor system. People who do so – even with irrefutable evidence – are dismissed reflexively as ‘embittered failures’ or ‘anti-intellectuals.’”

Voor promovendi wordt pas later duidelijk dat het systeem zo werkt. Als ze beginnen, schatten ze hun kansen goed in, omdat ze altijd al goed konden leren. Daar vallen ze alleen op een universiteit niet zo mee op, want de meeste mensen daar kunnen goed leren. Hoe onderscheid je je daarin? Dat begint met een idee over waarmee je je kunt onderscheiden, je sterke kanten. Wanneer we nadenken over onze eigen kwaliteiten, geven we een oordeel over hoe we het volgens onszelf doen. Zelfinschatting wordt echter als zelfoverschatting zichtbaar wanneer iedereen zichzelf als bovengemiddeld aanmerkt. Dit heet het Lake Wobegon effect (*illusory superiority*), dat ook op universiteiten niet vreemd is: “of university professors, 94 per cent thought they were better at their jobs than their average colleague.”⁹³ Het interessante is dat we in al onze zelfoverschatting ook nog eens menen minder vatbaar te zijn voor dit effect dan anderen. Dit heet de *bias blind spot*, ons onvermogen om onze cognitieve vooroordelen te compenseren. Ook promovendi kamperen aan Lake Wobegon. Hun default logica is $P \rightarrow Q$, waarbij P staat voor ‘promoveren’ en Q voor ‘universitaire baan’. Door de transformatie tot wetenschapper leren ze echter denkfouten herkennen en vermijden, ook hun eigen. Pas dan kan het besef volgen dat er meer aan de hand is en dat P alleen niet genoeg is voor Q.

Een tweede verklaring voor het verschil tussen geschatte kansen en realiteit is te vinden in hoe de perceptie fits onder de promovendi denken dat ze beoordeeld worden. Als ze zicht hebben op de beoordelingscriteria, weten ze hoe ze daaraan moeten voldoen. Publiceren in prestigieuze journals is een doorslaggevend criterium en wie dat

⁸⁶ Zie ook de bijdrage van King Wullur in deze bundel.

⁸⁷ Ateş, G., Holländer, K., Koltcheva, N., Krstić, S., & Parada, F. (2011), *The First Eurodoc Survey on Doctoral Candidates in Twelve European Countries*. Brussels: Eurodoc.

⁸⁸ Niet eens zo’n gekke gedachte; ter analogie, na je opleiding Verpleegkunde ga je hoogstwaarschijnlijk in een ziekenhuis werken, na de PABO ga je hoogstwaarschijnlijk voor de klas staan. Na je promotie ga je echter laagstwaarschijnlijk op een universiteit werken.

⁸⁹ Koole (2013).

⁹⁰ Zie de bijdrage van Claartje van Sijl elders in deze bundel.

⁹¹ Pannapacker, W. (2013). *Just Look at the Data, if You Can Find Any. We need more openness about the job placements of Ph.D.’s*. http://chronicle.com/article/Just-Look-at-the-Data-if-You/139795/?goback=.gde_4067205_member_251914722.

⁹² Ook: “Een consequente hantering van meritocratische beginselen kan ertoe leiden dat de academische status quo in ernstige mate wordt aangetast. Dat kan voor een zekere periode tot de gewenste resultaten leiden, maar op den duur zullen de actoren die leiding geven aan deze academische competitie geneigd zijn om te streven naar een nieuw evenwicht. Selectie is niet alleen een beoordeling van wetenschappelijke verdienste, maar ook een universitair-politieke handeling die directe gevolgen heeft voor de rust in de configuratie” (Sonneveld, 1997, p. 27).

⁹³ Wolpert, L. (2006). *Six impossible things before breakfast. The Evolutionary Origins of Belief*. London: Faber and Faber (p. 7).

doet, denkt dus ‘fit’ te zijn. Dit roept meteen het beeld op van een darwinistische *survival of the fittest*: wie het meest publiceert, blijft over. Dat kan een onoverzichtelijke standaard blijken, want wie zijn de concurrenten in deze competitie, wat doen zij en hoe doen zij het? Door vergaande specialisatie in de wetenschap is vaak wel duidelijk wie de directe concurrenten zijn, maar hoe vergelijk je de fittest uit het ene vakgebied met die van het andere?⁹⁴ Die vraag is relevant, omdat de financieringspotten meerdere specialisaties bestrijken. De individuele competitie tussen specialisten heeft zo een na-ijleffect in een competitie tussen vakgebieden. Dat verplaatst zich verder naar boven in een competitie tussen disciplines en universiteiten,⁹⁵ totdat de politiek zich er met wetenschapsbeleid en -financiering mee gaat bemoeien.⁹⁶ De kwestie van al dan niet een universitaire loopbaan is complex geworden, want we kunnen niet meer een individuele oorzaak (bijdrage aan de wetenschap) verbinden aan een individueel gevolg (succes op de universiteit). Toch is voor veel promovendi dat verband er nog steeds en als universitair succes na de promotie uitblijft, wordt dat opgevat als een persoonlijk falen. Dat komt waarschijnlijk omdat men, wellicht tegen beter weten in, nog steeds in de belofte van de meritocratische selectie gelooft.⁹⁷ De mensen die het lukt om binnen te blijven, bevestigen de default logica met Q als ‘universitaire baan’.⁹⁸ In de praktijk staat Q voor de meerderheid van de promovendi echter voor ‘niet-universitaire baan’. Vasthouden aan de default logica is doen alsof alle zwanen zwart zijn en dus een irrealistisch beeld in stand houden.

Als ‘een van ons’ vertrekken

Volgens de VSNU is van de 24.595 fte wetenschappelijke personeel 2.584 fte (10,51%) hoogleraar.⁹⁹ Voor een cohort promovendi¹⁰⁰ zijn dus weinig leerstoelen beschikbaar, maar de kans stijgt voor de 20% die op de universiteit weet te blijven. De ruim 95% van de Nederlandse promovendi die volgens het Eurodoc onderzoek denken dat hun proefschrift de kans daarop vergroot, maken dus een denkfout. Lake Wobegon? In elk geval wordt daar tijdens het promotietraject te weinig aandacht aan besteed.¹⁰¹ Het is trouwens niet alleen Lake Wobegon dat een verkeerd spiegelbeeld toont. Er is ook zoiets als een Downing effect, de neiging van mensen met een lager dan gemiddeld IQ om het eigen IQ te overschatten en van mensen met een bovengemiddeld IQ om het eigen IQ juist te onderschatten. Dat effect heeft een grote kans om op te treden in een omgeving waarin een hoog IQ niet opvalt.

Promoveren heeft vandaag de dag iets eigenaardigs; het is nog steeds ‘een van ons’ worden, maar tegelijkertijd de universiteit verlaten. De meeste jonge doctoren doen dit niet vrijwillig (80% wil blijven, 20% kan blijven; 64% heeft dus een teleurstelling te verwerken). Het positieve zelfbeeld bleek niet terecht en de kans is niet ondenkbaar dat dit het Downing effect versterkt: de onvrijwillige uitstroom vindt zichzelf niet zo heel veel bijzonders. Ook hier weer lijkt een negatief systeemverschijnsel in persoonlijk falen te worden vertaald:

“Graduate school often socializes students into thinking that anything short of a tenure-track position, preferably at a major research university, means failure in a deep, personal way. At the same time, sta-

⁹⁴ Bovendien zijn de directe concurrenten vaak geen collega’s op de vakgroep, waar de schaarste heerst, maar de internationale onderzoeksgemeenschap. Zelfs als je daarin tot de top behoort, kun je het af moeten leggen tegen iemand die zich drie deuren verder met iets geheel anders bezighoudt.

⁹⁵ We zien verschillende vormen waardering voor ‘harde’ en ‘zachte’ wetenschappen, ‘zuivere/pure/fundamentele’ en ‘toegepaste’ wetenschappen, onderzoek dat met de eerste- of tweedegeldstroom is gefinancierd en derdegeldstroomonderzoek, maar ook tussen de alfa-, bèta- en gammawetenschappen. Een voorbeeld zijn de *science wars* zoals beschreven in Flyvbjerg, B. (2001). *Making social science matter. Why social inquiry fails and how it can succeed again*. Cambridge, UK: Cambridge University Press; Sokal, A. (2008). *Beyond the hoax. Science, philosophy and culture*. Oxford: Oxford University Press.

⁹⁶ En als de politiek zich ermee gaat bemoeien, dan wordt het dus politiek. Voor de promovendi van vandaag en morgen betekent dit het uitgangspunt van het individu dat slaagt door eigen kracht en faalt door gebrek aan wil en inzet.

⁹⁷ Zo sterk is het merk ‘meritocratie’, beloning naar inzet (tegelijkertijd wordt de Vernieuwingsimpuls van NWO (baangarantie zolang de financiering strekt) ook wel eens een loterij genoemd, maar dat kan dan worden afgedaan als ‘cynisch’ (zie Pannapacker, 2013)).

⁹⁸ Het is waarschijnlijk niet voor niets dat binnen het academisch discours gesproken wordt van een ‘collegiaal geregelde wedijver’ en ‘collegiale wedijver’ (respectievelijk Heilbron, J. (2005). *Wetenschappelijk onderzoek: dilemma’s en verleidingen*. Amsterdam: KNAW, p. 39; KNAW/VSNU/NWO (2001). *Notitie Wetenschappelijke Integriteit. Over normen van wetenschappelijk onderzoek en een Landelijk Orgaan voor Wetenschappelijke Integriteit*. Amsterdam: KNAW, p. 9), ook al laten beide rapporten zien dat de manier waarop wetenschap binnen de institutionele context van een universiteit werkt, met name door de hoge concurrentie, oncollegiaal wordt en perverse uitwassen kent. De KNAW vindt echter: “Men kan zeker concluderen dat de kwaliteitszorg en de competitieve financiering van onderzoek in Nederland in beginsel vertrouwen in wetenschap rechtvaardigt” (KNAW (2013). *Vertrouwen in wetenschap*. Amsterdam: KNAW, p. 60).

⁹⁹ Peildatum 31/12/11.

¹⁰⁰ Pak ‘m beet alle promovendi die in jaar X beginnen en na verloop van tijd promoveren minus de promovendi die voortijdig afhaken. In 2001 startten er volgens de VSNU 1.522 reguliere promovendi, in 2011 waren dat er 2.551.

¹⁰¹ Ateş et al. (2011).

ble, modestly-paying teaching positions of any kind are harder and harder to get in academe, as the profession increasingly shifts toward an exploitative system of adjunct labor.”^{102 103}

Om de uitstromende gepromoveerden te helpen een betekenisvolle baan op de niet-universitaire arbeidsmarkt te vinden, wordt hen op het hart gedrukt om iets aan *transferable skills* te doen en die goed te promoten. ‘Transferable’ wil hier zeggen dat de betreffende vaardigheden meegenomen kunnen worden naar andere dan wetenschappelijke onderzoeksbanen. Het gaat dan om analyse en probleemoplossing, (persoonlijk) leiderschap, projectmanagement, onderzoeks- en informatiemanagement, arbeidsethos en communicatie. Als er op een universiteit al aandacht wordt besteed aan loopbanen buiten de universiteit, dan worden promovendi met name uitgedaagd om hun *transferable skills SMART*¹⁰⁴ te maken. Wat in deze retoriek niet *transferable* is, zijn ‘meer weten’ en ‘anders weten’; inhoudelijke expertise en een kenniskritische, reflexieve houding – alles wat niet SMART gemaakt kan worden – zijn blijkbaar de koffers die gepromoveerden bij hun vertrek van de universiteit moeten achterlaten. Is het die bagage die hen ‘te slim voor de arbeidsmarkt’ maakt? Dan zou juist dat waarmee ze zich kunnen onderscheiden van andere hoogopgeleide sollicitanten (bachelors en masters; die zijn ook vaak jonger en dus goedkoper) in hun nadeel werken. Of is de arbeidsmarkt te SMART voor hen? In sommige LinkedIn groepen¹⁰⁵ wordt zelfs druk gediscussieerd over de vraag of je wel op je cv moet zetten dat je gepromoveerd bent.¹⁰⁶ Het Downing effect? Of een inschatting dat je je kansen schaadt als je met al je kwaliteiten boven het maaiveld uitkomt? Een vorm van zelfverloochening lijkt het in elk geval. Er is naast dit persoonlijk verlies echter nog een ander, groter verlies en wel voor wetenschap in het bijzonder en de samenleving in het algemeen. De geleverde output van promovendi is veilig, in elk geval voor de wetenschap, maar hun potentiële output blijft uit wanneer ze buiten de universiteit geen wetenschap denken te kunnen bedrijven. Een groot deel van het onderzoekend vermogen van de samenleving blijft zo onderbenut. Dat is niet nodig.

Wetenschap buiten de universiteit

Het klopt dat veel werkgevers in hun personeelsadvertenties zeggen op zoek te zijn naar mensen die *out of the box* denken. Het is echter de vraag of ze daarmee bedoelen dat ze op zoek zijn naar gepromoveerden.¹⁰⁷ ‘Meer weten’ mag misschien nog, maar ‘anders weten’ is vaak net een brug te ver.¹⁰⁸ Toch pleit ik voor een herwaardering van dat ‘anders weten’ buiten de universiteit, want de vraagstukken waar we als samenleving voor staan zijn te complex om alleen door universitaire wetenschappers opgelost te worden.¹⁰⁹ Er is genoeg onderzoekend vermogen in de samenleving als we het weten te vinden. Uitstromers van de universiteit zijn een belangrijk

¹⁰² Pannacker (2013). Het citaat gaat over de Amerikaanse *graduate school*, maar opmerkingen in de zaal bij “Te slim voor de arbeidsmarkt”, bijvoorbeeld dat promovendi de *cash cow* van de universiteit zijn en dat de begeleiding minder wordt wanneer een promovendus te kennen geeft misschien de universiteit te willen verlaten, suggereren in elk geval vergelijkbare tendensen in de Nederlandse situatie.

¹⁰³ In hoeverre een universiteit opzettelijk zo georganiseerd is om systematisch pijn, vernedering, lijden en frustratie aan te richten bij specifieke groepen en dus een vorm van *social sadism* (Merton, R. (1973) *The sociology of science*. Chicago: The University of Chicago Press.) laat zien, blijft natuurlijk de vraag in een situatie van hoge complexiteit.

¹⁰⁴ Specifiek, Meetbaar, Acceptabel, Realistisch, Tijdgebonden. Iets SMART formuleren kan bij eenvoudige vraagstukken helpen om eenvoudige antwoorden te vinden. Naarmate de complexiteit van de vraagstukken groeit, neemt het nut van SMART evenredig af en kan het zelfs gevaarlijk worden.

¹⁰⁵ Bijvoorbeeld de groepen ‘Alternative PHD Careers’ en ‘PhD careers Outside of Academia’.

¹⁰⁶ Voor een andere manier voor gepromoveerden om zichzelf te presenteren, zie de bijdrage van Jan Rouma aan deze bundel.

¹⁰⁷ De 156 sollicitatiebrieven die ik zelf heb geschreven (voor het grootste deel in 2003-2004) hebben niet tot een baan geleid; de belangrijkste opgaaf van reden was dat iemand anders beter bij het profiel paste. Uiteraard kan dit helemaal aan mijzelf liggen (Downing effect), maar ook aan wat volgens de arbeidsmarkt nu eigenlijk ‘out of the box’ is.

¹⁰⁸ Wellicht heeft dit ook te maken met de hedendaagse gezagscrisis van wetenschappers en een algemenere anti-intellectualistische houding; voor beide (onderling samenhangende) verschijnselen heb ik alleen anekdotisch bewijsmateriaal uit de media. Wel schrijft Merton (1973) dat er twee oorzaken zijn voor een anti-wetenschappelijke houding. De eerste is dat de methoden of uitkomsten van wetenschap als schadelijk gezien worden voor het bereiken van bepaalde maatschappelijke waarden. Pirsig verwoordt dit treffend in zijn roman *Zen en de Kunst van het Motoronderhoud, een onderzoek naar waarden* uit 1974. De tweede is het gevoel dat de waarden die horen bij het wetenschappelijke ethos (afstandelijkheid, objectiviteit, kritische houding, et cetera) niet te verenigen zijn met die van andere maatschappelijke instituties. Op de vraag of anno nu aan die voorwaarden is voldaan, valt moeilijk een eenduidig antwoord te geven, omdat de discussie over waarden (van de wetenschap, van de arbeidsmarkt, van de samenleving) nauwelijks in het publieke domein gevoerd wordt.

¹⁰⁹ Zie ook de bijdrage van Trees Lamers in deze bundel.

onderdeel van dat vermogen. Dat zou ook op de arbeidsmarkt aangesproken kunnen worden, maar dan moet daar wel een vruchtbare bodem zijn voor ‘anders weten.’ Het is niet realistisch om dit op de individuele gepromoveerde af te wentelen.¹¹⁰ Dat vraagt om een nieuw verhaal over wetenschap in de samenleving, een verhaal dat het microniveau van de jonge doctor verbindt met de macroniveaus van wetenschap, universiteit en arbeidsmarkt.

[Inhoud](#)

¹¹⁰ Zie de bijdrage van Albert Cath in deze bundel.

Promovendi: tussen vertrouwen en zelfvertrouwen

Claartje van Sijl

Het verwerklijken van potentie vraagt verstand, verlangen en weloverwogen keuze.

(vrij naar Aristoteles, *Metafysica* 5.1048a-b)

Hoezo te slim?

“Te slim voor de arbeidsmarkt” luidde de titel van het evenement dat NRC Carrière en AcademicTransfer op 10 juni jl. organiseerden over de carrièrekansen van promovendi. Welke aannames en problemen schuilen er achter deze titel? Zouden promovendi te slim zijn en wel beter weten dan zich blind in een sollicitatie-race te storten? Zou de intelligentsia op de manier van de antieke Grieks-Romeinse denkende elite zich eindeloos vrije tijd kunnen veroorloven voor diepgravende mijmeringen en zich zodoende niet op de arbeidsmarkt (hoeven) begeven? Zouden gepromoveerden zo slim zijn de arbeidsmarkt om hun vinger te winden? Of zou de arbeidsmarkt domweg niet zitten te wachten op deze zeer intelligente, hoogopgeleide en zelfstandig werkende mensen? Wat is, kortom, het probleem van ‘te’ uit de titel van het evenement?

Wat is het probleem?

Statistieken¹¹¹ wijzen erop dat gepromoveerden in Nederland en omliggende landen vrij snel een baan vinden, ook buiten de wetenschap. Dit geldt voor doctors van allerlei signatuur: niet alleen bèta's, op wie in dit evenement de nadruk lag, maar met enige moeite en na wat creatief zoeken vinden ook alfa's en gamma's een goede plek op de arbeidsmarkt. Dat klinkt geruststellend, maar de ervaring van promovendi en kersverse doctors is anders, omdat ze de arbeidsmarkt niet kunnen overzien en ook niet weten hoe snel ze aan een baan kunnen komen. De overstap van het promotietraject naar de arbeidsmarkt buiten academia vergt de nodige aanpassing van promovendi aan de niet-academische werkende wereld, en wel om twee redenen. De eerste is dat de arbeidsmarkt het promotietraject vaak ziet als een frivole verlenging van de studie en niet als serieus en veeleisend werk: de meerwaarde van een promotie is buiten de wetenschap vaak onduidelijk en onbekend.¹¹² Gepromoveerden die buiten academia een baan hebben gevonden, vervullen dan ook vaak een hoognodige ambassadeursfunctie van de waarde van een promotie voor bijvoorbeeld het bedrijf enerzijds en van de mogelijkheden voor een gepromoveerde in het bedrijfsleven anderzijds. De tweede reden wijst op het probleem dat kennelijk achter de titel van dit evenement van AcademicTransfer en NRC Carrière zit. De slimmeriken die de top van het Nederlandse onderwijs hebben bereikt, zouden moeite hebben met de overstap naar overheid of bedrijfsleven, omdat promovendi te naïef zijn met betrekking tot hun toekomstige loopbaan. Zij zouden, met andere woorden, wel intelligent, maar niet slim zijn als zij ervan uitgaan dat hun toekomst binnen de universiteit zal zijn. Door die aanname denken ze niet na over alternatieven en kunnen ze met buitenuniversitaire werkgevers niet goed communiceren over hun eigen kunnen, kennis, en kansen.¹¹³

Promovendi moeten een flinke kloof overbruggen om buiten de universiteit aan de slag te komen, omdat er tijdens een promotietraject vaak weinig aandacht is voor het ontwikkelen van algemene vaardigheden en het identificeren van zogenoemde *transferable skills*. Op de vraag waarom die aandacht ontbreekt, antwoordde men bij dit Carrière Café van NRC/AcademicTransfer dat de universiteit promovendi beschouwt als *cash cow*: het zijn goedkope, zeer gemotiveerde onderzoekers met een hoog rendement en beperkt risico.¹¹⁴ Dit is waarschijnlijk een te onvriendelijke weergave van de werkelijkheid, maar het feit blijft dat aandacht voor het ontwikkelen van algemene vaardigheden en een toekomstoriëntatie buiten academia tijdens het promotietraject beperkt is. Dit probleem wordt urgenter naarmate universiteiten meer promovendi aantrekken en afleveren, terwijl er binnen de

¹¹¹ Maico Hoksbergen (CBS) “Careers of Doctorate Holders”, presentatie voor het Rathenau Instituut in juni 2012. http://www.rathenau.nl/fileadmin/user_upload/rathenau/Publicaties/Science_System_Assessment/2012/Nederland-MaicoHoksbergen.pdf

¹¹² Overheden proberen hierin wel verandering te brengen, en het bedrijfsleven is al overtuigd van bèta-gepromoveerden (die kunnen bijvoorbeeld wat van statistiek en modelleren), maar de samenleving als geheel blijft stil en ook rond de toegevoegde waarde van alfa- en gammawetenschappers blijft men vaak in vaagheden en algemeenheden steken. Zie hierover ook de bijdragen van Jan Rouma en Trees Lamers in deze bundel.

¹¹³ Over het Downing effect (hoe het zelfvertrouwen van competente individuen toch laag kan zijn) zie onder andere Floor Basten in deze bundel.

¹¹⁴ Universiteiten ontvangen 90.000 euro promotiebonus per promotie en hoeven alleen die wetenschappers te behouden die een onderzoeksbeurs weten te bemachtigen. Bovendien wordt kennelijk gezocht naar verdere kostenbesparing: bursaal-promovendi en verkorte promotietrajecten van drie jaar zijn niet voor niets in opkomst.

academische wereld minder vervolglekken beschikbaar zijn.¹¹⁵ De optelsom van belangen van universiteiten maakt snel duidelijk dat de economische praktijk flinke druk zet op de morele plicht om de enorme, in het systeem ingebouwde uitstroom van gepromoveerden goed te begeleiden naar een arbeidsmarkt buiten de universiteit.

Of de arbeidsmarkt waarop een gepromoveerde zich begeeft nu gevormd wordt door overheid, bedrijfsleven, of samenleving: om zijn waarde werkelijk tot zijn recht te laten komen heeft een doctor meer nodig dan analytisch vermogen, specialistische vakkennis en een verzameling *transferable skills*. Een slimme arbeidsmarkt verwacht terecht veel innovatiekracht van hoogopgeleide, talentvolle mensen. Die kracht kan alleen tot uiting komen als promovendi zelfbewust hun talenten kunnen gebruiken en verwoorden, als zij het zelfvertrouwen hebben om trots te zijn op hun successen en als zij het vertrouwen krijgen om zelfstandig buiten gebaande paden te gaan, risico's te nemen en fouten te maken. Hoe kunnen de excellente studenten die aan een promotietraject beginnen zich dit eigen maken binnen de bestaande academische organisatiestructuren?

Slimme promovendi ontwikkelen zelfvertrouwen en zelfbewustzijn

Nog altijd ligt binnen veel promotietrajecten de nadruk vrijwel uitsluitend op onderzoek ten behoeve van wetenschappelijke artikelen of een proefschrift. Daardoor hebben promovendi te weinig stimulans en gelegenheid om andere, algemene vaardigheden, zoals communiceren, samenwerken en leiding geven te ontwikkelen of herkennen. Bovendien zijn ze uiteindelijk toch afhankelijk van hun promotor, die immers de macht heeft hun werk goed of af te keuren. Tijdens het evenement van NRC en AcademicTransfer werd zelfs de volgende uitspraak opgetekend: “Als je laat merken dat je een carrière buiten de wetenschap overweegt, wordt dat opgevat alsof je er niet voor gaat. Een hoogleraar steekt dan minder tijd in je begeleiding.” Laat dit een extreem en uitzonderlijk voorbeeld zijn van eenzijdige nadruk op het proefschrift en van ongezonde machtsverhoudingen, dan nog is de hiërarchische organisatiestructuur die we nu binnen academia kennen één van de grootste obstakels voor promovendi op hun weg naar zelfbewustzijn, vrij en zelfstandig denken, en durf om werkelijk nieuwe wegen te bewandelen.¹¹⁶

Daar komt nog de voornamelijk kritische blik op wat niet goed onderbouwd is bij, de norm in academische kringen – terwijl complimenten schaars zijn. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zeer getalenteerde mensen met indrukwekkende cv's zichzelf na vier jaar werkervaring kansarm en onervaren voelen, of sterker nog: dat ze zich bij gebrek aan vervolgperspectieven binnen de universiteit een persoonlijke mislukking voelen.¹¹⁷ Vanzelfsprekend helpt dit niet bij hun profilering op de arbeidsmarkt. Het is mooi dat Karl Dittrich van de VSNU bezweert dat promovendi “op allerlei plekken buiten de universiteit van veel waarde” zijn, maar dat is natuurlijk te vaag om verandering te brengen in het zelfbeeld van veel promovendi, dat op ervaring van ten minste vier jaar gestoeld is. Was het maar zo dat promovendi aan het einde van hun promotietraject als vanzelf het zelfvertrouwen en zelfinzicht hadden opgebouwd om een zee aan mogelijke werkzaamheden te creëren en daarin een eigen, succesvolle koers te varen! De werkelijkheid is anders.

Je kunt natuurlijk zeggen dat het de verantwoordelijkheid van promovendi is om bewust aan hun eigen ontwikkeling en loopbaanperspectieven te werken; maar in een systeem dat impliceert dat zo'n 70% van de gepromoveerden niet de academische loopbaan kan opbouwen die de meesten voor ogen hadden, in een onverschrokken kritische omgeving die bepaald geen voedingsbodem voor zelfvertrouwen biedt,¹¹⁸ is het niet verstandig om als universiteit en promotor achterover te leunen en af te wachten welke promovendi als vanzelf leren zwemmen en welke niet. Als we van wetenschappers sociale en technische innovatiekracht verwachten, kunnen we het ons als samenleving niet veroorloven het potentieel van promovendi te laten liggen door hen niet te helpen de zeilen te hijsen – ook die 70% die een toekomst heeft buiten de universiteit.

Hoewel universiteiten het klimaat waarin promovendi zich moeten ontwikkelen niet kritisch tegen het licht houden, proberen ze toch het zelfbeeld van promovendi ten positieve te beïnvloeden. Universitaire loopbaancentra die ondersteuning bieden bij het in kaart brengen van talenten, beogen promovendi bijvoorbeeld bewust aan hun

¹¹⁵ Overigens is het voor promovendi die wel op de universiteit doorgaan ook steeds relevanter om hun algemene vaardigheden en transferable skills goed te verwoorden en gebruiken. Deze zijn immers essentieel in het proces van het verwerven van onderzoekssubsidies zoals de Vernieuwingsimpuls van NWO en Europese ERC grants.

¹¹⁶ Roger Cowdrey (2013). *Creating an Entrepreneurial Mindset: Failure IS an Option!* 2012 e-book via Academic Transfer & bookboon.com, ISBN 9978-87-403-0310-0, p. 13. Zie over de transformatie tot wetenschapper ook de bijdrage van Floor Basten in deze bundel.

¹¹⁷ Vgl. Floor Basten elders in deze bundel over het gevolg van het zogenoemde Downing effect op het zelfbeeld van uit academia stromende promovendi.

¹¹⁸ Academics zijn erg goed in aanwijzen wat niet klopt, ontbreekt, of beter moet. Ik merk in mijn werk als coach dat promovendi en postdocs dit vaak helemaal overnemen, internaliseren en ook op zichzelf als mens betrekken.

eigen ontwikkeling en carrièreperspectieven te laten werken.¹¹⁹ Ook richten universiteiten *graduate schools* in waar promovendi opleidingsmodules moeten volgen. Als de rest van de organisatiecultuur echter niet meeweegt, is het nog maar de vraag of de verschooling van het promotietraject als gevolg van dit soort maatregelen uiteindelijk wel resulteert in het gewenste effect, te weten: zelfbewuste jonge doctors.¹²⁰ Promovendi worden steeds meer als ‘plus-studenten’ beschouwd, samen gegroepeerd met studenten uit onderzoeksmasters; ze krijgen een beurs in plaats van dat ze als werknemers worden benaderd. Deze beweging bevestigt telkens impliciet het idee dat promoveren niet bijdraagt aan de ontwikkeling van vaardigheden en ervaring. Men geeft geen boodschap af van vertrouwen in de professionaliteit en toegevoegde maatschappelijke waarde van de promovendus wanneer hij, eenmaal gepromoveerd, de arbeidsmarkt benadert. Zo worden promovendi in zekere zin gevangen gehouden in de afhankelijke positie van een student. Hoe kunnen zij dan nog de overstap maken naar de positie van onafhankelijke, zich zelfstandig ontwikkelende, onderzoekende professional?

Aanbevelingen

Universiteiten die promovendi als volwaardige professionals benaderen, geven hen impliciet de boodschap dat ze zelfstandige onderzoekers zijn met veel kwaliteiten, talenten en mogelijkheden. Behalve het behouden van de huidige, internationaal gezien uitzonderlijke en veelgeprezen status van promovendi als werknemers, en daarmee de rem zetten op verdergaande verschooling, zou het goed zijn als binnen de universitaire wereld openlijker het debat gevoerd werd over de hiërarchische organisatie en de heersende, voornamelijk kritische communicatiecultuur. Ervaringen van vertrouwen van de omgeving hebben immers grote invloed op de mindset waarmee promovendi hun eigen ontwikkeling aangaan.

Promotoren binnen academia en ook andere mentoren met bijvoorbeeld een achtergrond buiten de academische wereld zouden deze mindset mede kunnen vormen en kunnen daarmee een bijdrage leveren aan de ontwikkelingscapaciteit van promovendi.¹²¹ Er ontstaat zo een vruchtbare en ondersteunende omgeving, ook al blijven promovendi zelf verantwoordelijk voor hun groei. Dit vraagt van promotoren onder andere een open blik naar de niet-universitaire wereld (en zelfkennis over hoe goed ze daarin thuis zijn). Van belang is in elk geval dat ze hun promovendi niet ontmoedigen om verder te kijken dan de wetenschap ‘omdat dat proefschrift per se op tijd af moet’. Ook zie ik een belangrijke rol voor promotoren weggelegd in het inwijden van beginnende promovendi in de werking van academia, zodat deze zo snel mogelijk een reële inschatting kunnen maken van hun kansen en al tijdens hun promotietraject op een bewuste manier aan de slag kunnen met hun persoonlijke en professionele groei.

Uiteraard hebben promovendi zelf er het grootste persoonlijke belang bij om hun zelfvertrouwen goed op hun competentieniveau af te stemmen. Daarmee zullen ze vervolgens zelfbewust hun *career capital* kunnen inzetten in hun volgende loopbaanstappen.¹²² In een faciliterende context, die vertrouwen in dat proces en in hun capaciteiten versterkt, kunnen zij de ruimte nemen hun eigen ontwikkeling ter hand te nemen. Zij ervaren bijvoorbeeld tijdens hun promotietraject uit de aard van hun werk en hun positie hoe ze kunnen omgaan met complexe werkrelaties. Promovendi moeten leren assertief te communiceren, omdat zij door de diverse spelers in het werkveld zo verschillend en wisselend worden gezien, bijvoorbeeld als zelfstandig collega-onderzoeker versus onderzoeker in opleiding. Assertief communiceren met anderen is een kunst die begint met de manier waarop je tegen jezelf praat en waarop je jezelf ziet, en dus met een correct zelfbeeld.¹²³

Zelfbewust en met zelfvertrouwen je kennis, kunde en ervaring inzetten als professional leidt tot realistische loopbaanperspectieven, vermindering van de naïviteit en inschattingsfouten waarmee veel gepromoveerden de arbeidsmarkt opgaan, en een soepelere oversteek van de kloof die ten grondslag ligt aan een evenement als het NRC / AcademicTransfer Carrière Café.

Inhoud

¹¹⁹ Als het Downing effect hier inderdaad een rol speelt, dan is er bij promovendi niet zozeer sprake van een gebrek aan vaardigheden als wel van verkeerde ijking van het zelfbeeld. De vraag is dan ook of loopbaancentra op dit moment wel de juiste insteek hebben.

¹²⁰ Op de VSNU conferentie “Promoveren en Promotietrajecten” van 15 mei jl. kwam naar voren dat universiteiten en beleidsmakers de verschooling van het promotiestelsel over het algemeen als positief ervaren.

¹²¹ Vergelijk ook de aanbevelingen van de discussiemiddag van het Rathenau Instituut van 15 juni 2012, “Gepromoveerd, en dan?”; zie het verslag op

http://www.rathenau.nl/uploads/tx_tferathenau/Verslag_discussiemiddag_Gepromoveerd_en_dan.pdf

¹²² Voor de term *career capital* zie Cal Newport (2012). *So Good They Can't Ignore You: Why Skills Trump Passion in the Quest for Work You Love*. Business Plus, ISBN: 978-1455509126.

¹²³ Vgl. Eric Garner (2012). *Assertiveness: Re-claim your assertive birthright*. e-book via Academic Transfer & bookboon.com ISBN 978-87-7681-964-4, p. 45.

Promoveren en carrière: verschillende beelden tegelijkertijd

Albert Cath

In de verschillende essays wordt gewezen op een kloof tussen de wens van de meeste promovendi om hun carrière in de wetenschap voort te zetten na de rite de passage van het promoveren en de werkelijkheid dat dit slechts voor 20% van hen is weggelegd. Hierbij wordt door Floor Basten gewezen op het Lake Wobegon effect, “waarbij zelfinschatting als zelfoverschatting zichtbaar wordt wanneer iedereen zichzelf als bovengemiddeld scoort.” Dit wordt door haar gekoppeld aan het Downing effect, “de neiging van mensen met een lager dan gemiddeld IQ om het eigen IQ te overschatten en van mensen met een bovengemiddeld IQ om het eigen IQ juist te onderschatten.” Paul Steenhuis, redacteur bij *NRC Handelsblad*, voegt daar nog iets aan toe. Hij spreekt in het kader van bindende studieadviezen over ‘topkwaliteitfetisjisme’ en ‘excellenthysterie’. Twee ziektebeelden die zich manifesteren bij politici, universiteitbestuurders en managers die voor eens en altijd een einde willen maken aan de ‘zesjes-cultuur’. In de woorden van Steenhuis: “Aan een gewone, gemiddelde student [of promovendus; AC] – de meesten – hebben onderwijsinstellingen en de politiek zo langzamerhand een broertje dood. Dat zijn eigenlijk allemaal uitvreter, lanterfanter, representanten van de voortdurend gehoonde ‘zesjes-cultuur’ die uitgeroeid moet worden.”¹²⁴ Er kan echter getwijfeld worden aan de hogere bedoelingen van de heren en dames die zich beijeren om de zesjes-cultuur uit te roeien. In hun retoriek valt namelijk bij grote herhaling een term die een hoofdpijler onder hun managementdenken is: doelmatigheid. Ze spreken vaak in de industrialisatiemetafoor. Steeds meer sectoren in de maatschappij worden via deze metafoor benaderd. Dit zien we onder andere in gezondheidszorg, veiligheid, cultuur, hulpverlening, en ja, wetenschap en onderwijs. Daarbij gaat het discours niet meer over inhoud, maar over management en economie. Het systeem wordt zelfreferentieel en zelfvoedend, en schiet daarbij de oorspronkelijke doelstelling voorbij. De filosoof Graham Lock verwoordt dit treffend in zijn commentaar op het rapport van de commissie Veerman over het hoger onderwijs:

“De neoliberale visie, die vorm krijgt in het rapport Veerman, gaat juist uit van een industrieel idee van efficiënte productie voor de arbeidsmarkt. Het doel is zoveel mogelijk producten van een bepaalde minimum-kwaliteit te produceren tegen zo laag mogelijke kosten. Zoals bij elk industrieel proces wordt de juiste grondstof gekozen die past bij het vereiste eindproduct. In dit geval zijn dat studenten [of hier: promovendi; AC] die snel leren en binnen de vereiste tijd alle vakken hebben gehaald met een minimum cijfer – zonder onnodige en daarom verkwistende zijpaden zoals vakken die men voor het plezier of nieuwsgierigheid volgt.¹²⁵ Wie het jargon van nieuw ‘public management’ kent, ziet overal dit soort begrippen die efficiëntie benadrukken in plaats van echte kwaliteit. De uitval is hoog, waarschuwt het rapport vaak. Dit is een probleem want door uitval wordt productiecapaciteit inefficiënt ingezet. Wat ook vaak terugkeert: talent wordt onvoldoende benut. Let op dat woord benut. Kennis is volgens deze visie enkel nuttig als het leidt tot een diploma, dat weer leidt tot een baan. Uitval is inefficiënt, want het kost geld.”¹²⁶

De stelling die vooral betrokken werd door de inleiders tijdens het event van NRC Carrière Café en Academic-Transfer op 10 juni jongstleden, in relatie tot het wankel huwelijk tussen management en kennis, was de volgende: in relatie tot de arbeidsmarkt dient de promovendus vooral *transferable skills* op de voorgrond te stellen. Dit zijn vooral typische managementvaardigheden zoals projectmanagement, leiderschap, kennismanagement, netwerken en communicatie. De impliciete veronderstelling is dan dat de primaire vaardigheden van een promovendus, het gepassioneerd doen van goed onderzoek, de vaardigheid een probleem te kraken, niet ‘transferable’ is en eigenlijk ook minder relevant voor de arbeidsmarkt. Waarom niet? Promotieonderzoek dient vernieuwend te zijn, dat wil zeggen: nieuwe theoretische en/of empirische verbanden te leggen, iets toe te voegen aan de *body of knowledge*. Althans, dat is het bijna ouderwets klinkende humanistische uitgangspunt. Vernieuwing is gekoppeld aan de term ‘innovatie’. Innovatie is een van de grote nachtmerries van managers, aldus Jasper Kuijk in het *NRC Handelsblad* van 29 juni jongstleden. Innovatie heeft volgens hem twee kenmerken: onzekerheid van de uitkomst en onzekerheid van het proces zelf. Een dubbele onzekerheid die ook (promotie)onderzoek zo spannend maakt, maar managers tot wanhoop drijft. Innoveren en promoveren gaat over de uitwerking van ideeën: “het geploeter, een stap terug moeten nemen, je realiseren dat een weg doodloopt, gemierenneuk over details.”¹²⁷

¹²⁴ Paul Steenhuis in *NRC Handelsblad*, 2 juli 2013:15.

¹²⁵ Zie ook mijn essay *Management en Kennis: een wankel huwelijk* in deze bundel.

¹²⁶ Graham Lock in *De Groene Amsterdammer*, 22 april 2010.

¹²⁷ Jasper van Kuijk, *NRC Handelsblad*, *Opinie en Debat*, 29 juni 2013: 2.

Wat betekent dit nu voor de positie en het handelingsperspectief van de promovendus? Als ik terugkeer naar de bijeenkomst op 10 juni, doemen verschillende beelden en even zovele metaforen tegelijkertijd op, die in de verschillende essays ook aan de orde zijn gesteld. Promoveren wordt vergeleken met topsport, waarbij Lionel Messi niets te zoeken heeft op een tennisbaan noch Novak Djokovic iets op een voetbalveld. De promovendus als *cash cow*, als de nieuwe dagloner en koelie zonder al te veel rechten, maar wel met een opeenstapeling van plichten. En promoveren is een linkse hobby, zeker als men dit doet in de sociale wetenschappen of, nog erger, in de humaniora. Alfa *bashing* is blijkbaar populair, en dit in weerwil van de fundamentele bijdragen van deze ‘vergeten wetenschappen’ aan de ontwikkeling van het onderzoekend vermogen van de mensheid, zoals naar voren komt in de diepgravende studie van Rens Bod naar de geschiedenis ervan. En dat wordt meteen in de openingszin van zijn woord vooraf duidelijk: “Alfa’s schrijven geschiedenis, maar bèta’s maken geschiedenis, liet de voormalige minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, Ronald Plasterk, zich eens ontvallen.”¹²⁸ In zijn inaugurele rede, uitgesproken op 14 december 2012 bij de aanvaarding van zijn dubbelbenoeming als hoogleraar bij de faculteiten Geesteswetenschappen en Natuurwetenschappen aan de UvA, zette Bod de deplorabele positie van de alfawetenschappen nog eens scherp neer:

“Heden ten dage lijkt de status van de geestes- of alfawetenschappen diametraal gekeerd. De alfadisciplines wordt meer dan eens een gebrek aan nut verweten. De handel, tegenwoordig het bedrijfsleven genoemd, lijkt zich zelfs volkomen te hebben vervreemd van de humaniora – daarbij hoeven we niet alleen te denken aan de financiële crisis die volgens velen vooral een morele crisis is, maar ook aan de vooroordelen die bestaan over het zogenaamde gebrek aan nut van alfawetenschappelijke kennis. De meest pregnante uitspraak las ik nog niet zo lang geleden in het Ledenmagazine van VNO-NCW Midden van februari 2010 (p. 18), waarin wordt opgeroepen om, ik citeer, ‘de ‘alfaisering’ van de samenleving te doorbreken en oorspronkelijke denkkraft aan te boren’. Dames en heren, na zo’n boude uitspraak zou men verwachten dat alle alfawetenschappers te lande verontwaardigd zouden opstaan om de onhoudbaarheid van de vooronderstelling van deze uitspraak aan te tonen. Maar niets is minder waar. Menig geesteswetenschapper benadrukt juist als eerste dat het nut van de geesteswetenschap er in bestaat dat ze geen nut heeft. De vermaarde filosoof en essayist George Steiner zegt het, en velen zeggen het hem na. Ook de invloedrijke Amerikaanse hoogleraar Stanley Fish schreef onlangs in de New York Times, ik citeer: ‘*The humanities are of no use whatsoever*’. Wat brengt deze geesteswetenschappers er toe om dit soort uitspraken te doen? Zijn de humaniora volgens hen verworpen tot l’art-pour-l’art?”

Tot zover Bod. En dan is het interessant om te zien dat uit onderzoek in Amsterdam en Leiden aangetoond is dat de economische bijdragen van de alfa’s aan de economie van deze steden groter zijn dan die van de bèta’s.¹²⁹ Dat het bedrijfsleven geïnteresseerd is in de bèta’s is begrijpelijk. Voor velen leidt die interesse ook tot haast onbegrensde mogelijkheden voor onderzoek. Er is geld, er staat *state of the art* apparatuur klaar en de relatie met de academie wordt warm gehouden via contractresearch. Die rijkdom in het bedrijfsleven staat in schril contrast met de universiteiten, waar schraalhans keukenmeester is. Het is dus niet zo vreemd dat de HRM managers van het bedrijfsleven, tenslotte een belangrijke producent van innovatie, perspectieven bieden vooral voor de bètapromovendus. Zo ook 10 juni. Het viel mij toen ook op dat de vertegenwoordigers van de universiteiten in taal en beeld zich uitdrukten alsof de academie een bedrijf is, waarbij studenten en promovendi grondstoffen zijn, *cost groups*, die door een efficiënt productieproces worden gehaald.¹³⁰ De grote denkfout die hier gemaakt wordt, is de universiteit als een kennisproductiebedrijf te zien. En daarmee worden dit eerbiedwaardige instituut, de docent, de promovendus én het bedrijfsleven ‘verkeerd gewaardeerd’.¹³¹ Ik zal dit wankele huwelijk tussen kennis en management wat verder uitdiepen.

Organisatie van kennis¹³²

De afgelopen decennia heeft een management- en organisatierevolutie Nederland in zijn greep genomen. Ik spreek hier over de concepten, taal, vormen en procedures van het moderne, vooral op Angelsaksische opvattingen gebaseerde management. Kenmerkend voor deze ontwikkeling is de verregaande reductie van de

¹²⁸ Rens Bod (2010). *De Vergeten Wetenschappen; een geschiedenis van de humaniora*. Amsterdam: Bert Bakker.

¹²⁹ Zie www.devergetenwetenschappen.blogspot.nl.

¹³⁰ Dit bevestigt de analyse van Graham Lock eerder in dit essay.

¹³¹ De inmiddels ruim een eeuw bestaande managementstudies komen van oudsher uit de industrie voort. Er is hier geen ruimte om bij die boeiende en controversiële geschiedenis stil te staan, maar er is geen enkele reden om de in de industrie geleerde lessen, zonder de aannames en ‘wetmatigheden’ daarvan opnieuw te bevragen, klakkeloos in te brengen in een andere context zoals de universiteit. Voorbeelden van deze denkfout treffen we bij de *New Public Management* beweging in de (semi)publieke sector en in het sociaal darwinisme.

¹³² Deze paragraaf is een bewerking van een in 2011 door Stowa gepubliceerde tekst in het boek *Een sprong in het Diepe; het belang van ervaringskennis voor waterbeheer*. Die tekst is opgesteld door Albert Cath, Govert Geldof, Gijsbert van der Heijden en Roel Valkman.

menselijke factor tot ‘human resource’, opkomend rationeel kennismanagement, en het voortdurend treffen van maatregelen om de doelmatigheid te verbeteren. Dit leidt tot een onophoudelijke stroom aan reorganisaties, schaalvergroting en fusies. Het idee dat organisaties organische werkgemeenschappen zijn, lijkt daarbij ingeruild te zijn voor de visie dat mensen en hun vaardigheden, organisatieonderdelen, en soms zelfs hele organisaties vooral handelswaar zijn.¹³³

Een andere belangrijke consequentie van deze benadering is dat we steeds meer processen en gedrag zijn gaan zien als te managen objecten, dingen die los staat van de menselijke ervaring, dat wil zeggen: als voorwerpen die in principe eindeloos opgeknipt en zo gerangschikt kunnen worden dat ze goed te managen zijn met het oog op maximaal rendement, flexibiliteit en verhandelbaarheid. Deze (management)benaderingen, waarvan delen ook grote invloed hebben in de (semi-)publieke sector, hebben ons het nodige gebracht. Vooral een grote sprong in welvaart en in doelmatigheid. Maar er blijkt ook een forse prijskaart aan te hangen, een prijskaart in de vorm van verborgen kosten die nu duidelijk beginnen te worden. Deze hebben vooral te maken met dat wat ongewild en onbedoeld terzijde is geschoven, over het hoofd is gezien. Ik doel hier op (ervarings)kennis en de rol die deze speelt bij complexe vraagstukken. In het verlengde hiervan doel ik ook op een steeds diepere kloof die we ervaren tussen de ‘papieren’ werkelijkheid en de werkelijkheid van de (onderzoeks)praktijk.

Anders gezegd, het lijkt erop dat een deel van de genoemde managementrevolutie ons een papieren werkelijkheid heeft aangereikt die mensen, hun gedrag, werkgemeenschappen en tal van betekenisvolle processen heeft vast willen leggen in verschillende protocollen, procedures, systemen en structuren. Een papieren werkelijkheid die enerzijds tot op zekere hoogte uitermate bruikbaar en essentieel is, maar anderzijds het zicht op de praktische werkelijkheid vertekent, maskeert en soms zelfs uitsluit. Dit is een beeld dat ik bevestigd zag in de verhalen die me verteld zijn door de sprekers en deelnemers op de bijeenkomst van het NRC Carrière Café en AcademicTransfer van afgelopen 10 juni. Het gaat hierbij om twee kwesties: samenhang en betekenisverlening. Hoe verhouden de ‘papieren’ samenhang en de ‘ervaren’ praktische samenhang zich tot elkaar en wat betekent dat voor de promovendus aan de universiteit en de gepromoveerde bij organisaties? Aandacht voor en nieuwsgierigheid naar het verschil tussen hoe de wereld zou moeten zijn en hoe de wereld is, staan dan in de schijnwerpers. In de volgende paragraaf onderzoek ik verder wat de managementrevolutie heeft betekend voor kennis. Ik keer terug naar de vraag die ik stelde in mijn eerste essay in deze bundel: is kennis een ding of is het een doordachte handeling? Is kennis een instrument in het managen van een op techniek, economie en beheersing georiënteerde sector? Of is kennis een ethisch-politieke, een op de waarden en cultuur van de specifieke gemeenschappen gerichte handeling?

Kennis en organisatie

Kennis is de laatste decennia ontdekt als een nieuw domein dat ook georganiseerd, gemanaged dient te worden. Kennis is hiermee managementinstrument geworden en dat is niet zonder gevolgen gebleven. Kennis wordt dan opgevat als een economische waarde, als een logistiek probleem (kenniscreatie, productie, distributie en toepassing) en als een strategische kwestie, waarbij termen als kerncompetenties en concurrentie op de voorgrond treden. Zwart-wit gesteld dient kennis en daarmee de kenniswerker, in ons geval de gepromoveerde, de organisatie. De daarbij horende managementvraag is dan: hoe organiseren we kennis?

Die vraag wordt steeds lastiger om te beantwoorden. Waar vroeger eenlingen de beschikbare kennis vastlegden (Aristoteles), later kleine groepjes (Diderot en de andere encyclopedisten) en sinds de industriële revolutie gespecialiseerde teams en instituties dit doen, is in de zich ontwikkelende netwerksamenleving informatie breed beschikbaar en verspreid, met Google als de ultieme zoekmachine. Door de veranderende complexiteit in de samenleving raken kenniswerker, management en andere betrokkenen onderling verbonden en wederzijds afhankelijk. Dat leidt qua organiseren van kennis tot een explosie in samenwerking tussen vele stakeholders in de kennisproductie (transdisciplinaire samenwerking). Astronomisch onderzoek zou momenteel bijvoorbeeld ondenkbaar zijn zonder de honderdduizenden amateurastronomen verspreid over de wereld. Aan de andere kant van de medaille is er ook sprake van een terugtrekking in de eigen microkosmos van het eigen kennisdomein door een voortgaande specialisatie van de kenniswerker, mede geïnstigeerd door managers die onderzoek in steeds kleinere brokken opsplitsen; dit is niet bevorderlijk voor de transdisciplinaire samenwerking.

Er blijven dus, ongeacht de veranderende samenleving en informatie daarin, pogingen ondernomen worden om kennis te organiseren. Een omgekeerde benadering, voorgesteld door René Brohm,¹³⁴ is de volgende: “organisa-

¹³³ Een voorbeeld is de UvA: “stapsgewijs zijn de doelstellingen en organisatiestructuur aangepast aan de wensen van de bankiers. Maar die aanpassing heeft ook een prijs. Een nieuwe kaste van managers nam de universiteit over, universitaire diensten zijn getransformeerd tot *profit centers*”, aldus Rodrigo Fernandez en Reijer Hendrikse, auteurs van het artikel “Het Maagdenhuis als profit center” in *De Groene Amsterdammer* van 21 maart 2013. En deze profit centers vormen een interne markt die strijdt om de middelen: “Achter de retoriek van efficiency schuilt een simpele waarheid: uiteindelijk is het een kwestie van macht.”

¹³⁴ Brohm, R. (2005). *Polycentric Order in Organizations. A dialogue between Michael Polanyi and IT-consultants on knowledge, morality, and organization*. Rotterdam: Erasmus Research Institute of Management.

tie en kennis zijn sterk verweven, en kennen daardoor een sociale, relationele, participatieve dimensie. Kennis organiseert in plaats van dat het wordt georganiseerd.” In deze omdraaiing wordt kennis zelf weer centraal gesteld, en niet de organisatie daarvan. Daar waar informatie nog op zichzelf staat en daardoor goed te managen is, is kennis vol van het perspectief, de waarden, de ideologische positie van de kennisproducent *die organiseert*. Die waardengeladenheid is vaak een onbewust, stilzwijgend en sociaal aspect. In deze opvatting van kennis en organisatie wijst Brohm in relatie tot complexiteit op het begrip ‘participatie’. Dat heeft een vorm van open, gelijkwaardige uitwisseling in zich die we niet terugvinden in kennismangement. Kennismangement veronderstelt immers dat ‘de organisatie’ (het management, de beleidsmaker, de wetenschapper, de politicus) de kennis volledig kan overzien, de verwachte behoefte aan kennis kan overzien, kan aangeven welke kennis relevant is en in een vorm van eenrichtingsverkeer voorschrijft wat er moet gebeuren. Onder complexe condities, waarbij de kennisvraagstukken complex zijn en organiseren rijke *feedback loops* (dus tweerichtingsverkeer, participatie) vereist, ligt hiërarchisch kennismangement echter overhoop met de actuele situatie. Organisatie (management) krijgt door gebrek aan feedback namelijk geen inzicht in de relevante (kennis)factoren van een complexe taak en ontbeert begrip voor de onderlinge afhankelijkheid tussen deze factoren. Managers, beleidsmakers en bestuurders (ook van kennisinstututen) kunnen dus niet weten wat waardevolle kennis is, laat staan hoe die waardevolheid wordt bepaald, omdat signalen terug naar boven hen niet bereiken. Anders gezegd, op het moment dat verschillende perspectieven op een complexe taak, de perspectieven van de professionals, de vakmensen, de promovendi, worden verdrongen door een dominant managementperspectief dat maar de helft van het verhaal kent, ontstaan enerzijds non-oplossingen en anderzijds vernietiging van de zo noodzakelijke, door participatie wel te verkrijgen, praktijkervaring in het organiseren van kennis.

Het probleem is dat managers, bestuurders en politici (en beleidsmakers) centraal beslissen over gedecentraliseerde praktijken en kennis. Dit proces van het creëren en in stand houden van koude lassen¹³⁵ is gebaseerd op de volgende redenering. Door een toename van complexiteit in het werk of kennisdomein wordt hiërarchische supervisie steeds moeilijker. Daarnaast, als er door schaalvergroting ook een verdere decentralisatie van kennis optreedt, worden de hiërarchische coördinerende relaties steeds ondoenlijker. Dit geldt bij uitstek bij kennisintensieve organisaties, en dat zijn zo langzamerhand alle organisaties die leunen op professionals.¹³⁶ Juist daarin zijn dialoog en participatie vitaal.

Tot slot

Ik eindig dit essay over de organisatie van kennis met een waarschuwing en een aanmoediging. Eerst de waarschuwing: de verhoudingen tussen de papieren werkelijkheid en de praktische werkelijkheid groeien scheef. Er gaat iets mis als managers en beleidsmakers te veel ingewikkeldheid scheppen, zich – ongewild – te vaak baseren op de papieren werkelijkheden die ze scheppen en het gevoel voor de ‘ervaren’ werkelijkheid van de kenniswerker kwijtraken, zeker als deze een complex vraagstuk onderzoekt. Dan wordt er invulling gegeven aan normen en procedures zonder dat er nog wordt nagedacht over de daadwerkelijke betekenis in de praktijk van die normen en procedures. Dan drijven de verschillende publieken (manager, beleidsmaker, politicus, bestuurder en kenniswerker) nog verder uit elkaar en gaat het collectieve vermogen verloren betekenisvolle aanpassingen te vinden voor de complexe verhoudingen tussen de verschillende actoren in kennisland. Dit roept associaties op met de ondergang van de Titanic. Een onzinkbaar geacht schip waarbij het orkest onbekommerd doorspeelt, terwijl de praktische werkelijkheid een koerswijziging van het schip dan wel een gang naar de reddingsboten aangeeft.

Dan de aanmoediging. De promovendus verkeert in een paradoxale situatie. Enerzijds is de promovendus de kurk waarop kennisinstututen drijven, anderzijds is zijn rol in het kennisproces gemarginaliseerd. En dit geldt in versterkte mate voor de sociale wetenschappen en de humaniora. Het is hoog tijd dat AcademicTransfer, naast vele andere handelingsperspectieven, een (inter)nationale, transdisciplinaire onderzoeksagenda organiseert.

¹³⁵ Ik spreek over een ‘koude las’ wanneer expliciete resultaten van de ene fase ‘over de schutting worden gegooid’ bij de overgang naar een nieuwe fase met een nieuwe arena van actoren. Denk aan de interface tussen wetenschapper en beleidsmaker. Koude lassen worden aangebracht om de interfaces zo perfect mogelijk te organiseren en wel door expliciet, bijvoorbeeld in de samenwerkingsrelatie of in nadere procedures, voor te schrijven welke tussenresultaten van de ene naar de volgende fase moeten, te expliciteren aan welke eisen deze tussenresultaten moeten voldoen en te expliciteren hoe, wanneer en door wie ze ‘over het grensvlak geschoven moeten worden’. Met andere woorden, de eisen die de formele organisatie aan medewerkers stelt krijgen de overhand en dan ontstaan simplificatie, blikvernauwing en bureaucratisch gedrag waarbij de eisen die de koude las stelt belangrijker worden dan de eisen die de werkelijkheid stelt. Veel noodzakelijke informatie, kennis uit de voorafgaande fase, komt dan niet terecht in de nieuwe fase.

¹³⁶ Herman Tjeenk Willink, oud vicevoorzitter van de Raad van State, beschrijft de kloof als volgt: “De bureaucratisch-bedrijfsmatige logica staat zo langzamerhand haaks op de professionele logica. Inhoudelijke deskundigheid, en kennis worden gemarginaliseerd.” Met andere woorden: er is een groot gebrek aan transparantie tussen de verschillende actoren (overheid, bedrijfsleven, wetenschap en praktijk), en de burger speelt in dit krachtenveld een marginale rol (Tjeenk Willink, H.D (2005). *Jaarverslag 2005, Raad van State*).

Hierbij wordt onder andere gekeken naar de consequenties die ‘participatie in kennis’ heeft voor de verschillende publieken in de kennissector. Uitgangspunt bij deze actie-agenda is een ethisch-politieke framing, gericht op de ‘menselijke gemeenschap’ van de kennissector naast de gebruikelijke ‘technologische-economische-management’ framing. Complexe vraagstukken behoeven bij uitstek een transdisciplinaire onderzoeksagenda en daarbij passende organisatie. Ik ben ervan overtuigd dat de fundamentele rol van de ‘vergeten wetenschappen’ in het adresseren van de vele complexe vraagstukken waarmee de samenleving wordt geconfronteerd, dan weer zichtbaar wordt. En daarmee ook de carrièreperspectieven van de promovendi in die wetenschappen.

Inhoud

Ik ben een Hobbygeus!

Jan Rouma

“In Machiavelli’s ogen is er geen genade voor een deugzaam mens die niets doet terwijl de wereld om hem heen vernield wordt.”¹³⁷

“N’ayez pas peur Madame, ce ne sont que des gueux.”¹³⁸

Twee vertegenwoordigers van technologiebedrijven gaven in een zaal vol promovendi en doctoren een duidelijke boodschap af over kansen op de arbeidsmarkt: kansen zat voor bèta’s. Hoe de weledelzeergeleerde alfa’s of gamma’s aan werk kunnen komen, bleef in het midden. De impliciete boodschap was dat mensen die hun talen spreken, en die vreemde culturen, het menselijk gedrag of het gedrag van groepen mensen hebben bestudeerd, niet zo nuttig zijn. In dezelfde zaal verzuchtte D66 Kamerlid Van Meenen in een discussie met een alfawetenschapper: “Onderwijs is al een beetje cultuur: een linkse hobby die we eigenlijk niet nodig hebben.” We weten wel dat Van Meenen en D66 daar heel anders over denken, maar voor je het weet bevestig je onbedoeld het vooroordeel dat een linkse hobby *a priori* eigenlijk niet nodig is. Dus maar even voor de zekerheid: ja, onderwijs is cultuur, maar wel een linkse hobby die we nodig hebben.

Dat de term ‘linkse hobby’ door de bedenker ervan niet positief is bedoeld, behoeft geen uitleg. Dat de neoliberalen met hun bezuinigingsdrift nu garen spinnen bij het discours dat dientengevolge is ontstaan, behoeft ook geen uitleg. Dat zij daarmee het kind met het badwater weggooien, behoeft kennelijk wel uitleg. De waarde van kunst, cultuur, onderwijs en (fundamenteel¹³⁹) onderzoek zijn niet direct zichtbaar: het is geen balanspost. Maar toch is dit onzichtbare activum van onschatbare maatschappelijke waarde.

Waarde

Als de waarde van cultuur in het algemeen en van onderwijs in het bijzonder niet direct in geld is uit te drukken, dan moet het in iets anders worden uitgedrukt. Die waarde kan worden uitgedrukt in ‘ontwikkeling’; ontwikkeling van individuen, ontwikkeling van groepen, ontwikkeling van de samenleving, ontwikkeling van kennis over onze natuurlijke omgeving en ontwikkeling van technieken. De motor voor de laatste twee zijn de bètawetenschappen. Wat de motoren van de andere ontwikkelingen zijn, is niet zo duidelijk. Het gaat om het aanleren van andere vaardigheden dan rekenen en techniek: de vaardigheden die worden bestudeerd door de humaniora en de sociale wetenschappen, en die worden geïllustreerd door de kunsten. In één woord: cultuur. Wetenschap bedrijven is een cultuuruiting; kunst bedrijven is een cultuuruiting; een zin uitspreken is een cultuuruiting, de taal waarin we ons uitdrukken is cultuur.

Soms kun je de waarde van kunst en wetenschap aantonen met een gedachte-experiment: wat gebeurt er als het er niet meer is? We mogen ons gelukkig prijzen met twee sociale experimenten, die licht schijnen op deze wat als vraag doordat we ze daadwerkelijk hebben uitgevoerd. Geen land ter wereld zou dit aandurven, maar wij wel. Het experiment is het volgende. Neem een wereldberoemde stad. Sluit daar voor vijf jaar alle musea van wereldfaam op één na. En wacht dan af. En doe af en toe een onderzoekje: loop rond in die stad en vraag de ondernemers hoe fijn het is dat die linkse hobby’s weg zijn. Het andere experiment: schaf in de instituten, waar de ontwikkeling van de *core business* en van innovaties in de productenrange afhankelijk is van diepe en brede kennis van taal, de taal af die we op heel hoog niveau met een enorme diepgang en zeer grote woordenschat machtig

¹³⁷ Miles Unger, <http://www.eoswetenschap.eu/artikel/machiavelli-eeen-van-de-vaders-van-de-moderne-staat>.

¹³⁸ “Wees niet bang Mevrouw, het zijn maar bedelaars”, zei Karel van Berlaymont tegen landvoogdes Margareta van Parma, 1566, bij het aanbieden van een smeekschrift van lage edelen van de Nederlanden. Drie dagen later hief Hendrik van Brederode, een van die edelen, een feestmaal met de volgende woorden aan: “*J’ai bu à la santé des Gueux! Vive le Gueux!*” (“Ik heb op de gezondheid van bedelaars gedronken! Leve de bedelaar!”).

¹³⁹ Ik noem hier expliciet fundamenteel onderzoek, omdat veel toegepast onderzoek minimaal de schijn heeft van een objectieve waardering die tot uitdrukking komt in derdegeldstromen, verwachte winstberekeningen ten gevolge van octrooien of het accorderen van een offerte voor onderzoek.

zijn. Laten we zeggen: de taal waarin we hebben leren denken, waarin al onze associaties en betekenissen in ons hoofd zijn opgeslagen. Zet daarvoor in de plaats een taal die we, afgezien van de fijne nuances, redelijk en met een matige diepgang machtig zijn en waarin we een niet zo heel omvangrijke woordenschat hebben. En wacht af. Doe af en toe een onderzoekje: kijk naar de ontwikkeling van de diepgang en breedte van de producten van die core business. Stel jezelf de vraag wat het voor de core business betekent om het belangrijkste gereedschap door een *lingua franca* te vervangen.

Bij experiment I

In de tijd dat het Rijksmuseum, het Stedelijk Museum, het Van Gogh Museum, het Scheepvaartmuseum en het Filmmuseum gesloten waren, was ik aanwezig bij een bijeenkomst van het VNO-NCW Amsterdam in het, toen nog gesloten, Stedelijk Museum. De bijeenkomst had als thema: ‘Wat is de waarde van cultuur voor ondernemers?’ De algemene teneur was dat men kunst en cultuur belangrijk vond en er ook geld aan verdiende; dat kunst de stad opfleurde waardoor het voor iedereen prettiger was er te vertoeven, en dat mensen die in de stad vertoeven er hun geld uitgeven. Hoewel daarmee niet een prijskaartje aan kunst kan worden gehangen, werd de waarde van kunst hoog ingeschat. Het effect van de afwezigheid van kunst, het effect van het zo lang sluiten van het Rijksmuseum en het Stedelijk Museum, was zwaar weer voor de kunsthandel op de Spiegelgracht en de Spiegelstraat, die voor een deel zelfs al was verdwenen. Hoewel de niet- kunstondernemers niet precies konden vertellen voor hoeveel hun omzet afhankelijk was van de kunsten, waren zij het erover eens dat zij bij het zaken doen dankbaar gebruik maakten van de kunst in de stad, de uitstraling van de beroemde musea. Volgens velen waren deze musea een trekpleister voor toerisme, met in het kielzog de handel. Kunst als lokkertje, kunst als ‘gratis’ marketing voor het Amsterdamse bedrijfsleven. Kunst als de stille motor van de ontwikkeling van zaken, van ondernemers.

Bij experiment II

Het artikel van Pieter Muysken in *NRC Handelsblad* van 15 mei 2009,¹⁴⁰ met de veelzeggende titel “Nederlandse studenten kunnen in het Engels niet ‘denken’”, voer ik op als resultaat van het onderzoekje bij het tweede experiment. In dit artikel maakt Muysken aanvankelijk gehakt van het idee dat Engels aan de universiteiten voor kwaliteit en vooruitgang staat:

“De werkelijkheid is anders. Toch al dorre beleidsstukken worden nu in het Engels geschreven, en verliezen daardoor nog meer aan inhoud. Vergaderen wordt nog minder efficiënt doordat mensen niet precies kunnen zeggen waar het op staat. Docenten geven vaak les in steenkolenengels, waaraan alle schwung ontbreekt, en kunnen niet goed uit hun woorden komen. Zoals Ger Groot in het *NRC Handelsblad* van 7 mei [2009; JR] opmerkt, kunnen studenten in het Engels ‘niet denken’. Wat ze eigenlijk hadden willen zeggen kunnen ze in discussies in werkgroepen en in werkstukken vaak niet goed onder woorden brengen.”

Hij geeft vervolgens een korte opsomming van de voordelen van het Engels, maar ook de voordelen van het Nederlands. Hij laat zien dat in sommige situaties Engels handig is (als het gezelschap ook bestaat uit anderstalige studenten), of bepleit dat voorlichtingsmateriaal in het Nederlands én het Engels voorhanden moet zijn, maar constateert dat er ook situaties zijn waarin het Nederlands tot betere resultaten zal leiden:

“Voor sommige publicaties, betreffende de maatschappelijke en culturele werkelijkheid van ons land, is het niet alleen akkoord dat ze in het Nederlands, maar ook belangrijk dat ze in die taal geschreven zijn. Nu zien we krampachtig stukken in het Engels verschijnen, met omslachtige omschrijvingen, alleen omdat ze anders niet meetellen. Toch schieten ze hun doel voorbij en zijn voor buitenstaanders door gebrek aan lokale kennis niet eens relevant.”

Taal is de drager van verfijnde gedachten, van het ‘scherpen van de geest’, van de culturele werkelijkheid van ons land.

Het belang van de alfa- en gammawetenschappen

De humaniora (alfa) en de sociale wetenschappen (gamma) dragen het debat over hoe onze samenleving eruit zou moeten zien. Zij stellen niet alleen de vraag over het hoe en het wat, maar ook over het waarom, vragen over het bestaan van de vrije wil, over hoe we willen dat in de toekomst onze maatschappij eruit gaat zien en waarom. Doelstelling en ethiek zijn geen onderdeel van het verklaringsmodel van de natuurwetenschappen, maar wel van

¹⁴⁰ Websitearchief 2001-2010, http://vorige.nrc.nl/opinie/article2243359.ece/Nederlandse_students_kunnen_in_het_Engels_niet_denken.

de alfa- en gammawetenschappen. Reflectie en ‘het spel van de geest’ zijn de pijlers van de kunsten, maar ook van de wetenschappen.

De natuurwetenschappen brengen vooral de causaliteit in kaart, de alfa- en gammawetenschappen stellen ook de teleologie aan de orde. Het betreft het verschil tussen de vragen

“‘Waartoe dient deze gebeurtenis’ en ‘Welke voorafgaande omstandigheden waren er de oorzaak van’. Het antwoord op de eerste vraag is een teleologische uitspraak, het antwoord op de tweede een mechanistische. [...] De ervaring heeft [...] geleerd dat de mechanistische vraag leidt tot natuurwetenschappelijke kennis, de teleologische niet.”¹⁴¹

Het teleologische verklaringmodel betreft de reden waarom we de dingen doen die we doen in de verklaring en argumentatie. Daarmee is niet gezegd dat het causale, mechanistische verklaringmodel niet dienstig zou zijn in de alfa- en gammawetenschappen. Het opzetten van (sociaal-)psychologische experimenten heeft ons veel nuttige kennis gebracht en ons bijvoorbeeld laten zien dat sommige vooroordelen over anderen ook op onszelf van toepassing zijn.¹⁴² Bij politieke besluiten, maar ook bij veel besluiten in het bedrijfsleven, wordt voornamelijk gekeken naar de teleologie: de (goede) bedoeling van een beslissing is leidend. Kritiek vanuit een causaal mechanistisch-probabilistisch verklaringmodel¹⁴³ wordt vaak gepareerd met een oneigenlijk argument dat niet ingaat op de inhoud van de kritiek, maar dat de criticus in een kwaad daglicht stelt: argument van het ophouden van vooruitgang, het argument van negatieve energie, het argument van de linkse hobby. Een mechanistisch causaal argument wordt daarmee negatief geframed om de geloofwaardigheid ervan te schaden en de goede bedoeling van de criticus in twijfel te trekken. Hoewel met het schaden van de reputatie van de criticus en van de geloofwaardigheid van het argument misschien het pleit wordt gewonnen en macht wordt vergaard, wil dat geenszins zeggen dat daarmee ook het beste besluit wordt genomen om het geformuleerde doel te bereiken. Veel ernstiger is het dat door het schaden van reputaties, de moedigen overblijven in het debat, terwijl de moedigste niet noodzakelijkerwijs de wijste is. Degene die als tegenargument ‘het ophouden van een proces’, ‘negatieve energie’ of ‘linkse hobby’ gebruikt, ontslaat zichzelf van de plicht om de kritiek serieus te nemen en in de onderbouwing van een beslissing te verwerken. Deze framing, hoewel slim en sluw, is een excuus voor intellectuele luiheid.

De wetenschap die nodig is om ons te behoeden voor beslissingen die, hoe goed bedoeld ook, leiden tot ongewenste maatschappelijke gevolgen, komt van de alfa- en gammawetenschappen en moet aan de bak om serieus te worden genomen. Het aanleren en trainen van een kritische houding en van het correct redeneren, is een taak van het onderwijs: het vak argumentatieleer op het VWO alsook methodologie en wetenschapsfilosofie in het hbo en WO verdienen meer nadruk.

Het belang en het probleem van zichtbaarheid

In een collegereeks in het Vakbondsmuseum in 1999 bepleitte Arjo Klamer de zichtbaarheid van de kenniswerker. Werk, in de zin van de productie van voedsel en goederen, wordt meer en meer gedaan door machines. ‘Ons’ werk (mensenwerk) verschuift meer en meer in de richting van diensten en ‘kenniswerk’. Het probleem daarbij is dat kennisproductie, maar ook de kennisprestaties, niet of nauwelijks meetbaar zijn te maken. Met het bereiken van het ideaal van de kennismaatschappij wordt ook het probleem gecreëerd dat de waarde van arbeid, afgemeten naar de waarde van de productie, niet langer werkt als verdelingsprincipe van welvaart: het productieproces is niet zichtbaar. De kenniswerker kan aan het werk zijn zonder dat de omgeving het opmerkt. Hoewel de zichtbaarheid van kennisproductie de waarde ervan niet eenduidig bepaalt, is de onzichtbaarheid ervan een belemmering voor het op waarde schatten van de kennisproductie. De kenniswerker die zichzelf zichtbaar maakt, valt op en wordt gehoord of gelezen. Zichtbaar zijn is voor een kenniswerker van het grootste belang om aan werk en inkomen te komen.¹⁴⁴

Jezelf zichtbaar maken kost tijd en energie en marketing is over het algemeen niet de grootste hobby van wetenschappers. Een reden zou kunnen zijn dat wetenschappers met hun intelligentie snel de propagandistische aard

¹⁴¹ Bertrand Russell (1946/2000) *History of western philosophy and its connections with political and social circumstances from the earliest times to the present day*. Utrecht: Kosmos-Z&K Uitgevers B.V.).

¹⁴² Milgram, S. (1963). Behavioral Study of Obedience. *The journal of abnormal and social psychology*, 67(4). De wereldwijde schok die de Milgram-experimenten teweegbrachten zijn tekennend. In 1963 publiceerde Milgram een reeks experimenten waarin mensen onder druk van een autoriteit anderen martelden, zo dachten zij. Uiteraard werd de gemartelde gespeeld door een handlanger in het experiment. ‘Befehl ist befehl’ bleek in Amerika ook op te gaan (zie verder: http://nl.wikipedia.org/wiki/Experiment_van_Milgram voor een bespreking van de experimenten).

¹⁴³ Kritiek in dit soort situaties is van de logische vorm ‘maatregel X heeft met grote waarschijnlijkheid toestand Y tot gevolg’ waarbij ‘Y’ een onbedoelde en vaak ongewenste eindtoestand is. In deze redenering is de doelmatigheid van de maatregel geen onderdeel van de verklaring.

¹⁴⁴ Arjo Klamer in een college in de Burcht van Berlage, in een collegereeks van het Vakbondsmuseum, 1999; collegeaantekeningen Jan Rouma.

van de boodschap doorzien, zoals bleek uit de opmerking “maar dat doorzie je toch zo?!” van een promovendus over het ‘vullen’ van het cv.¹⁴⁵ Zij zijn bovendien getraind om het inhoudelijke argument als valide te beschouwen en het *argumentum ad hominem* niet. In het *argumentum ad hominem* wordt de geloofwaardigheid of juist de ongeloofwaardigheid van de argumentator opgevoerd als argument.¹⁴⁶ Jezelf aanprijzen heeft alle schijn van het *argumentum ad hominem*: de bewering ‘ik ben erg zichtbaar *dus* ik ben goed’, zal een wetenschapper diep in zijn hart als geldig syllogisme afwijzen. En nu blijkt dat een wetenschapper om gehoord te worden, of een wetenschap om maatschappelijk relevant te zijn, zichzelf moet framen; het *argumentum ad hominem* bij uitstek. Het merkwaardige is zelfs dat van een *valide* argument om je eigen kwaliteit aan te tonen, wordt gedacht dat het je tegenwerkt, zoals bleek uit een vraag van een promovendus “of je niet beter het feit dat je bent gepromoveerd kan weglaten uit je cv.”¹⁴⁷ De wetenschapper in de spagaat.

Hoe anders is dit verstoppen van je intellectuele vermogen met de praktijk van pakweg dertig, veertig jaar geleden. In de jaren ‘70 en ‘80 vond het wetenschappelijke debat behalve in de vakbladen ook plaats in de krant: levendige discussies tussen sociologen, economen, filosofen, psychologen en kunstenaars. Een grote smeltkroes van creatieve gedachten en behoorlijk zichtbaar ook. Natuurlijk was publiceren in internationale tijdschriften interessant voor een wetenschappelijke carrière, maar publiceren in de *NRC*, de *Volkskrant* of *Trouw* waren net zo belangrijk. De publieke zenders werden gebruikt door kunstenaars die hun visie lieten zien op de maatschappij, al dan niet in wekelijkse programma’s waarin men op de week terugkeek. De kunsten en wetenschappen waren daarmee zichtbaar en onderdeel en aanjager van het publieke debat.

De criteria die sinds de jaren ‘90 worden gehanteerd in de beoordeling van wetenschappers, leiden juist tot onzichtbaarheid. De neoliberale vooringenomenheid om elke waarde in geld uit te drukken heeft geleid tot een verwoed ‘objectiveren’ van de waarde van wetenschap. Als middel is de *citation index* bedacht, een maat van hoe vaak je wordt geciteerd in de internationale bladen en daarbij het aantal publicaties in tijdschriften. De publieke zichtbaarheid is daarbij geen formeel criterium. Bij deze formele telling zijn de alfawetenschappen ook nog eens in het nadeel ten opzichte van de bètawetenschappen:

“Er ontstaat een probleem met het beoordelen van wetenschappers uit alle vakgebieden op hun publicaties. Doordat alle vakgebieden over één kam geschoren worden, wordt het voor alfa’s moeilijker om zich te onderscheiden. Veel alfa’s schrijven boeken, de output van mijn VIDI-onderzoek is bijvoorbeeld ook een boek geweest – hoe tel je die? Als één publicatie, of meer? Ook blijkt dat boeken in bibliometrische databases vaak niet terug te vinden zijn. Zo ontstaat het probleem dat bèta’s veel meer lijken te publiceren dan alfa’s. Ook wordt er veel nadruk gelegd op het publiceren in internationale A-tijdschriften, maar als onderzoeker van Nederlandse literatuur ligt het niet zo voor de hand om in een internationaal tijdschrift te publiceren. Bij de beoordeling van individuele wetenschappers moet men dus ook naar andere factoren kijken, zoals de waardering van het onderzoek in het veld.”¹⁴⁸

Overigens geldt de druk om te publiceren in internationale tijdschriften ook in de gammawetenschappen: “één publicatie in de *Psychological Bulletin* is meer waard dan vijf publicaties in het *Nederlands Tijdschrift voor de Psychologie*,” vertelde een docent mij, die een artikel in het eerstgenoemde blad gepubliceerd had weten te krijgen.

Maar wat in die tijdschriften wordt bediscussieerd, blijft voor het grote publiek, en dat zijn de meesten van ons, onzichtbaar. Het formele argument dat je je kan abonneren op een (internationaal) wetenschappelijk tijdschrift en zodoende deze kennis tot je kan nemen – de onvolprezen eigen verantwoordelijkheid – doet daar niet aan af. Kunstenaars die satire maken zijn nauwelijks zichtbaar, omdat ze als panacee bij voorkeur op een laat uur worden geprogrammeerd. De productie ‘Alice in Wonderland’, een prachtige theatrale kindervoorstelling van Holland Symfonia, is om een geldkwestie niet op de televisie uitgezonden. Volgens een oud-medewerker was Holland Symfonia niet zo gemakkelijk opgeheven als die productie wel was uitgezonden, omdat er dan ongetwijfeld

¹⁴⁵ Carrière avond van NRC Career/AcademicTransfer ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’.

¹⁴⁶ In het *argumentum ad hominem* (op de man spelen, niet op de bal) wordt aan de boodschapper van de bewering, de argumentator, een negatieve eigenschap verbonden die niet relevant is voor de waarheid van de bewering, om daarmee de waarheid van de boodschap te ontcrachten. Voor een overzicht van verschillende van dergelijke redeneringen, zie http://nl.wikipedia.org/wiki/Argumentum_ad_hominem. In het *argumentum ad verecundiam* wordt bijvoorbeeld een autoriteit opgevoerd om de waarheid van de bewering te ‘bewijzen’: ‘de professor zegt het, dus is de bewering waar’. In dit betoog hanteer ik de term ‘ad hominem’ in de brede betekenis: het toedichten van goede of slechte eigenschappen aan de argumentator, die niet relevant zijn voor de geldigheid van een syllogisme.

¹⁴⁷ Tijdens het symposium ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’ van 10 juni 2013.

¹⁴⁸ Jeroen Salman in een interview met Eva Teulings: <http://www.sciencepalooza.nl/2012/03/alpha-en-beta-wetenschappers-kun-je-niet-met-dezelfde-criteria-beoordelen/>.

verontwaardiging was ontstaan over het opheffen van dit ‘zo bijzondere orkest’: er was tenminste een discussie geweest. Zichtbaarheid dus.

Zonder deze zichtbaarheid kan het brede publiek, waaronder zij die niet van nature adept zijn van linkse hobby’s, de waarde van de kunsten en van de alfa- en gammawetenschappen niet meer zelf bepalen of ervaren. Het aan het oog van het publiek onttrekken van de kunsten en van het belangrijke wetenschappelijke debat, is er debet aan dat veel mensen kunst en wetenschap framen als ‘het kost een hoop geld en we zien er niks van terug’. Linkse hobby, dus. Kunst en wetenschap moeten daardoor nu hun bestaansrecht bewijzen. Het enige middel waarmee zij hun belang voor de samenleving kunnen aantonen, is zichtbaarheid: eerder een zichtbaarheidplan dan een marketingplan. Zichtbaarheid verkiezen boven ‘boter bij de vis’, zichtbaarheid als investering. Maar om goed door de beoordeling te komen, moeten wetenschappers scoren in de internationale tijdschriften met onderzoek dat interessant is in een internationale context – terwijl het publiek niet weet waar het over gaat. Overigens bedient men zich in die tijdschriften van de eerder genoemde lingua franca. En zo bijt de slang zich in de staart. Wat zichtbaar overblijft, zijn door adviesbureaus aangedragen wetenswaardigheden, vaak van een dubieuze wetenschappelijke kwaliteit, die tot ons komen via workshops en trainingen, en via de media. De wetenschap is weg uit het straatbeeld.

Ontwikkeling van kennis en creativiteit, *ranking the stars*

In 2001 ontving de SER een adviesaanvraag van Jorritsma, toenmalig minister van Economische Zaken, inzake een leven lang leren. In de inleiding van het SER-advies lezen we:

“De aandacht voor dit onderwerp hangt samen met de doelstellingen die zijn afgesproken in Europees verband om ‘de meest concurrerende en dynamische kenniseconomie van de wereld te worden die in staat is tot duurzame economische groei met meer en betere banen en een hechtere sociale samenhang’. Nederland heeft daarbij de ambitie tot de koplopers binnen Europa te behoren.”

Dat was het akkoord van Lissabon in 2001. Een brief aan de Tweede Kamer van minister Kamp en Staatssecretaris Dekker (11 februari 2013), opent met:

“Nederland behoort sinds vorig jaar tot de top 5 van meest concurrerende kenniseconomieën in de wereld.¹⁴⁹ Ook heeft de Nederlandse wetenschap een leidende positie in de wereld (top 3).”¹⁵⁰

Bij een bezoekje aan de website <http://www.leidenranking.com/ranking>, de website waar je terecht komt als je zoekt op “Thomson / Reuters?CWTS Web of Science” (de website waarnaar in de brief wordt verwezen), blijkt echter uit de *default* instelling van de rankingcriteria, dat ‘we’ universiteiten uit de US, Zwitserland, Israël, Denemarken, Ierland, China en Groot Brittannië voor moeten laten gaan en de eerste Nederlandse universiteit, de Universiteit Leiden, pas op de 58ste plaats staat. Zo slecht presteren ‘we’ niet eens in de Tour de France! Ook met andere rankingcriteria kreeg ik een Nederlandse universiteit niet in de top 3: bij een keuze uit alleen Europese universiteiten werd het iets beter: plaats 13. Ik doe ongetwijfeld iets verkeerd, of er staat een tikfout in de brief. De ambitie die in 2001 is uitgesproken kun je alleen waarmaken als je alle creativiteit en al het denkvermogen van iedereen ontwikkelt, om daarmee de kans te optimaliseren dat creativiteit en denkvermogen ons de top 3 binnen kan voeren. Het mechanisme werkt als in de sport: uit een brede basis komt meer talent naar boven dan uit een smalle basis. En de brede basis is het basisonderwijs. Het creëren en vormen van het denkvermogen en van de creativiteit begint reeds daar. Kinderen moeten behalve veel kennis opdoen, ook leren problemen op te lossen en zich als verantwoordelijke persoon in de samenleving te gedragen. Dat leren ze van hun ouders en van hun docenten, vooropgesteld dat die zich zo gedragen. De kennis die kinderen opdoen, vormt bouwstenen voor creatieve gedachten. Ze moeten leren dat we samen de maatschappij inrichten en vormgeven en dat het aan onszelf is hoe die eruit gaat zien. Wij moeten onze kinderen leren dat onze beslissingen consequenties hebben. In de discussie over het onderwijs is meer aandacht voor de vorm dan voor de inhoud. In een tv-debatje op 28 juli 2013¹⁵¹ werd gediscussieerd over de introductie van de ipad als leermiddel. In wezen zei Maurice de Hondt daar, dat de inzet van ICT-hulpmiddelen voor slimme kinderen een uitkomst is, omdat ze onafhankelijk van de leerkracht verder kunnen leren. Het inhoudelijke argument dat schijven met pen en papier iets toevoegt aan de ontwikkeling van het geheugen en de hersenen, werd gepareerd met het gebruiksargument dat slechts 4% van de

¹⁴⁹ World Economic Forum: *The Global Competitiveness Report 2012-2013*.

¹⁵⁰ Thomson / Reuters?CWTS Web of Science.

¹⁵¹ <http://www.eo.nl/tv/knevelenvandenbrink/artikel-detail/maurice-de-hond-vs-jasper-van-dijk/>.

geproduceerde letters die gelezen worden ook met pen zijn geschreven.¹⁵² Het vak ‘argumentatieleer’ werd hier dus node gemist. Jammer dat echte experts (neuropsychologen, onderwijskundigen, leerpsychologen) nu juist niet werden gehoord: de wetenschap was onzichtbaar.

In het onderwijs wordt veel nadruk gelegd op opzoeken: ‘googlen’ is belangrijker dan ‘weten’. Kennis staat op internet. We willen naar een kennismaatschappij toe groeien, maar ondermijnen die ambitie door kennis uit de hoofden van mensen te halen en in servers te stoppen, ergens op het internet. Het belang van kennis voor de ‘zoekvaardigheid’ is oude wetenschappers bekend. Zij zijn degenen die bij uitstek weten wat het is om met een stapel vaktijdschriften door de gangen van de universiteitsbibliotheek te sjouwen en om, als je niet vond wat je zocht, wederom bij de bibliothecaris een verzoek in te dienen. Slim zoeken was vanwege het gesjouw met stapels papier voor hen van groot belang en hoe meer kennis je al hebt (in je hoofd dus), hoe gericht je kan zoeken. Daar is niets aan veranderd. Het belang van kennis, maar ook het belang van leren met Lego, het ontwikkelen van een handschrift, de training van oog-handcoördinatie, al die zaken die een kind nodig heeft in zijn latere leven, moeten opnieuw bevochten worden, lijkt het wel. De zin ‘dat hoeven we niet te weten’ is van alle tijd: slechts een paar basisschoolleerlingen hadden en zullen honger hebben naar kennis. Dat de zin ‘dat hoeven we niet te weten’ op dit moment ook beleid is, is nieuw. We geven het verkeerde voorbeeld: we laten kinderen zien dat kennis niet nodig zou zijn.

Wat er nu in Europa gebeurt, is ook een voorbeeld. We laten onze kinderen zien, hoe wij ons in deze moeilijke economische tijden opstellen. We laten zien aan onze kinderen, dat je mensen hun huis uit kan zetten als zij buiten hun schuld te weinig geld hebben om de huur te betalen. Tenminste, dat is wat we met Griekenland en Spanje¹⁵³ doen en wat nu ook in Nederland gebeurt.¹⁵⁴ We laten onze kinderen zien, dat je jezelf mag verrijken zonder waarde te creëren voor de samenleving, domweg door de welvaart zo te verdelen dat er veel, heel veel bij jezelf terecht komt. Tenminste, dat is wat we bestuurders laten doen van grote bedrijven, die tot 19 keer het gemiddeld inkomen van de rest van de medewerkers verdienen.¹⁵⁵ We laten een houding zien van ieder voor zich en God voor ons allen.

Sta op en laat je horen, laat je zien!

En waar blijft het commentaar daarop? Waar is de verontwaardiging? Waar is de discussie? Waar zijn de leraren, de intellectuelen, de studenten, de promovendi en de hoogleraren die op de trom zouden moeten slaan? Waar is het wetenschappelijke debat? Waar zijn wij? Deugdzaam als wij zijn, zwijgen wij en houden wij ons onzichtbaar. Als we niets doen, beïnvloeden we ook niet de hoogste beleidsmakers en beslissers: onze parlementsleden. Er is genoeg door programmaformats platgeslagen debat op radio en tv, al dan niet gesponsord door de Nederlandse Debatacademie. Debat is echter iets anders dan tot wat het verworden is, het louter verkondigen van meningen. Als een mening niet mag worden onderbouwd door tijdgebrek, of als de frase ‘dat is mijn mening’ mag worden ingezet als een excuus om die mening niet te hoeven onderbouwen, dan wordt het debat plat. Dan mogen we een uurtje tegen elkaar tekeergaan bij Rondom 10, maar een debat zal het nooit worden. Quasidebat is er genoeg, en dat wordt niet gevoerd door mensen met heel veel verstand van zaken. Een echt debat bestaat uit uitwisseling van gedachtegangen, van argumenten. Het gaat om het beargumenteren van een mening, het analyseren van argumenten, en misschien wel de synthese van nieuwe ideeën. Een debat is geslaagd als de deelnemers elkaars argumenten serieus hebben genomen en mogelijk na afloop van gedachte zijn veranderd, nieuwe ideeën hebben, gedachten die daarvoor nog niet bestonden. De winnaar zou niet een van de vooraf geponeerde stellingen moeten zijn, maar de kwaliteit van de uitwisseling van argumenten, de schoonheid van het spel, de creatieve gedachte. Mogelijk inspireer je daarmee de toeschouwers. Om dat te kunnen, moet je juist veel verstand van zaken hebben.

We missen zichtbaar wetenschappelijke debat over maatschappelijke waarden, over tegenstellingen tussen beschaving en barbarisme, over de grote dromen die verder reiken dan het halen van 3%, over hoe je die dromen kan waarmaken, over hoe jonge mensen zich kunnen ontplooiën, kunnen leren, tijd krijgen om te onderzoeken, hun passies na te streven, over wat die zin uit de Amerikaanse grondwet – het recht geluk na te streven – eigenlijk betekent. We missen op gezette tijden vertellingen als over de barmhartige Samaritaan, of de uitspraak “armen zult u altijd bij u hebben”, niet als opdracht om armoede en onrecht te bewerkstelligen, maar als opdracht om er altijd alert op te zijn en er iets aan te doen. We missen de linkse hobby’s node!

¹⁵² De vraag is welk syllogisme is bedoeld: ‘schrijven met pen is altijd goed voor je ontwikkeling, bijna niemand schrijft met pen → je best doen voor je ontwikkeling is niet nodig’ of: ‘schrijven met pen is altijd goed voor je ontwikkeling, bijna niemand schrijft met pen → schrijven met pen is niet nodig’.

¹⁵³ Bijna half miljoen Spaanse gezinnen huis uitgezet; <http://biflatie.nl/artikelen/videos/bijna-half-miljoen-spaanse-gezinnen-huis-uitgezet/>.

¹⁵⁴ In 2012 zijn 950 gezinnen op straat gezet, 712 (driekwart van 950) wegens huurschuld. <http://nos.nl/artikel/486089-meer-huurders-uit-huis-gezet.html>.

¹⁵⁵ <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/8024/Topsalarissen/article/detail/3459012/2013/06/15/Topinkomens-stijgen-toch-weer-loonkloof-groeit.dhtml>.

Humaniores, Sociale Wetenschappers, Kunstenaars, verenigt u! Claim de openbare ruimte, die is namelijk van ons; niet van een bedrijf of de overheid, maar van ons. Schud het juk van bestuurders af. Sla op den trom, laat u horen. Ga in de spotlights staan. Wees ervan overtuigd dat u ertoe doet. En als we dan weer zichtbaar zijn, als het debat weer debat is en weer op straat wordt gevoerd, dan kun je, als je heel goed luistert, door een toevallig openstaande microfoon Geert zachtjes horen zeggen: “N’ayez pas peur Mark, ce ne sont que des gauches.”¹⁵⁶ En dan zeggen wij: “Buvons à la santé des Gauches! Vive le Gauche!” We zullen Geuzenhobby’s beoefenen en we zullen Hobbygeuzen zijn. We zullen een nieuw liedboek schrijven: het Hobbygeuzenliedboek!

[Inhoud](#)

¹⁵⁶ Linksen.

Dromen van een onderzoekersuniversiteit

Julien Haffmans

Durven dromen

Dromen hebben een andere dynamiek dan denken. Denken is lineair en (zelf-)instructief. Het denken vraagt zichzelf regelmatig: “Hoe zal ik dit eens aanpakken?”, “Waar haal ik dit nu weer vandaan?” en “Wie ben ik dat ik dit beweer?” Dromen associëren er maar wat op los. Het dromen heeft de gore moed om uit het niets een werkelijkheid te veronderstellen en daarbinnen een ik te postuleren. Dromen vereist lef; door met lef te dromen houden we nachtmerries buiten de werkelijkheid...

Geloofssystemen en ideologiekritiek

Ik definieerde ‘ideologie’ eens als een geloofssysteem met de ambitie om zich boven twijfel te verheffen, om vanzelfsprekend te worden.¹⁵⁷ Ik denk dat ook de wetenschap te beschouwen is als zo’n geloofssysteem. Het is een systeem dat door middel van empirisch onderzoek kennis aan de werkelijkheid ontfutselt. Kennis, waarop de mensheid – zolang deze kennis nog niet door nieuwe is vervangen – kan vertrouwen en waarin ze dus kan geloven. Door continu kennis op te bouwen én te ondergraven, verheft het geloofssysteem zich boven twijfel. Binnen de wetenschap is dit zo vanzelfsprekend, dat het niet benoemd hoeft te worden. Zolang we met vertrouwen ons beleid op de wetenschappelijk opgebouwde kennis kunnen baseren, is er ook geen aanleiding om aan het geloofssysteem te twijfelen. De functie van fundament voor verstandig beleid maakt de wetenschap onderdeel van de politiek (het politieke geloofssysteem).

Universiteiten waren ook plaatsen waar behalve het proces van kennisopbouw en ondergraving, ook ideologiekritiek werd beoefend en gedoceerd. Universiteiten hebben hele generaties opgeleid in het analyseren van bestaande geloofssystemen en het bekritisieren ervan. Analyse en kritiek was niet alleen gericht op systemen in de buitenwereld (religie, politiek, economie, educatie, voedsel, taal, energie). Naar zichzelf gericht werd het bekritisieren van de eigen aannames aangewend ten behoeve van falsificatie van theorieën en bevorderen van paradigmawisselingen. Wetenschap onderbouwt met haar zelfkritische houding dat het een geloofssysteem is dat zichzelf kan vernieuwen.

In de postmodernistische beweging werd zelfs het analyseren en bekritisieren van de eigen kritiekbeoefening gemeengoed. Het collectieve denkvermogen beoefende daarmee een nieuwe innovatie van het denken (een paradigmawisseling).¹⁵⁸ Net als elke innovatie loste het daarmee enkele problemen op (‘wie ben ik dat ik ...’) en creëerde ook weer eigen nieuwe problemen. Het belangrijkste nadeel van (ongeoefend?) postmodern denken is volgens mij dat alles van waarde weerloos wordt.

Universiteiten in het wedijverparadigma

Ik spreek in de verleden tijd. Universiteiten hebben nog steeds de functie van kennisfabriek en innovatiemotor. De analyse van en kritiek op geloofssystemen in binnen- en buitenwereld lijkt me binnen universiteiten naar de marges verdreven. Ik heb in mijn levenstijd¹⁵⁹ waargenomen dat de ‘ideologische overwinning’ van het kapitalisme op het communisme in 1989 vele intellectuelen heeft verleid tot het laten verstommen van (zelf- en maatschappij-)kritisch denken. Gelijktijdig aan het dominant worden van de Engelse taal als wetenschappelijke *lingua franca*, werd ook een smalle, Angelsaksische versie van economie en bestuurskunde dominant, zowel binnen deze wetenschappelijke disciplines als in de publieke ruimte.

Op basis van deze ‘wetenschappelijk onderbouwde’ maatschappijtheorie, moest al het publieke (bijvoorbeeld energiebedrijven, woningcorporaties, muziek en genen) ‘privaat eigendom’ worden om economisch renderend te kunnen zijn. Ook universiteiten zijn in handen gegeven aan deze privatiseringsbeweging. Met behulp van auteursrecht werd wetenschappelijke kennis schaars en duur gemaakt. Onderzoekers moesten hun fondsen in de derde geldstroom werven met onderzoeksvragen waar de markt op zit te wachten. Vastgoedontwikkelaars en facilitair managers kregen greep op de universitaire begroting. De overheid creëerde met efficiëncyslagen en resultaatverantwoordingsystemen perverse prikkels waardoor de wetenschappelijke en didactische ethiek gecorrumpeerd raakte.

Ook het geloof in marktwerking en wedijver als oplossing voor maatschappelijke problemen kan inmiddels aanspraak maken op de machtige positie van ideologie. Zowel binnen als buiten universiteiten is de vanzelfsprekendheid ervan bijna niet meer teniet-te-denken. De vanzelfsprekende exploitatie van promovendi is daarvan één van de uitwassen. In andere essays in deze bundel wordt uiteengezet dat een aanzienlijk deel van de wetenschappelijke onderzoekscapaciteit wordt geleverd door onderzoekers die voor minimumloon werken. In een vierjaar-

¹⁵⁷ Dromen doen niet aan bronverwijzingen. Voor verdere bronverwijzingen verwijs ik daarom naar deze tekst.

¹⁵⁸ Het kan een opmerkelijke lezer opvallen dat dit essay een voorbeeld van zo’n oefening is.

¹⁵⁹ 1962-heden.

lijkse cyclus stoten universiteiten 80% van de opgebouwde onderzoekscapaciteit af, omdat ze in die vier jaar al het rendement hebben geleverd dat eruit te halen is. Monocultuur, heet zoiets in de landbouw, en op de lange termijn leidt dit tot onvruchtbare landbouwgrond. ‘Business case’ is het waardevrije woord hiervoor binnen het wedijverparadigma.

‘Wetenschap is ook maar een mening’

Maar: droom ik dit nou, of weet ik dit zeker? Anders ‘geframed’, namelijk in de ‘niets-aan-de-hand’ ideologie, vormen dezelfde feiten een normaal en rechtvaardig onderdeel van onze welvarende samenleving. Op donderdag 27-7-13 presenteerde Anders Wijkman in de Balie te Amsterdam het boek *Bankrupting Nature. Denying our Planetary Boundaries*, geschreven namens de Club van Rome. René Leegte (Tweede Kamerlid namens de VVD) reageerde in het discussieforum op de wetenschappelijk gefundeerde boodschap van dit boek met een positieve reframing: “Wetenschappelijke kennis wordt veel te negatief geïdentificeerd. Ik ben optimist. Ik zie die rampen, die in 1972 door de Club van Rome werden voorspeld, helemaal niet gebeuren. Honger is als probleem verdronken door obesitas. Er worden nog steeds genoeg nieuwe fossiele brandstofreserves ontdekt.”

De logica van de marktwerking is waardevrij, en cynisme kent geen ethische grenzen. Er zijn mensen die hierin geloven, er zijn mensen die naar dit geloof handelen, en deze hebben voldoende geld en macht om dit te doen. Anders gekaderd is ook mijn betoog ‘geklaag in de marge’, een boze nachtmerrie die niets met de werkelijkheid van doen heeft. De ervaren werkelijkheidswaarde van elk betoog is afhankelijk van het geloofssysteem waarbinnen feiten worden gekaderd en de mate waarin de lezer en de schrijver dit kader delen. Dat geldt echter niet alleen voor dit betoog, dat geldt voor elk betoog, en ja, ook voor elk wetenschappelijk betoog.

Postmoderne wetenschap, in of uit?

Het postmoderne, zelf- en maatschappijkritische kader waarmee ik in dit essay oefen, is wellicht ‘uit de mode’. Het postmodernisme is – door de markt beproefd – te licht voor de wetenschap bevonden.¹⁶⁰ Je zou ook kunnen betogen dat het postmodernisme inmiddels oppermachtig is. In de huidige tijdgeest van ontleding en verregaande popularisering van het postmoderne ‘waarheid is ook maar een mening’ kan iedereen immers voluit gaan voor zijn individuele geloof. René Leegte gaf een saillante illustratie van hoe dit uitwerkt binnen het politieke systeem.

Zelf droom ik dat het postmodernisme nog steeds ‘avant garde’ is. Als het moderne is om vooruitgang na te streven, dan bevraagt de postmoderne mens het idee vooruitgang. Als het moderne denken ‘groene groei’ postuleert, dan bevraagt de postmoderne mens de betekenis van groen en groei. Als marktwerking voor rechtvaardige verdeling zorgt, dan vraag ik me af hoe rechtvaardig het is om te speculeren op het uitsterven van de blauwvintonijn (in Japan worden ze opgeslagen in vrieshuizen, wachtend op fortuin) en de neushoorn (in China worden hoornen alvast opgespaard). Als de medische wetenschap eeuwig leven tot doel stelt, dan wenst de postmoderne mens zich het sterven.

Kennis staat met lege handen

Hoe komt het eigenlijk dat kennis zo weerloos staat tegenover schaamteloos ongeëfende, onbekwame postmodernistische pseudokritiek? Misschien is de privatisering van het kennisbedrijf wel een van de oorzaken. Het streven naar groei door middel van competitie is gepaard gegaan met de versplintering van de wetenschap in talloze deeldisciplines die niet van elkaar hoeven te weten. Elk heeft een eigen alumnipubliek, dat in onverstaanbaar jargon inzichten uitwisselt in ontoegankelijke fora over de gang van zaken in onze gezamenlijke wereld. De deeldisciplines worden gefinancierd door en werken voor beleidsgebieden (zorg, bestuurskunde, biodiversiteit, nanotechnologie) en sectoren (agro, food, chemie, energie, farmacie, bedrijfskunde, accountancy). Ze werken voor financiers afkomstig uit deze beleidsgebieden en sectoren, voor wie monopolievorming met behulp van kennis, macht is. De kennis en het debat binnen deze beleidsgebieden en sectoren maken geen deel uit van het publieke debat. Omroepen en uitgeverijen bezuinigen op onderzoeksjournalistiek en op popularisering van wetenschappelijke kennis.

Universiteiten zouden broedplaatsen kunnen zijn voor het oplossen van de vraagstukken waar de mensheid zich voor gesteld ziet. In plaats daarvan lijken ze onderdeel van het probleem te zijn. In de gezamenlijke wereld wordt het collectieve, publieke goed ‘kennis’ door steeds minder mensen gekend en toegepast. De wetenschap staat tegenover publiek en politiek met lege handen, door de manier waarop ze zichzelf tot geloofssysteem heeft opgebouwd. Enkele kenmerken:

¹⁶⁰ Ik kan hier één voetnoot niet laten: Edward O Wilson (in *Consilience; the Unity of Knowledge* (1998), p. 44-45) sluit in zijn poging tot de vereniging van kennisgebieden één discipline uit: het deconstructivisme van Jacques Derrida. Zijn argumentatie is terug te voeren op een vertaalfout. “Il n’y a pas de hors-texte” vertaalt hij als “There is nothing outside the text.” Waarna hij de absurditeit van deze vertaalde tekst als de Derrida-paradox framet. Wilson mist niet alleen de boodschap maar ook de ironie ervan: voor de wetenschap bestaat er geen ‘buiten de wetenschap’ ...

- Er zijn schaalverschillen tussen het detailniveau waarop kennis wordt geproduceerd en de schaal van de problemen waar de mensheid tegenaan loopt.
- Er zijn faseverschillen tussen gedegen empirische kennisproductie en de snelheid waarmee politiek en marktwerking nieuwe realiteiten scheppen.
- Er is arbeidsdeling tussen kennisproductie en praktijk, die het ontwikkelen van toepasbare handelingsalternatieven belemmert.
- Er is een aanname van waardevrije wetenschap, die ethische afwegingen in wetenschap en in beleid ontmoedigt.
- Er zijn disciplinaire grenzen en regels, die het ontwikkelen van meta-kennis (systeeminzicht) afremmen.
- Er zijn managers die, gericht op efficiency en snel financieel gewin, het zelfreflectieve (kritische) vermogen buiten de wetenschap plaatsen: het is geen *core business*!

Infrastructuur voor eigenwijze wetenschap

Gelukkig zijn maatschappelijke systemen veerkrachtig. Gelukkig volgen maatschappelijke dynamieken hun eigen, onderliggende logica. Gelukkig brengt onze intuïtie, via onze dromen, nuttige informatie daarover in het bewustzijn. Een onvermijdelijke dynamiek is de volgende: wat door een geloofssysteem dat alomvattend wil zijn wordt uitgestoten, wordt door het vormen van nieuwe geloofssystemen weer opgepakt. Zo leidde de intentie van de Rooms-katholieke kerk om ketterij uit te roeien bijvoorbeeld tot de vorming van het Protestantisme. De voorbeelden zijn talloos.¹⁶¹

De wetenschap omvat – zoals de grote uitstroom van wetenschapsbeoefenaars laat zien – veel meer dan wat zich binnen universiteiten afspeelt. Als universiteiten met name alfa- en gammawetenschap(pers) uitstoot, dan leidt dat tot een groot buitenuniversitair wetenschappelijk potentieel aan onderzoekers die getraind zijn in onderzoek vanuit nieuwe alfa- en gammaparadigma's. Wat (nog) ontbreekt is een infrastructuur waarbinnen dat potentieel op eigen wijze wetenschap gaat bedrijven. Een infrastructuur die de beperkingen die binnen universiteiten aan onderzoekers gesteld worden, omkeert, heeft grote kans om aantrekkelijk te zijn en vruchtbaar te worden:

- Als we schaalverschillen overbruggen, dan leggen we relaties tussen kennis op nano- (technologisch), micro- (biologisch), meso- (narratief), macro- (economisch) en mega- (ICT) schalen.
- Als we het faseverschil tussen kennisproductie en toepassing teniet doen, dan ontstaat ruimte en waardering voor onderzoek in actie, participatief onderzoek en *communities of practice*. In de interactie tussen reflectie en toepassing heeft kennis haar waarde.
- Als we de arbeidsdeling tussen wetenschap en praktijk teniet doen, dan wordt kennisdiffusie onderdeel van alle productieprocessen van de wereld. Werkgelegenheid voor (buiten)promovendi en gepromoveerden kan vervolgens geen probleem zijn, omdat hun kennis en onderzoekscapaciteit op alfa-, bèta- en gammagebied overal kan worden ingezet om de grote ecologische, ethische, economische, bestuurskundige en welzijns-vraagstukken van de mensheid te helpen oplossen.
- Als we erkennen dat ook wetenschap een geloofssysteem is, met de ambitie om verstandige beslissingen te ontwikkelen en rationeel te onderbouwen, dan wordt het vanzelfsprekend dat ook het goede, het juiste en het mooie daar deel van uitmaken. Ethiek en kunst komen weer terug in de belangstelling van wetenschappers en politici – waar het hoort.
- Als we ons vrijmaken van disciplinaire gevangenisregels, dan creëren we regels voor transdisciplinaire en meta-disciplinaire ontdekkingsreizen. Postmodernisme wordt mode; doordat we ons erin bekwamen, ons erin oefenen, ontwikkelt het zich tot een westerse variant op het boeddhisme.

De wetenschap kan zich bevrijden van zelfgekozen regels, die eens een functie hadden, maar nu een belemmering zijn geworden. Als wetenschappers dat doen (en welke andere autoriteit dan de wetenschap zelf stelt hen daartoe in staat?), dan emancipeert de wetenschap zich tot wat ze in essentie is: een broedplaats voor het creëren van toepasbare kennis, kennis die ons helpt om met wijsheid te leven in de wereld waarin we ons als mensheid aantreffen.

Zwermonderzoek

Een utopie, natuurlijk. En het is doenlijk om deze utopie, in een ogenblik, in het hier-en-nu te creëren en te toetsen op levensvatbaarheid. Het zwermonderzoek, waarvan dit essay een onderdeel uitmaakt, kan een illustratie vormen van hoe het werkt. Net als in elk ander onderzoek, bewegen de onderzoekers zich van het fenomeen en al haar details, die we op een avond over 'te slim voor de arbeidsmarkt' in juni 2013 aantreffen, naar de abstracties van onze theoretische modellen en de achterliggende paradigma's, en weer terug. Net als in elk ander onderzoek treedt daarbij een faseverschil op tussen het moment waarop de feiten zich voordeden en het moment waar-

¹⁶¹ Ik zou hier willen verwijzen naar voorbeelden die Peter Sloterdijk geeft in: *Sferen II Macrosferen*; in Sloterdijk, P. (2003). *Sferen*. Boom, Amsterdam.

op de reflecties erop zijn afgerond. Net als in elk ander onderzoek vallen praktijk en onderzoekers samen: we onderzochten niet alleen het fenomeen, maar ontdekten al doende de betekenis van onze eigen praktijk. Net als elk onderzoek creëren wij een eigen werkelijkheid en stellen we de lezer voor om in deze werkelijkheid te stappen en haar met ons te delen. Net als in elk ander (goed) onderzoek staan deze zelfcreatie en deze werkelijkheidscreatie ter discussie, zowel binnen als buiten de onderzoekende zwerm. We steken onze ideologische kleuring en ambities niet onder stoelen of banken: we zijn begonnen aan een meta-disciplinaire ontdekkingsreis. Al doende tonen we aan dat er werk genoeg is voor slimme onderzoekers (van alfa-, bèta- en gamma-oriëntatie) als zij zich niet door marktmechanismen laten weerhouden bij het onderzoeken en creëren van een leefwaardige samenleving.

Promovendi en hoogedelezeerleerden aller landen... er is werk volop! Q.E.D.

Inhoud

De aandacht voor onderzoek in de samenleving

Anne-Marie Poorthuis

Onder de titel ‘Te slim voor de arbeidsmarkt’ organiseerden NRC Career en AcademicTransfer een bijeenkomst over carrièrekansen voor promovendi. De constatering is dat de universiteit weinig vervolgbanen biedt en de vraag is hoe wetenschappers hun weg vinden in de arbeidsmarkt. Dit klinkt als een vastgelopen context: opgeleid voor een nogal gesloten wereld waarin voor de meeste wetenschappers niet direct plaats is, reiken we naar een plek op een arbeidsmarkt die we nog moeten creëren. Maar waarom gaan we uit van een probleem om van daaruit te reiken naar oplossingen? Kunnen we dit niet fundamenteeler benaderen door te beginnen bij *de aandacht voor onderzoek in de samenleving* en met betrokkenen, vanuit universiteit én samenleving, een aandachtsveld voor onderzoek te ontwikkelen, waar we zelf ook inpassen?

Reiken naar de arbeidsmarkt maakt de kloof tussen universiteit en samenleving tot een individueel probleem van een wetenschapper op zoek naar een baan. En maakt de individuele wetenschapper op zoek naar een baan afhankelijk van toevallige inzichten in de samenleving.

Dé arbeidsmarkt bestaat niet. Als je als onderzoeker buiten de universiteit een plaats wil hebben dan is daar niet zomaar een duidelijke markt voor. Door de aandacht voor onderzoek te ontwikkelen, ontstaat er ook een arbeidsmarkt. Maar de aandacht voor onderzoek is niet alleen een behoefte van onderzoekers die op zoek zijn naar werk. Geeft de gezamenlijke aandacht voor onderzoek niet een fundament voor samenleving én wetenschap?

De naar binnengerichtheid van de wetenschap is haar grootste valkuil. Niet alleen voor de wetenschappers die hun weg buiten de universiteit moeten zien te vinden, maar ook voor de universitaire wereld zelf. De universiteit benut dan alleen haar eigen bronnen. Er is nauwelijks weet van het onderzoekend vermogen van de samenleving en voor zover bij een wetenschapper soms het kwartje valt door een inspiratie of een gebeurtenis in de samenleving, zal dat in elk geval niet vermeld worden in de publicaties.

De opkomst van het hbo onderzoek heeft de aandacht voor onderzoek al enigszins verbreed, maar helaas alleen de eigen rollen van universiteit en hbo op het gebied van onderzoek ten opzichte van elkaar enigszins aangescherpt. De discussie heeft zich beperkt tot het onderscheid tussen fundamenteel en toegepast onderzoek. Beide doen wel onderzoek in de samenleving, maar beschouwen onderzoek niet als iets van de samenleving, zien de samenleving ook niet als partner met onderzoeks potentieel en geven de samenleving ook geen eigen rol in onderzoek. Door de aandacht voor onderzoek vanuit de samenleving zelf op te bouwen en daar ook als wetenschap vanzelfsprekend deel van te zijn, ontstaat veel meer nuance en diversiteit in onderzoek.

In wezen kan de aandacht voor onderzoek in de samenleving overal beginnen. De kunst is vooral om de nu nog fragmentarische en eenzijdige aandacht voor onderzoek in de samenleving met elkaar in verband te brengen, nader te onderzoeken en leerruimte te creëren voor iedereen die daarin een rol wil spelen. Graag nodig ik universiteiten, wetenschappers uit om daarbij betrokken te zijn en vanuit de gezamenlijke aandacht voor onderzoek in de samenleving de eigen rol te ontwikkelen en aan te scherpen. Daar heeft iedereen baat bij. Naarmate de samenleving zelf meer onderzoekend is, kan de rol van wetenschap daarin zich steeds meer aanscherpen. Juist in relatie krijgt de eigen rol meer betekenis. De aandacht voor onderzoek in de samenleving vraagt dus van alle betrokkenen zowel een investering in de relatie als in de eigen rol. En willen we de aandacht voor onderzoek in de samenleving levend houden, dan houden deze investeringen nooit meer op.

Er zijn tal van mogelijkheden die ons kunnen helpen deze investeringen concreet te maken. Zo kunnen we de aandacht voor onderzoek in de samenleving organiseren door zelf het initiatief te nemen en netwerken te bouwen met alles wat daarbij betrokken is. We kunnen op zoek gaan naar de aandacht voor onderzoek in de samenleving en bouwen aan bewustzijn. We kunnen het gesprek op gang brengen en gezamenlijk verhaal maken. We kunnen platformen creëren om elkaar te ontmoeten en relaties te leggen. We kunnen programma's ontwikkelen om de aandacht voor onderzoek in de samenleving levend te houden.

Vraag is waarom we het niet doen. We kunnen vandaag beginnen. Wat houdt ons tegen om dit fundamenteel aan te pakken?

[Inhoud](#)

‘Lijden aan wetenschap’

Floor Basten

In onze essays hebben we stilgestaan bij wat ik nu ‘lijden aan wetenschap’ wil noemen.¹⁶² Dit lijden komt voort uit de transformatie tot wetenschapper,¹⁶³ de moeite om ‘een van ons’ te blijven (ten koste van ‘een ander van ons’¹⁶⁴), de afwijzing door universiteit en bedrijfsleven, misschien zelfs wel de samenleving.

Als we wetenschap, universiteit, arbeidsmarkt en samenleving opvatten als complexe systemen, dan kunnen we dus niet een verantwoordelijke partij of ideologie of God aanwijzen als de genius achter het verhaal van in- en uitsluiting (want daar gaat ‘te slim voor de arbeidsmarkt’ feitelijk om: wie mag er meedoen en wie niet). In een van mijn voetnoten in mijn tweede essay vraag ik me bijvoorbeeld af of de universiteit als instituut een vorm van sociaal sadisme kent, dat wil zeggen: *opzettelijk* is ingericht om mensen schade toe te brengen:

“The term refers to social structures which are so organized as to systematically inflict pain, humiliation, suffering, and deep frustration upon particular groups and strata. Social sadism need have nothing to do with the psychic propensities of individuals to find sexual pleasure in cruelty. It is an objective, socially organized, and recurrent set of situations that has these cruel consequences, however diverse its historical sources and whatever the social processes that maintain it.”¹⁶⁵

We kunnen niet tegelijkertijd spreken van de doelbewuste, met voorbedachte rade inrichting van een systeem (die veronderstelt een almacht) én het toevallige, opkomende patroon (die ontkent een almacht). We kunnen echter wel de levendige patronen in systemen identificeren en een meer dan *educated guess* doen over welke kant ze zich opbewegen op basis van wat we onderzocht hebben (bijvoorbeeld over machtsrelaties en -verschillen; we willen macht niet ontkennen). Als we met die blik sociaal sadisme opnieuw bezien, dan verschijnt een beeld van een instituut dat zich beweegt in de richting van een andere pathologie: het systeem is niet uit op wreedheid om wreedheid, maar is gewelddadig in een poging zichzelf te reinigen – een ultieme vorm van automutilatie of anorexia. Dat is niet een welbewust doel, maar het resultaat van een verwrongen zelfbeeld. En aan de gevolgen daarvan kunnen mensen lijden.¹⁶⁶

In onze essays hebben we stelling genomen door mens en paard te noemen. We hebben geprobeerd niet in de valkuil van het sociologisch eufemisme te stappen, een term die samenhangt met sociaal sadisme.¹⁶⁷

“This term does not refer to the obvious cases in which ideological support of the structure is simply couched in sociological language. Rather, it refers to the kind of conceptual apparatus that, once adopted, requires us to ignore such intense human experiences such as pain, suffering, humiliation, and so on. In this context, analytically useful concepts such as social stratification, social exchange, reward system, dysfunction, symbolic interaction are altogether bland in the fairly precise sense of being unperturbing, suave, and soothing in effect. To say this is not to say that the conceptual repertoire of sociology (or of any other social science) must be purged of such impersonal concepts and filled with mawkish, sentiment-laden substitutes. But it should be noted that analytically useful as these impersonal concepts are for certain problems, they also serve to exclude from the attention of the social scientist the intense feelings of pain and suffering that are the experience of some people caught up in given patterns of social life. By screening out these profoundly human experiences, the impersonal concepts become sociological euphemisms.”¹⁶⁸

¹⁶² Lijden aan is iets anders dan zielig zijn. Dat laatste is een attributie of oordeel, dat eerste een ervaring.

¹⁶³ Dit is verder uitgewerkt in Basten en van Tiggelen (2013, hoofdstuk 5).

¹⁶⁴ Zoals de selectie aan de universiteit vandaag de dag wordt vormgegeven, lijkt het op een experiment van Milgram, waarbij de deelnemers tegen hun eigen morele bezwaren in het gezag volgen. Binnen een Milgram-experiment is wel sprake van sociaal sadisme, omdat het gaat over een opzet (dat van het experiment). Het verschil met de context van de hedendaagse universiteit is dat er in een Milgram-experiment een onderzoeker met een onderzoeksvraag is. Voor de universiteit anno nu is het lastig om in termen van een experiment te denken, omdat onduidelijk is wie de experimentator zou zijn en ook wat diens onderzoeksvragen en theoretische kaders kunnen wezen. De universiteit lijkt in die zin niet op een laboratorium voor wel-doordachte experimenten en daardoor kunnen we niet stellen dat er sprake is van opzet.

¹⁶⁵ Merton (1973, p. 131).

¹⁶⁶ Net zoals de huid van de automutilist en de organen van de anorexiepatiënt lijden.

¹⁶⁷ Ook al stellen we een andere diagnose voor, dan nog is sociologisch eufemisme een relevante term, omdat ermee te verklaren is waarom pijnlijke thema’s voor sociologen onbespreekbaar zijn.

¹⁶⁸ Merton (1973, p. 131).

Sociologische eufemismen¹⁶⁹ ontstaan heel subtiel. Het proces begint met abstrahering, ingezet om te voorkomen dat we het concrete geval verwarren met de groep. Abstrahering is, zo wordt door sociologen erkend, een reductie van het waargenomen verschijnsel. We kunnen, zeker als het om groepen gaat, niet uit de voeten met de optelsom van alle kenmerken van alle individuele gevallen; die is te overweldigend. De rationale van wat we weglaten is vaak verbonden aan de aandacht voor onze onderzoeksvraag. We zeggen dat 80 procent van de gepromoveerden de universiteit verlaat en kunnen deze uitstroom niet meer op andere kenmerken onderzoeken dan die van hun gepromoveerde status, omdat we die andere kenmerken hebben veronachtzaamd.¹⁷⁰ ‘De mens’ wordt ‘de promovendus’, een reductie. Het is dan maar een kleine stap om aan te nemen dat de kenmerken van ‘de promovendus’ de enige kenmerken zijn die de moeite waard zijn om te onderzoeken (hoe doet hij het als wetenschapper?). Dat glijdt gemakkelijk verder richting het geloof dat die andere, veronachtzaamde kenmerken niet bestaan (hij is niet meer dan een onderdeel in het wetenschappelijk systeem). Met sociologische eufemismen immuniseert de onderzoeker zichzelf door de mens te *verdingelijken* en te ontdoen van het vermogen om pijn te lijden.¹⁷¹ Dit hebben we als zwerm onderzoekers willen voorkomen door het lijden dat achter ‘te slim voor de arbeidsmarkt’ zit niet te verhullen, maar zichtbaar te maken als deel van de huidige systeemconsequenties. Dat betekent niet dat we overmand door gevoelens van onmacht moeten wachten tot iemand de boel voor ons komt oplossen. Dat zou nou net een teken zijn van complexiteit niet goed begrepen hebben. Nieuwe patronen ontstaan uit nieuwe handelingen en daar doen we in het volgende deel een aantal aanbevelingen voor.

Inhoud

¹⁶⁹ In Merton (1973, pp. 131-132).

¹⁷⁰ Hier citeert Merton de bioloog Paul Weiss: “How can we ever retrieve information about distinctive features once we have tossed it out?” (Merton, 1973, p. 131).

¹⁷¹ Hierover citeert Merton (1973) psycholoog en mensenrechtenactivist Kenneth Clark: “More privileged individuals may understandably need to shield themselves from the inevitable conflict and pain which would result from acceptance of the fact that they *are* accessories to profound injustice. The tendency to discuss disturbing social issues such as racial discrimination, segregation, and economic exploitation in detached, legal, political, socioeconomic, or psychological terms as if these persistent problems did not involve the suffering of actual human beings is so contrary to empirical evidence that it must be interpreted as a protective device” (Merton, 1973, p. 132).

En nu verder

Een samenvatting zonder sociologische eufemismen¹⁷²

We vatten hieronder de bevindingen uit de essays samen:

De promovendus bevindt zich in een paradoxale situatie

Het werk van promovendi is de kurk waarop kennisinstututen drijven. Hun output is cruciaal, maar hun rol in het kennisproces wordt gemarginaliseerd. Promovendi worden gesocialiseerd om ‘een van ons’ te worden en als het hen niet lukt binnen de universiteit te blijven, wat voor de meerderheid het geval is, dan worden ze gezien als ‘afvallers’ of simpelweg niet meer als wetenschapper erkend: ze zijn ‘geen van ons’ geworden.

Onderzoekend vermogen wordt cruciaal geacht, maar slecht benut

De overheid benut het aanwezige potentieel van gepromoveerden in de alfa- en gammawetenschappen onvoldoende bij het zoeken naar oplossingen voor fundamentele vraagstukken. Zij stimuleert disciplinaire eenzijdigheid door de antwoorden in deze tijd van maatschappelijke crises in de bètavakken en technologie te zoeken. Er wordt onvoldoende geld vrijgemaakt voor fundamenteel onderzoek naar antwoorden op de ontstane crises, of andere uitdagingen die de maatschappij direct raken, terwijl hiervoor juist een diversiteit in onorthodox onderzoekend vermogen noodzakelijk is.

Ook op individueel niveau blijft een deel van het onderzoekend vermogen onderbenut. Onderzoekers veranderen tijdens hun promotietraject; ze eigenen zich een andere manier van denken, reflecteren en communiceren toe. Met name buiten de universiteit wordt juist dat wat iemand tot een goede onderzoeker maakt ondergewaardeerd. Een deel van het onderzoekend vermogen dat een gepromoveerde ook buiten de universiteit heeft, blijft op die manier onaangesproken. Nederland kan er veel baat bij hebben wanneer deze aspecten van wetenschappelijk onderzoek in het algemeen en de onderzoeker in het bijzonder meer op waarde geschat worden. Nu is er sprake van kapitaalvernietiging.

Hoe brengt dit ons nu verder?

Terug naar de *lively science*, want daar waren we mee begonnen, zowel in onze onderzoekersbiografieën als in de inleiding van deze bundel. Als we de huidige parameters (gedomineerd door ‘geld’, ‘markt’ en ‘kwantitatieve output’) laten staan, dan is de kans groot dat zich in de relatie tussen promovendi/gepromoveerden, universiteit en arbeidsmarkt spanningen ontwikkelen vanuit in de essays uitgewerkte en hierboven samengevatte situatie. We kunnen ook andere parameters kiezen en onderzoeken hoe dit nieuwe mogelijkheden voor nieuwe interacties en patronen schept.

We kunnen een ander verhaal maken, een verhaal dat we niet ‘te slim voor de arbeidsmarkt’ noemen, maar ‘van waarde voor de samenleving’. In dat verhaal past alles wat onderzoekers interessant maakt voor de samenleving en wat hun samenleving aan ruimte biedt voor een diversiteit aan paden voor onderzoekers. We geven een paar voorbeelden als aanzet, zonder daarbij uitputtend te willen zijn.

Wat onderzoekers interessant maakt voor hun samenleving is hun ‘anders weten’, hun deskundige twijfel, hun volhardendheid, hun discipline, hun vermogen om vragen te stellen, hun creatieve vermogen om de wereld anders te laten verschijnen, hun productiedrift en, meer in het algemeen, de manier waarop ze een voorbeeld zijn van zin in onderzoek. Waardering hiervoor zal manifest worden wanneer:

- er geen onderscheid gemaakt wordt tussen binnen- en buitenuniversitaire omgevingen voor werken in de wetenschap.
- een ander beeld van ‘wetenschap’ kan ontstaan, namelijk als drijvende kracht achter hoe een samenleving zich ontwikkelt.
- binnen de wetenschap alle disciplines tot hun recht komen.
- de waarde van onderzoek voor de samenleving met andere, meeromvattende normen dan louter economische relevantie erkend wordt.
- de samenwerking tussen wetenschappers uitnodigend en stimulerend is voor promovendi.
- promovendi op alle fronten toegerust zijn om hun omgeving voor werken in de wetenschap te kiezen dan wel te creëren.
- de intrinsieke waarde van de onderzoekende mens vertrekpunt is.
- de zorg voor bovenstaande gedeeld wordt door diverse samenwerkende partijen.

Als we als parameters voor het nieuwe verhaal niet ‘geld’ en ‘markt’ kiezen, maar ‘onderzoekend vermogen’ en ‘samenleving’, dan kunnen we binnen die parameters het verhaal opnieuw opbouwen zonder ‘productie’ als waardevolle uitkomst uit het oog te verliezen.

¹⁷² Zie het vorige essay, ‘Lijden aan wetenschap’ van Floor Basten..

Het verhaal opnieuw opbouwen

Een verhaal opnieuw opbouwen is meer dan de werkelijkheid anders verwoorden, het is ook handelen naar de consequenties van het verhaal. Dat vraagt dus inspanningen van iedereen die in het verhaal een rol speelt. Hieronder geven we daar een aantal aanbevelingen voor, waarbij we diverse partijen adresseren.

Promovendi en hun initiatieven

Promovendi doen er goed aan hun promotie niet te zien in het licht van een carrière-stap binnen de universiteit, maar als een keuze voor de wetenschap vanuit hun fascinatie voor hun thema. Het is hun initiatief om te promoveren, *ook als ze in een leerstoelprogramma stappen*. Zij zijn niet het meewerkend voorwerp in het succesverhaal van hun promotor of het lijdend voorwerp in de *ranking* van hun universiteit, maar het onderwerp in hun eigen verhaal en dat verhaal kunnen ze leren als gepromoveerde overal af te maken. Wanneer zij zich al vroeg in hun promotietraject in hun eigen verhaal positioneren als iemand die allerlei activiteiten met kennis en onderzoek onderneemt, dan kunnen ze al tijdens het promotietraject het netwerk opbouwen dat als vanzelfsprekend voor hen klaarstaat als ze gepromoveerd zijn. Dit betekent voor universitaire loopbaancentra dat ze promovendi niet alleen leren hoe ze zich moeten aanpassen aan de arbeidsmarkt, maar hen ook uitdagen die arbeidsmarkt op hun komst voor te bereiden door er in een vroeg stadium al contact mee te maken, aan mee te bouwen en te laten zien wat ze kunnen. Promovendi moeten leren om te ondernemen met hun kennis en met onderzoek, zodat ze zich met hun ‘anders weten’ ten positieve kunnen profileren, als werknemer of als ondernemer.

Promotoren en universiteiten

De begeleiding van promovendi is nu gericht op een zo hoog mogelijk promotierendement binnen zo kort mogelijke tijd en een zo hoog mogelijke tweedegeldstroom na de promotie. Dat promotoren en universiteiten hoge rendementen en inkomsten nastreven is niet verkeerd, tenzij ze dit slechts in een richting nastreven, namelijk binnen de universiteit zelf. ‘Valorisatie’ is een term die nu gehangen wordt aan ‘maatschappelijk rendement van onderzoek’, maar kan ook worden verruimd met ‘maatschappelijk rendement van de onderzoeker.’ Om dat laatste zichtbaar te maken, doen universiteiten er goed aan hun gepromoveerde alumni te volgen in hun buitenuniversitaire loopbanen. Zo kunnen ze laten zien dat hun maatschappelijke dienstverlening meer is dan wat ze in de actualiteit doen, namelijk ook bestaat in wat ze gedaan hebben om het doen van onderzoek breder in de samenleving aanwezig te laten zijn. Beloon universiteiten en promotoren voor hun bijdrage aan buitenuniversitaire wetenschap. We stellen een nieuwe ranking voor: een top 3 van universiteiten die de meeste gepromoveerden afleveren aan de buitenuniversitaire arbeidsmarkt, gepromoveerden die met hun wetenschappelijk onderzoek buiten de universiteit een duidelijke positie innemen en aldaar een bijdrage leveren aan ontwikkelingen in de samenleving. Een vergelijkbare prijs is er voor de tien hoogleraren die hierin het beste slagen. En daar mag best een geldprijs aan verbonden zijn om de competitie interessant te maken. Dat geld kan bijvoorbeeld vrijkomen doordat wachtgeld dan wel WW niet uitgekeerd hoeven te worden.

Arbeidsmarkt, ondernemerschap en media

Onderzoekers die buiten de universiteit gaan werken, zijn geholpen met waardering van wetenschappelijk onderzoek door de samenleving in het algemeen en werk- en opdrachtgevers in het bijzonder. Waar twee werelden samenkomen, een wetenschappelijke en een niet-wetenschappelijke wereld, moeten beide moeite nemen tot elkaar te komen. Dat geldt zowel voor de direct betrokkenen als voor de meer stereotype beelden die over en weer heersen.

Grotere werkgevers zijn niet zo snel bang voor gepromoveerde werknemers, maar het ‘anders weten’ van de doctor kan bij kleinere organisaties, bijvoorbeeld in het MKB, wat uit de toon vallen. Toch kunnen doctoren ook daar een rol van betekenis spelen. Dat vraagt wel tijd, tijd die nodig is om elkaar te leren kennen en elkaars taal te leren verstaan. Om dit op gang te brengen, zou de overheid een bemiddelende rol kunnen spelen door wanneer een doctor een WW uitkering heeft, dat geld aan de organisatie te geven, die de gepromoveerde werk biedt en ervaring op laat doen. Een onderzoeker kan dan zijn waarnemingen gaan delen met de organisatie. Als tegenprestatie creëert de organisatie een werkplek waarin de doctor ook wetenschapper kan blijven en bijvoorbeeld tijd krijgt voor het bijhouden van literatuur, het publiceren in *journals* en het ontmoeten van collega-onderzoekers. Zo blijft de onderzoeker in contact met zijn onderzoeksgemeenschap, wat zijn werk door de *peer review* verbetert en waardoor hij nieuwe ideeën op kan doen. Dit heeft ook een uitstraling op de werkgever, die met wetenschappelijk onderbouwde producten en diensten de boer op kan gaan.

Daarnaast is ondernemen met kennis en onderzoek een tot nu toe onderbelicht verschijnsel gebleven. Wanneer promovendi al eerder tijdens hun promotietraject kennismaken met ondernemerschap, dan zullen er doctoren zijn die hier daadwerkelijk hun geld mee willen gaan verdienen. Het bredere publiek, waar ook de opdrachtgevers zich in bevinden, moet voldoende inzicht in onderzoek hebben om te kunnen waarderen wat een wetenschapper zoal vermag en wat dit aan inspanning kost. Dit betekent dat ook de ondernemende onderzoeker zichtbaar moet worden in de media en bijvoorbeeld als expert moet kunnen aanschuiven bij actualiteitenprogramma’s. Daarbij gaat het niet zozeer om grootschalig surveyonderzoek (peilen), maar juist om wat de onderzoeker vanuit zijn

analytisch en conceptueel vermogen bijdraagt aan betekenisgeving (framing van ervaren problemen en oplossingen) in onze samenleving. Bestaande programma's als *Hoe?Zo!* en *Myth Busters* verbinden wetenschap met name aan bètadisciplines; daarnaast moeten ook de wetenschappelijke methoden van de alfa- en gammadisciplines uitgelegd worden, zodat het bredere publiek weet hoe en welke kennis daarmee geproduceerd wordt, al dan niet met een vertaalslag naar beleid en politiek.

Samenwerken aan een samenleving voor onderzoekers

Met uitzondering van de eerste zijn bovenstaande aanbevelingen niet door individuele gepromoveerden alleen over te nemen en te realiseren. Diverse partijen, waaronder de overheid, de media, de universiteiten, werkgeversorganisaties, AcademicTransfer en [campus]OrléoN en vele andere, zullen de handen ineen moeten slaan om aan een samenleving te bouwen waarin onderzoek vanzelfsprekend is en onderzoekers hun weg kunnen vinden. Zo zal het realiseren van de in het voorwoord genoemde Horizon2020 een neveneffect zijn van een *lively science* in een levendige samenleving.

Inhoud

Over de zwerm

Dr. Floor Basten (floorbasten@orleon.nl, www.campusorleon.nl) werkt voor [campus]Orléon. Haar specialiteit is narratief onderzoek en die zet ze bij voorkeur in voor de kennisdemocratie. Met haar achtergrond in de letteren en gepromoveerd in de sociale wetenschappen, leest ze de samenleving als een verhaal – waar ze zelf in meedoet.

Drs. Albert Cath (albert.cath@planet.nl) is ruim 25 jaar zelfstandig onderzoeker en adviseur van organisaties. Werkterreinen zijn onder andere mobiliteit, waterbeheer, duurzaamheid en klimaatverandering, gezondheidszorg, cultuur en kennisinstituten. Centraal in zijn denken staat ‘omgaan met complexe vraagstukken’. Het verbinden van het spanningsveld tussen de ingewikkelde papieren werkelijkheid van model, plan en protocol en de complexe praktische werkelijkheid staat daarbij voorop. Albert Cath is tevens verbonden aan M2Mobi, een appbouwer voor mobiele telefoons (www.m2mobi.com) en PhD onderzoeker aan de Universiteit voor Humanistiek.

Drs. Julien Haffmans (haffmans@vrijplaatsen.nl) creëert, onderzoekt en faciliteert leerprocessen. Alledaagse processen waarin mensen zelf-organiseren en zelf-besturen (bijvoorbeeld feestjes, conversaties, Open Spaces, broedplaatsen en vrijplaatsen) hebben haar diepe belangstelling. Duurzame ontwikkeling beschouwt ze als het noodzakelijke ethische kompas bij (zelf-)organiseren en besturen.

Drs. Trees Lamers (trees.lamers@bureaulamers.eu) is bestuurskundige. Ze houdt zich het liefst bezig met het in samenwerking met betrokkenen ontrafelen en anders verbinden van ‘ingewikkelde vraagstukken’: ONT-wikkelen, in de zin van eenvoudiger maken en slimmer worden. Voorbeelden zijn de relatie tussen gemeente/professionals en burgers bij lokale vraagstukken. Aangezien zowel de praktijk als wetenschappelijke inzichten boeiend zijn om te verkennen vanuit een vrije ruimte, krijgt haar promotietraject een nadrukkelijke plaats. Trees Lamers is met plezier als docent en onderzoeker verbonden aan [campus]Orléon.

Drs. Jan Rouma (j.rouma@roumaconsult.nl, www.roumaconsult.nl) is onderzoeker en methodologisch adviseur. Door onderzoek en methodologisch advies levert RoumaConsult de informatie en het inzicht voor een gebalanceerd besluit of weloverwogen volgende stap in sociaaleconomische processen. Jan Rouma heeft speciale belangstelling voor de mismatch tussen het economisch discours en de realiteit.

Drs. Anne-Marie Poorthuis (poorthuis@eigentijdseverbindingen.nl; www.eigentijdseverbindingen.nl) houdt zich bezig met vraagstukken van organiseren, onderzoekt en bouwt aan actuele maatschappelijke thema's via netwerkprogramma's en werkt vanuit een strategische netwerkbenadering aan het (zelf-)organiserend vermogen van mensen, buurten, bedrijven, steden en gebieden. Zij doet promotieonderzoek naar het besturen van netwerkrelaties.

Dr. Gitte Postel (gpostel@telfort.nl) is freelance docent, scriptiebegeleider en publicist. Ze is als onderzoeker verbonden aan de Nelson Mandela Metropolitan University in Port Elizabeth, waar ze onder meer onderzoek deed naar sociaal-culturele en spirituele veranderingsprocessen in Zuid-Afrika.

Dr. Claartje van Sijl (claartje@vansijl.com, www.vansijl.com) is professioneel trainer en coach voor academici met levens- en loopbaanvragen. Haar promotie in de wijsbegeerte heeft haar tot klankbord met diepgang gemaakt. Zij houdt ervan om met scherp verstand en zachte empathie helderheid te scheppen in complexe situaties.

Drs. King Wullur (king@creatingwhatmatters.nl, www.creatingwhatmatters.nl) is *structural consultant* die weerbarstige vraagstukken benadert door krachten in het spel en de structuur onder gedragspatronen te onderzoeken: “de loop van een rivier is te veranderen door de bedding te verleggen.”

Inhoud

Over [campus]OrléoN

[campus]OrléoN is in 2008 opgericht en heeft zich als netwerk van en voor onderzoekers ontwikkeld tot een onderzoekersuniversiteit i.o., met als hoogste doel het versterken van het onderzoekend vermogen van de samenleving zelf. De belangrijkste inspanningen daarvoor zijn:

1. Nieuwe kijk op onderzoek vanzelfsprekend maken door als nieuw soort universiteit ‘onderzoek’ zelf tot aandachtsgebied te maken. Onderzoek gaat niet alleen over het peilen van de samenleving, maar vooral om het omhoog halen en ondersteunen van het onderzoekend vermogen van die samenleving. We blijven daartoe als onderzoekersuniversiteit chronisch i.o. zodat we hierin zelf ook voortdurend lerend en onderzoekend blijven.
2. Ondersteunen van de onderzoekende mens: [campus]OrléoN is een – ook in economische zin – plaats waar vraag en aanbod in ondersteuning bij onderzoek samenkomen. Dit rangeert van individuele begeleiding bij onderzoek (gebundeld onder de naam Campus Coaches) tot het tweejarige curriculum “Samenlevingen leren onderzoeken” (een coproduct van 25 leden). Daarnaast is het een community voor onderzoekers die hun intellectuele vermogens ten dienste van hun samenleving willen stellen. Het gaat hen er niet om te proberen van buiten naar de samenleving te kijken en daar wat van te vinden, maar om onderzoek in, met en door de samenleving te organiseren op basis van deskundige twijfel.
3. Het (door 1 en 2) meebouwen aan de onderzoekende samenleving: het onderzoekend vermogen van onze samenleving is groter dan dat van al onze universiteiten bij elkaar. [campus]OrléoN spant zich ervoor in dit zichtbaar te maken (ook met eigen onderzoek), opdat het (ook door politici en beleidsmakers) erkend en gemobiliseerd wordt. Zo bouwt [campus]OrléoN aan de kennisdemocratie.
4. Creëren van werk voor onderzoekers. De universiteit is niet langer de belangrijkste werkgever van onderzoekers. Veel wetenschappers vinden elders op de arbeidsmarkt of als ondernemer werk. Het is voor onderzoekers uit met name alfa- en gammadisciplines niet eenvoudig om hun meerwaarde voor werk-/opdrachtgevers te laten zien. [campus]OrléoN spant zich ervoor in dat zij op hun eigen niveau hun onderzoekstalent te gelde kunnen maken door een eigen markt te creëren (zie 2), maar ook door hen te ondersteunen in hun ondernemerschap. Dat betekent dat [campus]OrléoN ook aandacht besteedt aan het onderzoekend vermogen van opdrachtgevers door hen als medeonderzoekers te betrekken.

In de loop van vijf jaar hebben zich 600 mensen aan [campus]OrléoN verbonden en wel op verschillende manieren, die tot uitdrukking komen in diverse soorten lidmaatschap. Het (gratis) John Dewey lidmaatschap is er voor iedereen die nieuwsgierig is naar de campus, de ontwikkeling ervan wil volgen en gebruik wil maken van de daar ontwikkelde expertise. Leden met een Aletta Jacobs lidmaatschap ondersteunen de campus financieel. Leden met een Martin Luther King lidmaatschap investeren in de campus als ondernemers in onderzoek. Zij zijn daardoor actief bij strategische planvorming en ontwikkeling van nieuwe producten en diensten van het platform, zoals zwermonderzoek. Alle leden van [campus]OrléoN zijn belangrijke schakels in het ophalen van het onderzoekend vermogen van de samenleving. Om een idee te geven van het platform: er zijn 106 hoogleraren en lectoren aan verbonden, 137 onderzoekers zijn gepromoveerd en 59 onderzoekers bereiden een promotie voor, 184 leden zijn ondernemer en 229 leden zijn professional.

Samen is dat meer dan de eerder genoemde 600 leden. [campus]OrléoN is namelijk een onderzoekersuniversiteit i.o. waaraan mensen zich op een bijzondere manier verbinden. In haar boek *One person/multiple careers* (2007) beschrijft Marci Alboher (2007) een opkomende trend in de meervoudige werk- en bezigheden van mensen met het begrip ‘slash career’. Desgevraagd kunnen steeds minder mensen met een eenvoudige beschrijving vertellen wat ze doen. Zij zijn manager én student, kunstenaar én onderzoeker, wetenschapper én activist. [campus]OrléoN is er voor managers, bestuurders, beleidsmakers, kunstenaars, professionals, ondernemers, adviseurs en vele anderen, *die ook onderzoeken*. Wat bij hen dus achter de slash staat en waar zij zich op [campus]OrléoN op vinden, is de *zin in onderzoek* en de ambitie om onderzoek in de samenleving te organiseren.

Contact

campus@orleon.nl

www.campusorleon.nl

Inhoud

Te slim voor de arbeidsmarkt? *een zwermonderzoek*

[campus]OrléoN, 2013

Deze bevindingen worden u aangeboden door [campus]OrléoN (www.campusorleon.nl). Alles uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze dan ook zonder voorafgaande toestemming van de uitgever of auteur, mits op correcte wijze naar het rapport en/of de afzonderlijke essays wordt verwezen.

Eindredactie: Floor Basten en Gitte Postel
ISBN: 978-94-91862-00-7